

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტი
არნოლდ ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების
ინსტიტუტი

არნოლდ ჩიქობავას საკითხავები

XXIII

2012 წლის 24-27 აპრილი
მ ა ს ა ლ ე ბ ი

თბილისი
2012

ა ვ თ ა ნ დ ი ლ ა რ ა ბ უ ლ ი

დერივაციის პარადიგმატული ნიშნისათვის

დერივატი, ჩვეულებისამებრ, არის მეორეული ენობრივი ნიშანი, რომელიც მიღებულია ამოსავალ ფუძეზე წარმოქმნილი ელემენტების დართვით (და ლექსიკური მნიშვნელობის ცვლით).

მაგრამ არსებობს ისეთი ენობრივი ერთეულები, რომელთა ოპოზიციური მიმართება შინაარსობრივად სიტყვაწარმოებითია, მაგრამ ეს სადერივაციო ელემენტებს არ უკავშირდება; მაგალითად:

1. ცნობილია, რომ კუთვნილებითი ნაცვალსახელი წარმოქმნილია პირის ნაცვალსახელის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმისაგან. ამავე დროს, ეს წარმოქმნა:

ა) I პირის ნაცვალსახელთან დაფუძნებულია ფუძის სუბლექტურობაზე:

მე — ჩემ-ი

ბ) III პირთან — სუბლექტურობასა და ბრუნვის ნიშნის წარმოქმნელ ფუნქციაზე:

იგი — მ-ის-ი

მაგრამ რა არის ასეთი ოპოზიციის საფუძველი II პირის ნაცვალსახელისა და I-II პირთა ნაცვალსახელების მრავლობითის შემთხვევაში:

შენ — შენ-ი

ჩვენ — ჩვენ-ი

თქვენ — თქვენ-ი

სახელობითი ბრუნვის ნიშანი სადერივაციო ელემენტად ვერ მიიჩნევა; ამიტომაც ასეთი ფუძეთგანმასხვავებელი გამოდის პარადიგმატული სტატუსი:

შენ# (როგორც უბრუნველი) — **შენ-ი** (როგორც ბრუნებადი).

2. ანალოგიური პრინციპი უნდა დავინახოთ ზოგი ზმნისართისა და სახელის შეპირისპირებაში. მაგ.: დღე (არს. სახ.) — დღე („დღისით“). ეს ომონიმის ტიპობრივი შემთხვევა არ არის. ოპოზიცია აქაც პარადიგმატულ საფუძველზეა:

დღე-0 (ბრუნებადი) — **დღე#** (უბრუნველი ან თავისებურად ბრუნებადი).

ნოდარ ადოტიელი

ლატერალურ აფრიკატთა გენეზისისათვის ნახურსა და დაღესტნურ ენებში

ნახურ-დაღესტნური ენებიდან ლატერალურ აფრიკატთა სისტემა, რომელიც ხუთწევრიან ლოკალურ რიგს გულისხმობს, სინქრონიულად შემონახულია ოდენ ხუნძურ-ანდიურ-დიდოურ ენათა ქვეჯგუფში, არჩიულსა და ბაცბურ ენებში. არაინტენსიური აბრუპტიული ლატერალური აფრიკატი *ტ' გვხვდება მხოლოდ ხუნძური ენის ზოგ დიალექტში, ანდიურში, კარატაულსა და ახვანურ ენებში. ბაცბურ ენაში *ტ' სპონტანურად შეიცვალა: *ტ' > ტ. ხუნძურ-ანდიურ-დიდოურ ენებში სპირანტიზაციის ტენდენციით გამოირჩევა *ლვ, დიდოურ ენებში კი — *ლ', მაგ.: ახვ. ლ'აბ- ~ ხუნძ. ლ'აბ- ~ ბეჟ. ლ'-ა- „სამი“; ხუნძ. ანლ'- ~ ანდ. ონლ'-ი- ~ დიდ. ილ'- „ექვსი“...

ქვევით სქემატურად წარმოდგენილია საკვლევი ენების ლატერალურ აფრიკატთა (resp. სპირანტთა) შესატყვისობების ძირითადი ფორმულების სინოტიკური ტაბულა.

სერია ენები	მჟღერი	არაინტენს. ფშვინგიერი	ინტენს. ფშვინგიერი	არაინტენს. აბრუპტივი	ინტენს. აბრუპტივი
*	ლ	ლ ^ვ	ლ'	ტ	ტ ^ა
ხუნძური	ტ ^ა	ლ'	ლ'	ტ	ტ ^ა
ანდიური	ტ ^ა	ლ'	ლ'	ტ	ტ ^ა
ბოთლიხური	ტ ^ა	ლ	ლ'	ტ	ტ ^ა
ბაგვალური	ტ ^ა	ლ'	ლ ^ა	ც	ტ ^ა
კარატაული	ტ ^ა	ლ'	ლ'	ც, ლ	ტ ^ა
ახვანური	ტ ^ა	ლ ^ვ	ლ'	ტ	ტ ^ა
დიდოური	ლ'	ლ'	ლ'	ტ ^ა	ლ'
არჩიული	ლ'	—	ლ'	კ	ქ ^ა
ბაცბური	ლ	—	ხ	ტ	ლ'

ყურადღებას იქცევს ის ფაქტი, რომ ზოგიერთ ენაში აფრიკატული ლატერალების რეფლექსები სპონტანურ ცვლილებების შედეგად

ერთმანეთს დაემთხვენენ (ბაცბ. *ტ' > ლ', *ლ' > ლ'; საკ. დიდ. *ლ^ვ > ლ', *ლ^ა > ლ'). გარდა ამისა, მჟღერი ლატერალური აფრიკატები საკვლევი ენებში არ შემონახულა, ამიტომ ამ ფონემათა რეკონსტრუქცია ჰიპოთეზური ხასიათისაა.

ლატერალურ რეფლექსთა ზემოწარმოდგენილი თანხვედნა გარკვეულწილად შეპირობებულია იმით, რომ ნახურ-დაღესტნურ ენათა ყრუ ლატერალები ერთდროულად გვევლინებოდნენ ორი კორელაციის (ა. რეკურსიისა და ბ. ინტენსიურობის) წევრებად.

3. დანარჩენ საკვლევი ენებში ამოსავალმა ლატერალურმა აფრიკატებმა სხვადასხვაგვარი და სხვადასხვადროული ტრანსფორმაციის შედეგად მოგვეცეს მრავალგვარი რეფლექსები. ქვევით ტაბულის სახით მოგვყავს მხოლოდ ძირითადი სახესხვაობანი.

სერია ენები	მჟღერი	არაინტენს. ფშვინგიერი	ინტენს. ფშვინგიერი	არაინტენს. აბრუპტივი	ინტენს. აბრუპტივი
*	ლ	ლ ^ვ	ლ ^ა	ტ	ტ ^ა
ლაკური	ლ/ქ	ხ	ხ	კ	კ
დარგული	ქ/გ	ქ	ქ/ღ	კ	ც ჳ
ლუზიური	ქ ^ა	ხ	ღ	ყ	კ
თაბასარანული	ღ	ხ	ხ	კ	ქ ^ა
აღლული	ა/ხ	ხ	ჟ	კ	ქ ^ა
რუთული	ჯ/წ	ხ	ჰ ხ	ყ	გ/ქ
წახური	ლ/ლ	ხ	ხ	კ	გ/ქ/ქ
ხინალული	კ	ქ	ქ	კ	ქ/კ
უდიური	ღ/ლ	ხ	ჟ	ყ	ყ
ჩეჩნური	ლ	—	ხ	ტ	ლ

სპეციალურ ლიტერატურაში საანალიზო ლატერალთა შესახებ გამოთქმულია სხვადასხვაგვარი მოსაზრებები: ერთნი მათ ველარულ თანხმონებს უკავშირებენ (ნ. ტრუბეცკოი, არნ. ჩიქობავა, ო. კახაძე...), მეორენი ლატერალებს ჩრდილოკავკასიური ენობრივი ერთიანობის ხანისათვის აღადგენენ (ე. ბოკარევი, ტ. გუდავა, ი. დე-შერიევი, ბ. გიგინეიშვილი...), მესამენი კი ლატერალების არსებობას საერთოკავკასიური (resp. საერთოიბერიულ-კავკასიური) ფუძენის ხა-

ნისთვის ვარაუდობენ (ვ. გინეკენი, კ. შმიდტი, ჰ. ფენრიხი, მ. ქურდიანი...).

ჩვენი აზრით, ლატერალური აფრიკატები უდაოდ რეკონსტრუირდება საერთონახურ-დაღესტნურ ენობრივ დონეზე. ფუძენაში ლატერალთა პოზიციების დასასაბუთებლად უტყუარ არგუმენტს წარმოადგენს ის კანონზომიერი და რეგულარული ბგერათშესატყვისობანი, რომლებიც თვალსაჩინოდ ვლინდება ნახურსა და დაღესტნურ ენებს შორის.

მ ა ი ა ბ ა რ ი ხ ა შ ვ ი ლ ი

ბე- სუფიქსის განაწილებისათვის ინგილოურ დიალექტში

ეს საკითხი მნიშვნელოვანია იმდენად, რამდენადაც, ჩვენი მოსაზრება ამ მორფოლოგიური ერთეულის შესახებ ამ საკითხებით დაინტერესებული სხვა მკვლევრების ვარაუდისაგან განსხვავდება.

ქართული ენის ინგილოურ დიალექტში **-ბე** სუფიქსი სხვადასხვა ფუნქციით არის წარმოდგენილი.

1. **-ბე** სუფიქსი აღნიშნავს მიცემით ბრუნვაში დასმულ ირიბ ობიექტს:

ზარდომ-ბე უთხარ მოუღეს „ზარდოს უთხარი მოვიღეს“.

ბებრი-ბე ებნებ „მოხუც ქალს ეუბნება“.

ზედ მიაქს, ბებრი-ბე აზღვეს „რძე მიაქვს და მოხუცს აძღვეს“.

მამამ-ბე მისც „მამას მიეცი“.

2. როგორც ზემოთ მოყვანილი მაგალითებიდან ირკვევა, **-ბე** სუფიქსი ერთვის მიცემითი ბრუნვის ფორმას და გამოხატავს მიცემითში დასმულ ირიბ ობიექტს I და II სერიის ზმნებთან მაშინ, როდესაც ინგილოურის ალიაბადურ კილოკავში ჩვეულებრივ გამოიყენება -ს ნიშნის მიცემითი:

ბურთი-ბე ჰკრავს — ბურთს არტყამს (ალიბეგლო, ქოთოქლო)

ბურთს ჰკრავს (კაკ. ალიაბათ, ითითალა, მოსული და სხვ.)

3. **მეორე შემთხვევაში -ბე** სუფიქსი ინგილოურ დიალექტში თვის/-თუნ თანდებულების პარალელურად გამოიყენება:

კაცი-თუნ//კაცი-ბე უთქომ (კაკ., ალიაბ., ქოთ.)

ზალი-ბე „ძალისთვის“.

-ბე-ს რამდენიმე ფონეტიკური ვარიანტი მოეპოვება: (*-ბე/-ბემ// -ბემთ// -ბეთ*),

მაგალითად: თავი-ბემ, კაცი-ბემთ, რა-ბეთ, ფაჰჩა-ბე და სხვ.

ეს თანდებული ინგილოურ დიალექტში დაერთვის ნათესაობით ბრუნვას.

ემ ქალითუნაც ერ წყილ ბაშმაყ გაასწორას „ამ ქალისთვისაც ერთი წყვილი ფეხსაცმელი იყიდოს“.

შენ კამ კაც ხარ, შენ გულისთუნ სამ წელზე ჩუმულა „შენ კარგი კაცი ხარ, შენი გულისთვის სამ წელს დავაკლებ“.

ჩონბე მაილა, მეზობლიბე კი არ „ჩვენთვის მოიტანა, მეზობლისთვის კი არა“.

რამდენადაც ქართული ენისათვის **-ბე** სუფიქსი უცხოა, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ინგილოურ დიალექტში იგი შემოსული უნდა იყოს ჰერეთის ტერიტორიაზე მცხოვრები სხვა ეროვნების წარმომადგენელთა მეტყველებიდან.

ნათელა როსტიაშვილი თავის ნაშრომში ცდილობს **-ბე** სუფიქსის გენეზისი ეძიოს იბერიულ-კავკასიურ ენებში.

ამ საკითხთან დაკავშირებით ჩვენ განსხვავებული მოსაზრება გვაქვს.

მ ა ნ ა ნ ა ბ უ კ ი ა

ქართველურ-აფხაზური ლინგვოკულტურული ურთიერთობის ისტორიიდან. IV. კულინარიული ლექსიკა

ქართველთა და აფხაზთა ხანგრძლივი ისტორიული ურთიერთობის კვალი კარგად ჩანს ენობრივ მასალაში.

მოსხენებაში განხილულია ერთ-ერთ დარგში, კულინარიულ ლექსიკაში მოძიებული სიტყვები. რამდენიმე ათეული ლექსიკური ერთე-

ულის ანალიზმა გვიჩვენა, რომ სესხება ორივე მიმართულებით ხდება, გვაქვს უცხო ენებიდან შეთვისებული ფორმები, უკუნასესობები. განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობს ორენოვანი კომპოზიტები, რომელთა დიდი ნაწილი აფხაზურ ენაშია წარმოდგენილი, გვხვდება მეგრულშიც.

ლექსემათა ნაწილი უკვე განხილულია სამეცნიერო ლიტერატურაში, ნაწილი კი ჩვენ მიერაა პირველად შემოთავაზებული.

ქართველური > აფხაზური:

მეგრ. ბუე „ძმარი“ > აფხ. ა-ბუეა „id“

მეგრ. გებულაფირი „ახალი სულგუნი პიტნით და მარილით შეკმაზული“ > აფხ. ა-გ[~]აბუაფერ / ა-გ[~]ებუაფერ „id“

ქართ. ზედაშე „წითელი ღვინო, რომელსაც ხმარობენ ზიარების ან ჯვრისწერის დროს“ > აფხ. ა-ზადაშ (აბჟ.) „ზედაშე, ქვევრიდან პირველად ამოღებული ღვინო“

მეგრ. კაჭაბე „ნიგვზიანი სუნელი“ > აფხ. ა-კაჭაბე „id“

მეგრ. კვარწანი „ტყემლის საწებელი“ > აფხ. ა-კვარცან „id“ (შავიროვი)

მეგრ. კონა „ტყემლის სიმყავე, კვარწანი“, ლაზ. კონა „მკვახე ყურძენი“ > აფხ. ა-კ[~]ანა „ტყემლის საწებელი“

მეგრ. ჯანჯუნა „ჩურჩხელა“ > აფხ. ა-ჯანჯუნა / ა-ჯანჯღ^o „id“ (ჯანაშია)

აფხაზური > ქართველური:

ა-ც[~]გრც[~]მა „თაფლითა და ქონით შეზავებული ღომი“ > სვან. ცგრცმა „ფაფა ქონწარევი“ (საღლიანი)

ა-ცქ[~]აშ[~] „რიტუალური ყველი“ > მეგრ. ცქებზი „id“

ა-ძგრძ „პიტნიანი მაწონი“ > მეგრ. ძირძი / ძგრძე „წიწაკითა და მარილით შეზავებული მაწონი“

ა-ხჯაჯა „ხსენი“ > მეგრ. ხიჯაჯა / ხეჯეჯი... „id“

უცხო ენებიდან შეთვისებული ლექსიკა, სადაც სესხების შუალედური რგოლი ქართველურია:

ბერძ. μαζα „ნამცხვარი“ > მეგრ. მაზვა „ნამცხვარი ფქვილისა და თაფლისაგან“ > აფხ. ა-მაჟ[~]ა „ნამცხვარი“ (მაჭავარიანი)

იტ. maccheroni , რუს. Макарон > ქართ. მაკარონი > მეგრ. მა-კარნა > აფხ. მაკრენა „id“

სპ. შაქარ > ქართ. შაქარი > აფხ. ა-შაქარ / ა-შაქარ „id“ (ჭარაია, შავიროვი)

ჰიბრიდული კომპოზიტები:

ა. აფხაზური:

ა-კალიაჟღ / ა-ჟღკალია „პარკი ლობიო“ < კალია (მეგრ.) „ეკალა“, ა-ჟღ (აფხ.) „ლობიო“ (გვანცელაძე)

ა-ცხარანჯ „ფიჭა“ < ა-ცხა (აფხ.) „ფიჭა“, [სა]რანჯი (მეგრ.) „ფიჭა“

ა-ჩა-ღ[~]აზალ „რიტუალური პური“ < ა-ჩა (აფხ.) „პური“, ღვე-ზელი „ხორცის, ყველ-კვერცხისა და მისთ. გულის მქონე ნამცხვარი“ (ქეგლ)

ა-ჟღდხარკაღე „კირკაჟი“ < ა-ჟღ (აფხ.) „ლობიო“, ხარკა-ლია (მეგრ.) „კირკაჟი“ (გვანცელაძე)

ბ. მეგრული:

ხიჯებუა „ხსენი“ < ა-ხჯაჯა (აფხ.) „ხსენი“, ბუა (მეგრ.) „რძე“

გვაქვს რამდენიმე სიტყვა, რომელსაც უკუნასესობად ვთვლით მეგრულში:

აჯიკა „დანაყული წიწაკისა და სხვა სანელებლების ცხარე საწებელი“ აფხაზურიდანაა შემოსული, აფხაზური ფორმა კი მომდინარეობს მეგრულში არსებული შესიტყვების ჯიმუ-კაკილი-საგან > *ჯიმ-კაკილი > *ჯიმკა > *ჯიკა (ლომთათიძე).

ხვათია (მეგრ.) „კონუსისებრი რიტუალური კვერი“ შეიძლება სამურზაყანულში აფხაზურის გავლენით გაჩენილიყო, თავის მხრივ აფხ. ა-ხ[~]აჟ[~]ა „კონუსისებური კვერი, რომელსაც სპეციალურად მსხვერპლშეწირვისთვის, ან ყველიერის თავზე აკეთებდნენ“ < მეგრ. ხოზო „პატარა კონუსის ფორმის კვერი, გამოიყენებოდა მსხვერპლშეწირვის დროს“.

ერგატივის ზოგი საკითხი აღმოსავლურ დიალექტებში

კოორდინაციის ერთ-ერთი ნიშნის მიხედვით პოლიპერსონალურ ზმნა-შემასმენლებიან წინადადებაში ზმნა-შემასმენლები სხვადასხვა ბრუნვაში მართავენ ქვემდებარეს. როდესაც წინადადებაში რამდენიმე შემასმენელია ერთ ქვემდებარესთან და ისინი განსხვავებულია გარდამავლობისა და სერიების მიხედვით, რა თქმა უნდა, ქვემდებარე ყოველთვის ერთსა და იმავე ბრუნვაში არ ეწყობა. მიღებული თვალსაზრისით, ასეთ შემთხვევაში ქვემდებარე იმას უწყევს ანგარიშს, რომელი ზმნა-შემასმენელიც უახლოესია მასთან (ლ.კვაჭაძე).

ასეა ტრადიციულად, თუმცა ზოგ აღმოსავლურ დიალექტში გვხვდება ისეთი შემთხვევები, როცა გარდაუვალი ზმნა-შემასმენელი პოლიპრედიკატულ წინადადებაში მართავს ქვემდებარეს ბრუნვაში გარდამავალის მსგავსად. საქმე ეხება ისეთ შემთხვევებს, როცა გარდაუვალ ზმნასთან ქვემდებარე, როგორც მოსალოდნელი იყო, არა სახელობითში, არამედ მოთხრობით ბრუნვაში დგას: „**ადგა** ამ **ბიჭმა**, აიღო მშვილდ-ისარი და წავიდა“; „**პატარამ** ეუბნევა **დეფსა**: მაცადე ცოტა ხანსაო“; „**გადაუდგენ** ამ **შვილებმა** და უთხრეს“; „**ადგა** ამ **სოვდაგარმა**, ძალიან ავანტყოფობა დაიწყო, ძალიან იავანტყოფა“; „ამ **კაცმა მიეპარა** და ხაზეინის ცხენს ცხვირი მოჭრა“.

აღმოსავლურ კილოებში შეგნება ზმნის გარდაუვალობისა ჯერ კიდევ არის, რის გამოც მარტივ წინადადებაში გარდაუვალ ზმნასთან ქვემდებარე მუდამ სახელობითშია. იშვიათად გვაქვს გამოწკლისი: „ყმებმა არ უშვებენ“; „დაიღალა ბიჭმა“...

უნდა ვივარაუდოთ, რომ დასახელებული ტიპის წინადადებებში სინტაქსურ ანალოგიასთან გვაქვს საქმე. ზმნების დიდი ნაწილი გარდამავალია, რომლის მოქმედება მიმართულია უფრო დამატებისკენ. ეს სინტაქსური მოვლენა ძირითადად ისეთი ტიპის რთულ წინადადებაში გვხვდება, როცა პირველი ზმნა-შემასმენელი გარდაუვალია. თუმცა საინტერესოა ის ფაქტიც, რომ ზოგან წინადადებაში საერთოდ არ არის გარდამავალი ზმნა, რომლის ანალოგიითაც იქნებოდა ქვემდებარის მოთხრობით ბრუნვაში შეწყობა: „შვილებმაც **უყურე-**

ბენ, როგორ ლამაზები **არიან**“; „მანამ მტერი **მოვიდოდა**, ბიჭმა ცხენზედ **შეემზადა** საომრათა“; „**გადაუდგენ** ამ შვილებმა და **იჩხუბეს**“.

შ ა ლ ვ ა გ ა ბ ე ს კ ი რ ი ა

შენიშვნები „ვეფხისტყაოსნის“ ახალ გამოცემათა კომენტარებზე და ორი ტაეპის წაკითხვისათვის

მოსხენებაში ძირითადად „ვეფხისტყაოსნის“ აკადემიური ტექსტის დამდგენი კომისიის მიერ დადგენილი ტექსტის საფუძველზე განხორციელებული 2006 და 2009 წლების გამოცემების, ასევე საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ჟურნალ „მაცნეში“ გამოქვეყნებული ინფორმაციებისა (შემდეგში ვტ კ) და ე.წ. სასკოლო გამოცემათა (თეზისებში „სასკოლო“) წაკითხვების შესახებ რამდენიმე ჩვენეული გაგებაა შემოთავაზებული. ვსარგებლობდით „ვეფხისტყაოსნის“ 1957 წლის გამოცემით.

ა. ლექსიკონში პირის სახელები სხვადასახვა ფორმითაა წარმოდგენილი. უმრავლესობა სახელობითი ბრ. ნიშნით, ერთი ნაწილი კი ფუძის სახითაა გატანილი, ისეთ შემთხვევაშიც კი, როდესაც ორი ანთროპონიმი ერთად გვხვდება. მაგ.: ვისი, მაგრამ — რამინ.

ბ. სიტყვის კნინობით ფორმად ჩათვლილი ზოგიერთი სალექსიკონო ერთეული უფრო რითმის საჭიროებით აიხსნება. მაგ.: მეოტა „ოტებული“, „გაქცეული“, სხვა ნაწარმოებებში მეოტი ფორმითაა დამოწმებული. „ნუ განვალნ მეოტი ქალაქისა ამისგან“. მეოტა სარითმო სიტყვაში გვხვდება: ცოტანი, მეოტანი, კოტანი, მოტანი.

შემავგონა „შემგონებელი“ — ჩემნი გულისა მდებელნი და ჩემნი შემავგონანი — 590, 2. სტროფში სარითმო სიტყვებია: მონანი, შემავგონანი, წონანი, ფონანი.

იეფო „უხვი“, უნდა იყოს იეფ—: „მოეგებნეს დიდებულნი, ძღვენსა სძღვნიდნიდეს იეფოსა“ — 148, 2 სარითმო კლაუზულის გამო — სამეფოსა, იეფოსა, სასწრაფოსა, სადაფოსა.

პურად და საჭმლად მიგენდევ ჩემსა მშვილდსა და ცერასა — 166,4

ცერა ისრადაა ახსნილი — ვტ კ, „სასკოლო.“

უნდა იყოს ცერი, რომლითაც მოისარი მშვილდს მოზიდავს.

ცერა ფორმა სართომო ევფონიითაა ასახსნელი: მე რასა, წერასა, მღერასა, ცერასა.

სასკოლო გამოცემის მიხედვით „ამირანდარეჯანიანის“ ავტორის გვარი ხომელია. სწორია 20 ხელნაწერში დადასტურებული ხონელი (გ. არაბული), 1 ნუსხაში დამოწმებული ხომელის პოგნიერება კი, ვფიქრობთ, ზემოხსენებული მიზეზით აიხსნება—ხომელსა, რომელსა, ენადაუშრომელსა, ცრემლმუშრომელსა.

გ. სელი ლექსიკონში უმართებულოდ მრ. რ. ფორმითაა გატანილი (სელნი):

მონამან სელნი დაუდგნა, დაჯდა კრძალვით და რიდითა — 124,3

დ. სიტყვის განსხვავებული გაგება :

მართლად უთქვამს მეცნიერთა: „წყენაო ჭირთა ბადე“ — 815,2

ბადედ არის გაგებული ბევრ გამოკვლევასა და თარგმანში: რუსული (сеть — ს. იორდანისვილი), ინგლისური (a net — მ. უორდროპი) და სხვ. ეს სიტყვა ბად- ზმნისგან ნაწარმოები მიმდებარა. „წყენა ჭირის გამოწვევი, გამჩენია“.

ჭირად არ მიჩნდის ლომისა მოკლვა, მართ ვითა სილისა — 320,3

სილისა — ჭლექიანისა, აქ დასუსტებულისა — „სასკოლო“.

ამავე თავში ტარიელი ამბობს:

გბურთობდი და ვნადირობდი, ვით ყატასა ვხოცდი ლომსა — 328,4

ყატა — ფრინველი — „სასკოლო“

ორივე შემთხვევაში ტრადიციული იკითხვისია სწორი, რომლის მიხედვით სილი სტროფის სართომო სიტყვებსაა მისადაგებული სირი (ჩიტი), არის (ცილისა, შლილისა, სილისა, შვილისა), ხოლო მეორე მაგალითში კატაა.

ვითა ვიშიშვი, გაცნობოს ღმერთმან, ნათელთა მსახემან — 738,2

განმარტებულთა, როგორც ნათლის ხატი — ვტ კ. ვფიქრობთ, ნათელთა მსახე სინათლის შემქმნელი ღმერთის ეპითეტია.

გაძრცვილსა ტანსა ემოსნეს ყარყუმნი უსაპირონი — 123,1

გაძრცვილი „შიშველი“, „ტიტველი“, „შილიფად ჩაცმული“ — „სასკოლო“.

ქვაბისა კარსა ასმათი მარტო ზის, არბარგოსანი — 1355,1

არ-ბარგოსანი — შესაძლოა ორგვარი გაგება: 1. შილიფად ჩაცმული; 2. უტვირთო, თავისუფლად მჯდომი — „სასკოლო“

გაძრცვილი „უსამკაულოს“ უნდა ნიშნავდეს, ხოლო არბარგოსანი — „მარტოს“.

სათი „გიშერი“ — „სასკოლო“. ჩვენი აზრით, უფრო წითელი ფერის ქვას, მარჯანს უნდა ნიშნავდეს. „...ბროლი ბროლდა, სათი სათდა“. პირისახეს ფერები დაუბრუნდა — თეთრი და წითელი.

ე. სიტყვათა წარმომავლობა:

ვტ კ—ს გამოცემაში სომხურადაა ჩათვლილი ქართული სიტყვები: კაპანი, კაპარჭი, სათი (მუქი წითელი ფერის მარჯანი).

საეჭვოდ გვეჩვენება რუბისა და დამის ნასესხობებად მიჩნევა: რუბი (არაბ. რუბე „წვენი“, არაბ.-სპარს. რუმბი), დამი — ბერძნული, სპარსული (ა.გვახარია), არაბული („სისხლი“). ვწერ ვინმე მესხი მე-ლექსე მე რუსთველისა დამისა (რუსთველის ჩამომავლობის — „სასკოლო“). ჩვენი აზრით, აქ ქართული სიტყვა დაბა უნდა იყოს. კვლავ არაიდენტური რითმები? დამისა, ჟამისა, წამისა და რუსთველისა დამისა ან რუსთველისად ამისა.

მელნისა ტბათათ იღვრების სავსე სათისა რუბები — 1146,3

რუს მრ.რ. ფორმა უნდა იყოს. რუბები რითმის საჭიროებით შეიძლება აიხსნას. გუბები, შუბები, რუბები, ტყუბები. სათის (მარჯანი) რუბები მეტაფორულად სისხლის ცრემლებს ნიშნავს. ამ ვარაუდს მხარს უჭერს ხელნაწერები და პოემაში რუს ხმარება: „... არ დასწყვედდის ცრემლთა რუსა“.

სპარსულად მიჩნეული სარაჯი (ა. გვახარია) არაბული სიტყვაა. საპრიჯ „წყალსაცავი“. შდრ. სვან. სარაგ, სარაგ („ლშხ“) „წყარო“.

ვფიქრობთ, ისევე როგორც სპარსულ ენაში დამკვიდრებული ზოგიერთი ქართული ბოტანიკური ტერმინი: ნაძვი, ასკილი (მნიშვნელობის ცვლით „ზღმარტლი“), საროც ძველი ქართული ნასესხობაა ირანულ ენებში. შდრ. ტაბ. სარო.

მოსხენებაში კიდევ ერთხელაა განხილული ქვემოთყვანილი სადავო ადგილი:

1. ამ საქმესა მემოწმების დიონოსი ბრძენი, ეზროს —177,1

რუსთველოლოგთა უმრავლესობა აქ ორ პიროვნებას მოიაზრებს: დიონოსე არეოპაგელს და XII ს. ესპანეთში მოღვაწე ებრაელ პოეტს მოსე იბნ ეზრას.

ალიძგრის რამდენიმე კითხვა: რატომ არიან ერთად მოხსენებულნი სხვადასხვა აღმსარებლობის ავტორები, რომლებიც ერთმანეთისგან დაშორებულ ეპოქასა და ქვეყნებში ცხოვრობდნენ და სხვადასხვა ენაზე ქმნიდნენ თავიანთ თხზულებებს? ხსენებულ ავტორებთან „ვეფხისტყაოსნის“ მსგავსი ადგილი არ დასტურდება. ვის მიემართება ეპითეტი ბრძენი? შესაბამისად სად უნდა დაისვას სასვენი ნიშანი? რა ფორმაა ეზროს? ბრძენი ეზროს თუ ბრძენისა ეზროს?

ამ თვალსაზრისით მხედველობაში არის მისაღები შემასმენლის მხ. რ. ფორმით პოვნიერება (მემოწმების), რის გამოც ქვემდებარე ერთზე მეტი არ უნდა იყოს. სხვა შემთხვევებში მრ.რ.-ში მდგარი ქვემდებარე შემასმენელთან რიცხვშია შეთანხმებული.

აჰა მმოწმობენ ვარსკვლავნი, შვიდნივე მემოწმებიან — 964, 1

იგინიცა დაემოწმნეს ამა მისსა ნაუბარსა — 1389, 1

ა. შანიძე ავთენტურ წაკითხვას ამგვარად ვარაუდობს:

ამ საქმესა მემოწმების „დიადნოსი“ ბრძენისა ეზროს

ეზროს ფორმა დამკვიდრდა თარგმანებშიც. ეზრას ნათ.ბრ. ფორმა შეიძლება ეზრასი ყოფილიყო, როგორც ეს ა-ზე დამთავრებულ საკუთარ სახელებთან გვაქვს. მაგ.: „სიტყვის კონა“ საბასი, კონცეფცია აკად. ა. ჩიქობავასი და ა. შ.

ჩანს, რუსთველი იოანე პეტრიწის მიერ ქართულ ენაზე თარგმნილ ასტროლოგიურ-მეტეოროლოგიურ თხზულებას „კალანდა თქმული ეზრა წინასწარმეტყუელისა“ იცნობდა.

2. ყმამან უთხრა: „მადლი ღმერთსა, შემოქმედსა, არსთა მხადსა“ — 1050, 1. ბევრ ნაშრომში გაზიარებულია შეხედულება, რომ მხადი ხად — („მომბობა“, „დადახება“) ზმნიდანაა ნაწარმოები და იგი არსთა გამჩენს (მომბობელს) ნიშნავს. იხ. ვტ კ, სასკოლო.

შინაარსობრივად არსთა მხედი უნდა იყოს, რომელიც პოემადი რამდენჯერმე გვხვდება. ამ მოსაზრებას მხარს ხელნაწერთა ჩვენებაც უჭერს. მხადი ფორმის გაჩენაში, ამ შემთხვევაშიც, როგორც ჩანს, სტროფის სარითმო სიტყვებმა ითამაშა როლი: არსთა მხადსა, აქა ქმნადსა, ზოგსა ცხადსა, მოწვევადსა.

ელისაბედ გაზდელიანი

ზედსართავ სახელთა ხარისხები სვანურში

ცნობილია, რომ ვითარებით ზედსართავ სახელებს სვანურში, სხვა ქართველური ენების მსგავსად, ხარისხის გრამატიკული კატეგორია ახასიათებს. ხარისხის რაოდენობის მიხედვით, ოპოზიცია სვანურში ოთხწევრიანია და ყოველ ხარისხს თავისი მარკერები (აფიქსები) აქვს.

თუ ხარისხის წარმოების მიხედვით დღევანდელი სვანურის დიალექტებს ერთმანეთს შევუდარებთ, აღმოჩნდება, რომ ოთხწევრიანი ოპოზიცია კარგად არის დაცული ბალსზემოურში: **წგრნი** „წითელი“, **ხო-წრან-ა** „უფრო წითელი“, **მა-წრან-ე** „უწითლესი“, **მგ-წრან-ა** „მოწითალო“. ბალსზემოურში გამონაკლისია ის ზედსართავი სახელები, რომლებიც, სამეცნიერო ლიტერატურაში, უფროობით ხარისხში გაქვევებულ ფორმებად არიან მიჩნეული: **ხო-შ-ა** „უფროსი“, **ხო-ჩ-ა** „კარგი“, **ხო-ღ-ა** „ცუდი“, **ხო-დრ-ა** (ლნტ. **ხო-ღდარ-ა**) „უფრო ცუდი“, **ხო-ხურ-ა** ზს., **ხო-ხრ-ა** ლშხ., **ხო-რჟ-ა** ლნტ. „უმცროსი“.

ბალსზემოურში ეს ზედსართავები ოდნაობით ხარისხში ვერ დავადასტურებთ, ხოლო ბალსქვემოურსა და ქვემოსვანურში ოთხივე ფორმით გვხვდება.

ხო-ჩ-ა „კარგი“, **ხო-ჩ-ილ** ზს., ლნტ., **ხო-ჩ-ულ** ლშხ., „უკეთესი“, **მა-ჩ-ენ-ე** ბზ., ლშხ., **მა-ჩ-ენ-ე** ლნტ. „საუკეთესო“, **ხო-ჩ-ილ-შალ** ბქ., **ხო-ჩ-ილ-წარა** ლშხ., **ხო-ჩ-ილ-წარა** ლნტ. „ოდნავ უკეთესი, მოკარგო“.

ბალსქვემოურში, ბალსზემოურთან შედარებით, ხარისხის ოთხივე ფორმას ზედსართავთა ნაკლები რაოდენობა აწარმოებს, ხოლო ქვემოსვანურ დიალექტებში სამწევრიანი ოპოზიციაა გაბატონებული. აღსანიშნავია, რომ, როგორც ბალსქვემოურში, ისე ქვემოსვანურში სამწევრიან ოპოზიციას, ძირითადად, აღმატებითი ხარისხის ფორმები აკლია.

განსხვავებაა დიალექტებს შორის ოდნაობითი ხარისხის წარმოების დროს. ბალსზემოურში ოდნაობით ხარისხს უმეტესად **მგ-** -**ა** კონფიქსი აწარმოებს, ზოგჯერ **-წარა** დისიმლაციით **-წლა** სუფიქსიც იჩენს თავს. მაგ.: **მგ-მჟირ-ა** || **მჟირ-წლა** „მოსველო“, **მგ-ითჟ-ა** ||

ათჟი-არა „მოცხელო“... ბალსქვემოურში ოდნაობითი ხარისხი -**შალ** -„ვით“ თანდებულის საშუალებით აღწერთად იწარმოება. მაგ.: **სგელ-შალ** „მოსქელო“, **ჭჟინელ-შალ** „მოძველო (ძველივით)“, ზოგ-ჯერ **-არ** სუფიქსიც გვხვდება. **ნეცნ-არ** „მოწვრილო“, **დგთხლ-არ** „მოთხელო“...

ბ. ნიჟარაძის ქართულ-სვანურ-რუსულ ლექსიკონში ხშირია **-არ** სუფიქსით ნაწარმოები ოდნაობითი ხარისხის ფორმები: **მგხმ-არ** „მომყავო“, **მგგრ-არ** „მომსხო“, **მგცნ-არ** „მოცივო“, **ზეხყ-არ** „მონედლო“...

ქვემოსვანური დიალექტების ოდნაობითი ხარისხის ფორმებში გამოიყოფა **მგ-** — 'ა', **მუ-** — 'ა' კონფიქსები და უმეტესად **-არა/ალა** ლშხ., **-არა / -ალა** სუფიქსები. ეს სუფიქსები შეიძლება დაერთოს როგორც დადებითი, ისე ოდნაობითი და უფროობითი ხარისხის ფორმებს: **მგ-ნ-ჯოდ-ა, მგ-ნ-ჯოდ-არა, ხო-ნ-ჯოდ-არა, ჯოდი-არა** ლნტ. „მოგრძო, ოდნავ გრძელი“.

რ უ ს უ დ ა ნ გ ე რ ს ა მ ი ა

მორფემათა ჯგუფები და სახელურ მორფემათა რანგობრივი სტრუქტურა მეგრულში

მეგრულში ფუნქციური თვალსაზრისით მორფემათა სამი ჯგუფი გამოიყოფა: *ლექსიკური (დერივაციული), ლექსიკურ-გრამატიკული და გრამატიკული (რელატიური).*

1. *ლექსიკური (დერივაციული)* მნიშვნელობის მორფემები აერთიანებს ძირეულ და ლექსიკური მნიშვნელობის მაწარმოებელ, წარმოქმნელ აფიქსებს. სემანტიკური თვალსაზრისით *დერივაციული* აფიქსები მეგრულში თორმეტ სხვადასხვა ჯგუფს ადგენენ (გ.კარტოზია);
2. *ლექსიკურ-გრამატიკული* მორფემები ერთდროულად შეიცავენ ლექსიკურ და გრამატიკულ (*resp.* მორფოლოგიურ) მნიშვნელობებს. ასეთთა რიგს განეკუთვნება: მრავლობითობის აღმნიშვნელი ნიშანი სახელისა და ზმნის სტრუქტურაში;

ქცევის, გვარის, კონტაქტის / კაუზატივის მორფემები, ზმნის-წინები და ნაწილაკები (=გეზის, ორიენტაციის, ასპექტის ამსახველი ფორმალური ნიშნები) ზმნებში. ენკლიტიკური ელემენტები (ნაწილაკები, თანდებულები და **-ნი** კავშირი) სახელებში.

3. *გრამატიკული (რელატიურ)* მორფემების ფუნქციაა განსაზღვროს გრამატიკული მიმართებები ფრაზაში; სახელის მორფოლოგიურ სტრუქტურაში ეს იქნება ბრუნვის ნიშანი, ეპენტეზა (II ფონეტიკური ჩანართი), თანხმოვანთგამყარი, მავრცობი ხმოვნები. ზმნის მორფოლოგიურ სტრუქტურაში - პირის ნიშნები, პარადიგმის ნიშნები (კავშირებითები, პირობითები, აორისტი, **ნო-ე**-იანი თურმეობითები), თემის ნიშნები, ობლიგატები, მავრცობი ხმოვნები.

ვინაიდან დერივაციული და რელატიური ან ლექსიკურ-გრამატიკული მორფემები ერთმანეთისაგან ფუნქციურად განსხვავებულია, მორფემათა რანგობრივ სტრუქტურაზე მსჯელობისას ისინი უნდა გაიმიჯნოს. დერივაციული ფუძე სემანტიკურად ახალი ფუძეა, რომელსაც მიმართებების დასადგენად დამატებით სჭირდება რელატიური ანუ სხვა ტიპის, მისგან განსხვავებული მორფემების დართვა; მორფემებისა, რომელთაც აქვთ გრამატიკული მნიშვნელობა და არა აზრობრივად განსხვავებული, მნიშვნელობით ახალი ოდენობის (ლექსემის) წარმოქმნის ფუნქცია; თუ ძირეული მორფემა აღინიშნება ნიშნით **R** (ლათ. *radix* „ძირი“), წარმოქმნილი ფუძის ჩასაწერად შემოღებულია აღნიშვნა **R̄**, რაც ნიშნავს, რომ ძირეული მორფემა ნაწარმოებია — დაგრძელებულია ოდენ ლექსიკური მნიშვნელობის მქონე აფიქსებით (მ. დამენია):

ფუძე = ძირეული მორფემა (R)

ან

ფუძე = ძირეული მორფემა + დერივაციული მორფემა (R̄)

მასასადამე, ფუძეთა მორფოლოგიური სემანტიკებისა და შესაბამისი კვალიფიკაციის დროს რელევანტურია ახალი მნიშვნელობის ფუძე და არა ძირისეული მორფემა. შდრ.:

(1) კონ- კაცი-NOM.SG	კონ-ქ კაცი-ERG. SG
(2) კონანა კაცობა-NOM.SG	კონანა-ქ კაცობა-ERG. SG
(3) კონანიერ- კაცური- NOM.SG	კონანიერ-ქ კაცური-ERG. SG

მეგრულში მორფემები განლაგებულია ფუძის წინ და მომდევნოდ რანგების შესაბამისად. სახელური მორფემები მხოლოდ სუფიქსებია, ზმნური კი შეიძლება იყოს პრეფიქსული, სუფიქსური, ინფიქსური და კონფიქსური. ამდენად, მეგრული ენის ზმნური სტრუქტურა გაცილებით რთულია, ვიდრე სახელისა.

მეგრულში სახელის მორფოლოგიური რანჟირებისას მორფემები განლაგდება მხოლოდ ფუძიდან მარჯვნივ, რაც იმას ნიშნავს, რომ ამ ენაში სახელს დართული მორფოლოგიური სემანტები მხოლოდ სუფიქსური მორფემებია.

სახელებში მორფემათა რანგობრივი განლაგების ყველაზე გრძელ მიმდევრობას ასეთი სახე აქვს: **R-I-II-III-IV-V-[VI-VII]**, თუმცა ამ სინტაგმატურ განლაგებას გარკვეული შეზღუდვები ედება, რის საფუძველზეც ერთდროულად რეალიზებად მორფემათა რიცხვი მაქსიმუმ ხუთია.

სახელური სუფიქსები რანგების მიხედვით ასე ნაწილდება:

- I — თანხმომთანგამყარი **-ი**;
- II - ეპენტეზა **-ლ**;
- III - რიცხვის მარკერი (**-ეფ || -ემ || -ენ**);
- IV — ბრუნვის მარკერი (**-ი, -ქ, -ს, -იშ || -იში, -იშა, -იშე, -იშო; -ით || თი; -თი || -ო**);
- V — მავრცობი ხმოვანი (**-ი, -უ, -გ**);
- VI — თანდებული (**-ხ || -ხი, -ნი** „თვის“, **-წკალა, -ჭგურა**);
- VII — ნაწილაკი (**-ო, -თ(ი)**).

ერთი რანგის მორფემები შეუთავსებელია ერთმანეთთან სინტაგმატურად; რომელიმე რანგის მორფემის გამოტოვებისას რანგობრივი თანმიმდევრობა არ ირღვევა.

თუკი მორფემათა საზღვარზე ამ მორფემების შემადგენელი ფო-

ნემები არაკანონიკურ კომპლექსებს ქმნიან, ენა მიმართავს არაკანონიკურობის დაძლევის რამდენიმე გზას.

სახელთა რანგობრივი სტრუქტურის აგებისას სიახლეს წარმოადგენს უკანასკნელ პერიოდში განხორციელებული კვლევის (იხ. კარტოზია და სხვ., „მეგრულის ლინგვისტური ანალიზი“, 2010) საფუძველზე ორი ახალი მორფემული ელემენტის სემანტიკა და მისი ჩართვა რანგობრივ სტრუქტურაში:

1. ძირეულ მორფემასა და ბრუნვის მარკერს შორის მრავლობის 29 ფუძეში გაჩენილი **-ლ** სონორი, რომელიც, მისი ფუნქციიდან (ხმოვნებს შორის ჰიატუსის აცილება) გამომდინარე, კვალიფიცირებულია ეპენტეზად¹.

2. თანხმომთანგამყარი **-ი**, ანუ სახელთა ბრუნებისას არაკანონიკურ კომპლექსთა სუპერაციისთვის ჩართული ობლიგატი.

გ ვ ა ნ ც ა გ ვ ა ნ ც ე ლ ა ძ ე

კონცეპტი *სული* ქართულში

1. კონცეპტი **სული** მეტად მნიშვნელოვანია სხვადასხვა კულტურის ხალხთა შორის. სწორედ სულის კონცეპტის საფუძველზე ხდება ენებში საგანთა დაყოფა **სულიერ** და **უსულო** საგნებად და ამ საფუძველზე შესაბამის სახელთა დაჯგუფება **სულიერთა** და **უსულოთა** აღმნიშვნელ სახელებად, რაც ხშირად კონკრეტული ენების მორფოლოგიასა და სინტაქსზეც ახდენს გავლენას. მაგალითად, ქართულ ენაში სულიერთა სახელებით გამოხატული ქვემდებარე რიცხვში ეთანხმება შემასმენელს, ხოლო უსულოთა სახელით გამოხატული ქვემდებარე მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეუთანხმდება შემასმენელს, თუ სახელი გასულიერებულია.

თანამედროვე ქართულში სულის ცნება და მისი სახელი „**სუ-**

¹ Epenthese — (ლათ.) ხმოვანთა ჰიატუსის აცილების მიზნით გაჩენილი ფონეტიკური ჩანართი.

ლი“ საკმაოდ ფართოა. ქეგლ-ის მიხედვით, სული არის:

1. ადამიანის ფსიქიკურ უნართა ერთობლიობა, — აზროვნება, ცნობიერება; 2. არამატერიალური საწყისი, დასაბამი, რომელიც წარმოადგენს ბუნების, საგნებისა და მოვლენების მამოძრავებელ ძალას, — გონი; 3. ადამიანის შინაგანი სამყარო, პიროვნების ფსიქიკური თვისებები, რაც მის მოქმედებას განსაზღვრავს; 4. უსხეულო ზებუნებრივი არსება; 5. ადამიანის არსების ღვთაებრივი მხარე, რომელიც უპირისპირდება სხეულს (ხორცს) და რომელიც უკვდავია; 6. შესუნთქული და ამოსუნთქული ჰაერი, — სუნთქვა; 7. გადატ. ადამიანის სიცოცხლე; 8. ცალკეული ადამიანი, პიროვნება, კაცი; ცალკეული პირუტყვი; 9. გადატ. ძირითადი აზრი, არსი, დამახასიათებელი თვისება, თავისებურება.

შესაბამისად, ფართოა სიტყვა „სულ“-ისაგან ნაწარმოები სახელი „სულიერი“, რომელიც ამჟამად აღნიშნავს: 1. ცოცხალ არსებას, სულდგმულს; 2. ადამიანის შინაგან ფსიქიკურ სამყაროსთან დაკავშირებული თვისებების მქონეს; 3. ქრისტიანულ რელიგიასთან დაკავშირებული, საეკლესიო თვისების მქონეს.

2. ძველ ქართულშიც „სულის“ ცნებასა და შესაბამის სიტყვას საკმაოდ ფართო სემანტიკა ჰქონდა და კონცეპტუალიზებულიც იყო, რაც კარგად ჩანს სიტყვა „სულის“ საბასეულ განმარტებაში: „ნერგნიცა სულიერად ითქმიან, რამეთუ აქვს მათ მოძრაობისა და აღორძინებისა და თესლოვნებისა ძალი. ხოლო სული პირუტყვთა, რომელ არს სამშვიდველი, სისხლისაობითი და სიცოცხლით განმატფელობითი, მოძრაობითი ნივთიერისა ძალისა მოქმედება და გრძობის ქონება; ხოლო კაცთა სული — სიტყვიერი, არსება-გონიერი, უსხეულო, უცნაური, სიტყვიერი და უკვდავი, არსება-წვლილი, უსახო, ხატი და მსგავსი ღმრთისა; სული ანგელოზი — სიტყვიერი და გონიერი და მეორე ნათელი; და ეშმაკიცა, რომელთა თვით დაიბნელეს თავი თვისი ამპარტავნებითა; და სული — სული წმიდა — დამბადებელი ამათ ყოველთა, პირველი ნათელი და მიუწვდომელი; ქარნიცა სულად უთქვამთ. სული გულისხმა-იყოფის ოთხგვარად: სული — სული-წმიდა; სული — ანგელოზი, სახიერი; სული — ეშმაკი; სული — სულიცა ჩუენი. ხოლო არს, ოდესმე გონებაცა სულად ითქვას ქარისა, ხოლო განეყოფის სული

სიტყვიერი სულსა პირუტყვთასა: არს სული სიტყვიერი არსება-გონიერი, უსხეულო და უცნაური, სიტყვიერი ხორცთა ცხოველსმყოფელობითი და მდგომარეობისა მიმცემლობითი; სული არს არსება-წვლილი უნივთო, უსახო, ხატი და მსგავსი ღმრთისა; ხოლო პირუტყვთა სული არს სისხლისაობითი სიცოცხლითი და განმატფეობითი და მოძრაობითი ნივთიერისა სულისა მიერ მოქმედება და ძალი ნივთიერი მოქმედებითი და გრძობითი და ხორცთა შემამტკიცებლობითი“.

ი. აბულაძის „ძველი ქართული ენის ლექსიკონში“ „სული“ ამგვარად განიმარტება: **სული** — „კაცი“, „გუამი“, „თავი“, თავისთავი; ჰაერი, ქარი, სუნთქვა, „ორთქლი“; სუნი; ბოროტი სული; სული წმიდა.

3. ქართულ კულტურულ სივრცეში **სული** აღნიშნავს არა მხოლოდ ადამიანის შინაგან სამყაროს, არამედ ის შეიძლება იყოს მთელი ერის თვითშეგნების აღმნიშვნელი სიტყვაც (მაგალითად, როცა ვაშობთ **ქართული სული**, სრულიად გასაგებია, რომ საუბარია ერის ბუნებაზე, მის ხასიათზე, კულტურაზე და ა.შ.).

4. ქართულში არის უამრავი ისეთი ფრაზეოლოგიზმი, სიტყვათა მყარი შეხამება და გამონათქვამი, როგორებიცაა: **სული უდგას, სული და გული, სულითა და გულით, სულზე მიუსწრეს, სულმა წასძლია, სული მისდის, შენი სული ჩემს ხელშია, სულს დაფავს, სული კბილით უჭირავს, სულით დაცემა** და უამრავი სხვა.

მოსხენებაში ისტორიულ წერილობით წყაროთა მონაცემების მიხედვით წარმოდგენილი იქნება „სულის“, როგორც კონცეპტის, დახასიათება იმ ცვლილებათა გათვალისწინებით, რაც მან დროთა მანძილზე განიცადა.

ლ ე ლ ა გ ი გ ლ ე მ ი ა ნ ი

დროის ზმნისართთა შესახებ სვანურში

სვანური ზმნისართების შესახებ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში (გ. თოფურია, გ. კაჭარავა, ლ. სანიკიძე, კ. გაბუნია...) ბევრი საყურადღებო მოსაზრებაა გამოთქმული. ჩვენ ამჯერად ყურადღებას გავამახვილებთ დროის ზმნისართებზე, რომელთა რაოდენობა სვანურში საკმაოდ

დიდია და წარმოების თვალსაზრისით მეტად საინტერესო.

სვანურში, სხვა ქართულურ ენათა მსგავსად, აგებულების მიხედვით, გამოიყოფა დროის ზმნისართთა ორი ჯგუფი: **პირველადი** და **ნაწარმოები**. პირველად ზმნისართთა ჯგუფს მიაკუთვნებენ ზმნისართებს, რომელთა მორფოლოგიური სეგმენტაცია (ძირეულ და აფიქსურ მორფემათა გამოყოფა) სინქრონიული თვალსაზრისით შეუძლებელია.

ზმნისართთა ძირითად ჯგუფს, როგორც ცნობილია, ქმნიან ნაწარმოები ზმნისართები, რომლებიც შეიცავენ მარტივ ფუძეს და მნიშვნელობის მცვლელ სიტყვაწარმოებით აფიქსს ან ერთზე მეტ მარტივ ფუძეს. რაც შეეხება ძირეულ ზმნისართებს, ისინი სვანურში, ქართულისა და ზანურის მსგავსად, შედარებით მცირერიცხოვანია: **ბაზი** „ამაღამ“, **ლადი** „დღეს“, **ლათ** „წუხელ“, **ათხე** „ახლა“ და სხვ.

მაშასადამე, ზმნისართთა წარმოება ხდება როგორც აფიქსების საშუალებით, ასევე კომპოზიციით. ნაწარმოებ დროის ზმნისართებში თვალნათლივ გამოიყოფა აფიქსური ელემენტები, რომლებიც გამოხატულების პლანში ბრუნვის ნიშნებს ემთხვევა.

მიცემითი ბრუნვის ნიშანი **-ს** ზმნისართად აქცევს სახელს: **ძინარ-ს**, **ჰამ-ს** „დიღას“, **ნაბოზ-ს** „საღამოს“...

მოქმედებითი ბრუნვის ნიშნითაა გაფორმებული ზმნისართები: ბზ., **ლეთ-შუ**||**ლეთ-შუ**, ბქ. **ლეთ-შუ** „ღამით“, **ლადეღ-შუ**||**ლადეღ-შუ** „დღისით“....

სვანურში საკმაო რაოდენობით დასტურდება პრეფიქსებით ნაწარმოები დროის ზმნისართები.

ლე- პრეფიქსითაა ნაწარმოები: **ლე-ჰნ-ა**, ზს., **ნეჰნა** ბქ., **ლენა**, **ნენა** ლშხ., **ლენა**, **ნენა** ლნტ. „შარშან, შარშანწინ“.

ერთსა და იმავე ფუძეს შეიძლება სახელის მნიშვნელობაც ჰქონდეს და ზმნისართისაც.

ლა- პრეფიქსი გამოიყოფა: **ლადაღ**, **ლადეღ** ბზ., **ლადეღ** ლშხ., **ლადეღ** ბქ., **ლნტ.** „დღე, დღეს“.

ნა||ნა-თია ნაწარმოები: **ნაბოზ**, **ნაბუზ** ბზ., **ნაბოზ**, **ნებოზ** ბქ., **ნებოზ** ლშხ. **ლნტ.** „საღამო“ და სხვ.

საკმაოდ ხშირად დასტურდება დროის ზმნისართთა კომპოზიტიური წარმოება, გვხვდება როგორც ფუძეგაორკეცებული: **ჩიქი-ჩიქი**, **ძინარ-ძინარს**, **ნებოზ-ნებოზს**... ასევე სხვადასხვა ფუძით შეერთებული ზმნისართები: **ისგლეთ** „შუღამე“, **ისგლადეღ** „შუადღე“, **მეხარბაზი** „ხვალსაღამოს“, **მეხარეჩხან** „ზეგ“...

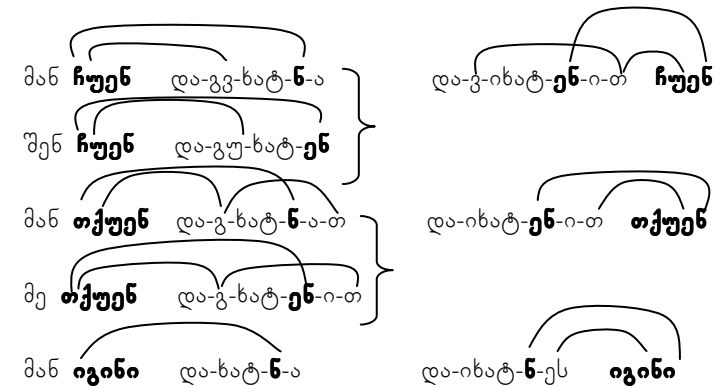
სვანურში მოიპოვება, აგრეთვე, დროის ისეთი ზმნისართები, რომელთა

მელთა ფუძე უკავშირდება ჩვენებით ნაცვალსახელებს. ნაცვალსახელოვანი ელემენტებს შეიცავენ შემდეგი დროის ზმნისართები: **ამუნ-ლო||ამანლო** „ამის შემდეგ“, **ეჩანლო** „იმის შემდეგ“, **ამდურეთს** „ამ დროს“, **ეჩა** „მაშინ“, **ეჯდურეთს** „იმ დროს“, **ამზათ** „წელს“, **ამჩიქს** „ამ დროს“ და ა.შ.

გ ი ო რ გ ი გ ო გ ო ლ ა შ ვ ი ლ ი

კლასოვანი უღლების ნაშთი ძველ ქართულში

ძველ ქართულში II სერიის ფორმებში -ენ (>-ნ) სუფიქსით აღინიშნება მრავლობითობა სახელობითში დასმული პირისა; გარდამავალ ზმნასთან ეს პირდაპირი ობიექტის პირია, გარდაუვალ ზმნასთან — სუბიექტისა. იმავე ფორმებში სუბიექტისა და ობიექტის პირი და რიცხვი შესაბამისი აფიქსებითაც გამოიხატება:

ასეთ შემთხვევაში -ენ (>-ნ) სუფიქსის კონკრეტული მორფოლოგიური ფუნქცია არ გააჩნია; მორფოლოგიურად ძველი ქართულისათვის ეს სუფიქსი ჭარბია. რა შეიძლება იყოს ის?

კლასოვანი უღლების ენებში, კერძოდ ხუნძურში, „სახელობით ბრუნვაში“ დასმული სახელი — იქნება იგი რეალური სუბიექტი

(გარდაუვალი ზმნისა), თუ რეალური ობიექტი (გარდამავალი ზმნისა) — ყოველთვის აღინიშნება ზმნაში;“ და კიდევ: „სავსებით იგივე ვითარებაა ზმნის მრავლობითობის აღნიშვნის მხრივაც: **გარდაუვალი ზმნაში აღინიშნება მრავლობითი რიცხვი რეალური სუბიექტისა; გარდამავალში — რეალური ობიექტისა**“ (არნ. ჩიქობავა, ი. ცერცვაძე).

სხვაგვარად რომ ვთქვათ, **სახელობით ბრუნვაში დასმული სახელის რიცხვი, იქნება ის სუბიექტი თუ ობიექტი, ყოველთვის აღინიშნება ზმნაში.**

რა ხდება ძველი ქართულის შემთხვევაში? რას გამოხატავს ზემოგანხილული **-ენ/-ნ** სუფიქსი?

ფაქტია: **-ენ/-ნ** სუფიქსი გამოხატავს სახელობითში დასმული პირის მრავლობითობას; გარდამავალ ზმნასთან ეს არის პირდაპირი ობიექტი, გარდაუვალ ზმნასთან — სუბიექტი. ამგვარად: **კლასოვან ენაში კლასისა და რიცხვის გამოხატვის პრინციპი იდენტურია ძველ ქართულში -ენ/-ნ სუფიქსის გამოყენების წესისა.**

დავასკვნით: **ძველ ქართულში -ენ/ -ნ სუფიქსი ოდინდელი კლასოვანი უღლების ნაშთია.**

ტ ა რ ი ე ლ გ უ რ გ ე ნ ი ძ ე

ბრუნვათა სინტაქსური ბუნებისათვის

ბრუნვების მხოლოდითი (resp. მრავლობითი) რიცხვის ფორმებისათვის შემოგვაქვს აღნიშვნები:

ბრუნვა	მხ. რიცხვი	მრ. რიცხვი
სახელობითი	n	N
მოთხრობითი	e	E
მიცემითი	d	D
ნათესაობითი	g	G
-თვის თანდებულისა ნათესაობითი	g'	G'

სერიებში ბრუნვების გამოყენების თვალსაზრისით ქართულ ზმნებში რვა ტიპი გამოყავით (ტ. გურგენიძე, 1969):

ტიპი № სერია	1	2	3	4	5	6	7	8
I	n	d	n	nd	nd	nd	ndd	ndd
II	n	d	e	nd	en	ed	ndd	end
III	n	d	d	nd	nd	dg'	ndd	dng'

გამოყოფილი ტიპებისათვის წარმოვადგენთ რამოდენიმე მაგალითს:

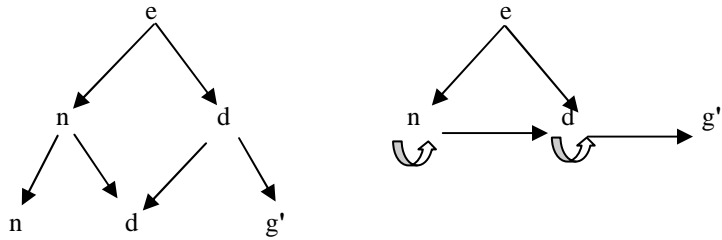
ტიპი	I სერია	II სერია	III სერია
№1	გორდება ის n	დაგორდა ის n	დაგორებულა ის n
№2	ეძინება მას d	დაეძინა მას d	დაძინებია მას d
№3	იძინებს ის n გორავს ის	დაიძინა მან e იგორავა მან	დაუძინია მას d უგორავია მას
№4ა №4ბ	ემუქრება ის მას nd ბეზრდება ის მას	დამუქრა ის მას nd მობეზრდა ის მას	დამუქრებია ის მას nd მობეზრებია ის მას
№5	პწკენს ის მას nd აკვირვებს ის მას	დაპწკინა მან ის en გაკვირვა მან ის	დაუპწკენია ის მას nd გაუკვირვებია ის მას
ტიპი	I სერია	II სერია	III სერია
№6	პწკენს ის მას nd კოცნის ის მას	უპწკინა მან მას ed აკოცა მან მას	უპწკენია მას მისთვის dg' უკოცნია მას მისთვის dg'
№7	პირდება ის მას მას ndd	უპირდა ის მას მას ndd	უპირებია ის მას მას ndd
№8	უშენებს ის მას მას ndd	აუშენა მან ის მას end	აუშენებია მას ის მისთვის dng'

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ სერიების გამოყოფის ერთ-ერთ ძირითად საფუძველს სწორედ ბრუნვების განაწილება წარმოადგენს.

II სერიის მონაცემთა მიხედვით ცალსახად გადაწყდება ზმნების ამა თუ იმ ტიპისადმი მიკუთვნების საკითხი, ხოლო I (resp. III) სერიის შემთხვევაში ეს ცალსახობა აღარ გვაქვს. ამიტომ უპირატესობას ვანიჭებთ II სერიის მონაცემებს:

II სერია... ტიპი	I სერია..... ტიპი	III სერიატიპი
n _____ №1	n _____ №1, №3	n _____ №1
d _____ №2	d _____ №2	d _____ №2, №3
e _____ №3	nd _____ №4, №5, №6	nd _____ №4, №5
nd _____ №4	ndd _____ №7, №8	dg' _____ №6
en _____ №5		ndd _____ №7
ed _____ №6		dng' _____ №8
ndd _____ №7		
end _____ №8		

იმის გათვალისწინებით, რომ II სერია სინტაქსურად ამოსავლად მივიჩნით I და III სერიებისთვის, შეიძლება წარმოვადგინოთ ასეთი სქემები:

ანუ, ბრუნვები სიძლიერის მიხედვით ასე დალაგდება:

$$e > n > d > g'$$

განვიხილავთ №4, №5 და №6 ტიპების იმ შემთხვევებს, როდესაც ზმნასთან შეწყობილი ორივე სახელი ადამიანია, ანუ, შესაძლებელია ამ სახელთა ცვლა პირების მიხედვით. ამ ტიპებში გვაქვს **nd**, **en**, **ed** და **dg'** კომბინაციები, რომლებსაც ზოგადად **xy**-ით აღვნიშნავთ. აპრიორი გამოირიცხება **x₁y₁** და **x₂y₂** კომბინაციები. გვრჩება თეორიულად დასაშვები 7 სახის კომბინაცია, რომლებიც შესაბამისად ამდენივე განსხვავებული ფორმით გამოიხატება:

x₁y₂	x₁y₃	x₂y₁	x₂y₃	x₃y₁	x₃y₂	x₃y₃
n₁d₂	n₁d₃	n₂d₁	n₂d₃	n₃d₁	n₃d₂	n₃d₃
e₁n₂	e₁n₃	e₂n₁	e₂n₃	e₃n₁	e₃n₂	e₃n₃
e₁d₂	e₁d₃	e₂d₁	e₂d₃	e₃d₁	e₃d₂	e₃d₃

თითოეული კომბინაცია მასში შემავალ სახელთა რიცხვის მიხედვით (ივარაუდება ოპოზიცია მხ. რ. ~ მრ. რ.) ოთხ განსხვავებულ სემანტიკურ ვარიანტს გვაძლევს, რომლებიც, შესაბამისად, ასევე ოთხი სხვადასხვა ფორმით შეიძლება გამოიხატოს:

1	2	3	4
x_iy_j	X_iY_j	x_iY_j	X_iY_j
n_id_j	N_iD_j	n_iD_j	N_iD_j
e_in_j	E_in_j	e_iN_j	E_iN_j
e_id_j	E_iD_j	e_iD_j	E_iD_j

ყოველი ცალკეული ტიპის შემთხვევაში (იგულისხმება №4, №5 და №6 ტიპები) თეორიულად მოსალოდნელ განსხვავებულ ფორმათა რიცხვი სამივე სერიის ნებისმიერ მწკრივში იქნება $7 \times 4 = 28$. ა. შანიძე აღნიშნავს, რომ ძველ ქართულში ასეთი რამ შესაძლებელია.

№6 ტიპის ზმნებში III სერიის ყოველ ცალკეულ მწკრივში (იგულისხმება **dg'** ვარიანტი) თეორიულად მოსალოდნელი 7 კომბინაციის ნაცვლად მხოლოდ სამი კომბინაცია ივარაუდება, რომლებიც ორ-ორი ფორმით გამოიხატება; ანუ, განსხვავებულ ფორმათა რიცხვი ამ შემთხვევაში არის $3 \times 2 = 6$.

ურთიერთცალსახა მიმართება ფორმასა და შინაარსს შორის შეიძლება დაირღვეს ფორმათა კლების შედეგად. თეორიულად დასაშვები 14 ამგვარი შესაძლებლობიდან თანამედროვე ქართულში მხოლოდ ოთხი ვარიანტია რეალიზებული:

- ა)

1	3	2	4
---	---	---	---

 მოშლილია ფორმოზრევი ოპოზიცია 2~4;
- ბ)

1	2	3	4
---	---	---	---

 „ _____ „ ოპოზიციები 1~2 და 3~4;
- გ)

1	3	2	4
---	---	---	---

 „ _____ „, 1~3 და 2~4;
- დ)

1	2	3	4
---	---	---	---

 „ _____ „ 2~4 და 3~4.

მოსალოდნელი ოთხი ფორმის ნაცვლად ა) ვარიანტში რეალიზებულია სამი ფორმა, ხოლო დანარჩენ შემთხვევებში [იგულისხმება ბ),

გ) და დ) ვარიანტები რეალიზებულია ორ-ორი ფორმა. ამის შედეგად სამივე სერიაში ყოველ ცალკეულ მწკრივში (კავშირებითის მწკრივების გარდა!) №4ა ტიპში გვაქვს 19 განსხვავებული ფორმა, №4ბ ტიპში კი — 16 განსხვავებული ფორმა; ხოლო კავშირებითის მწკრივებში (აწმყოს კავშირებითი, მყოფადის კავშირებითი, II კავშირებითი, III კავშირებითი) დანარჩენი მწკრივებისაგან განსხვავებით, ერთით ნაკლები ფორმა გვაქვს; ანუ, №4ა ტიპში გვაქვს 18, ხოლო №4ბ ტიპში — 15 განსხვავებული ფორმა.

№5 (resp. №6) ტიპი I და II სერიის მწკრივებში ემთხვევა №4ა ტიპს, ხოლო №5 ტიპი III სერიაში ემთხვევა №4ბ ტიპს. რაც შეეხება №6 ტიპს, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, III სერიის ყოველ ცალკეულ მწკრივში მხოლოდ 6 განსხვავებული ფორმით არის წარმოდგენილი ამ ტიპში შემავალი ზმნები.

ერგატივანი კონსტრუქციის მქონე ზმნებში (№5 და №6 ტიპები) აწმყოს მწკრივში და მყოფადის მწკრივში გვაქვს ერთით ნაკლები ფორმა (ისევე, როგორც კავშირებითის მწკრივებში), ანუ, — 18 განსხვავებული ფორმა.

ა) ვარიანტში მოშლილია ოპოზიცია $X_iY_j \sim X_iY_j$. კერძოდ, იგულისხმება ოპოზიციები:

$$\begin{aligned} N_id_j &\sim N_iD_j & ; \\ E_in_j &\sim E_iN_j & ; \\ E_id_j &\sim E_iD_j & . \end{aligned}$$

ბ) ვარიანტში მოშლილია ოპოზიციები: $x_iy_j \sim X_iY_j$ და $x_iY_j \sim X_iY_j$; კერძოდ, იგულისხმება ოპოზიციები:

$$\begin{aligned} n_id_j &\sim N_iD_j & \text{ და } & n_iD_j \sim N_iD_j & ; \\ e_in_j &\sim E_iN_j & \text{ და } & e_iN_j \sim E_iN_j & ; \\ e_id_j &\sim E_iD_j & \text{ და } & e_iD_j \sim E_iD_j & . \end{aligned}$$

გ) ვარიანტში მოშლილია ოპოზიციები: $x_iy_j \sim x_iY_j$ და $X_iy_j \sim X_iY_j$; კერძოდ, იგულისხმება ოპოზიციები:

$$\begin{aligned} n_id_j &\sim n_iD_j & \text{ და } & N_id_j \sim N_iD_j & ; \\ e_in_j &\sim e_iN_j & \text{ და } & E_in_j \sim E_iN_j & ; \\ e_id_j &\sim e_iD_j & \text{ და } & E_id_j \sim E_iD_j & . \end{aligned}$$

დ) ვარიანტში მოშლილია ოპოზიციები: $x_iY_j \sim X_iY_j$ და $X_iy_j \sim X_iY_j$; კერძოდ, იგულისხმება ოპოზიციები:

$$\begin{aligned} n_iD_j &\sim N_iD_j & \text{ და } & N_id_j \sim N_iD_j & ; \\ e_iN_j &\sim E_iN_j & \text{ და } & E_in_j \sim E_iN_j & ; \\ e_iD_j &\sim E_iD_j & \text{ და } & E_id_j \sim E_iD_j & . \end{aligned}$$

თ ა მ ა რ ვ ა შ ა კ ი ძ ე

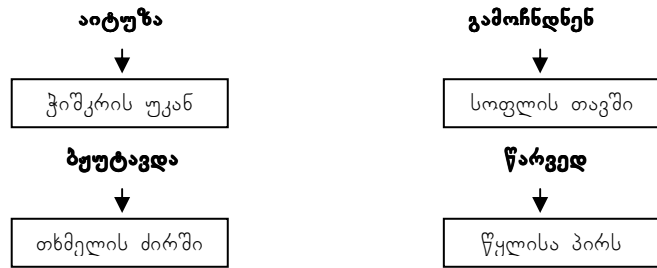
მართვა-მირთვის ზოგი საკითხისათვის თანამედროვე ქართულში

„მირთვა შორეულ კავშირში იმყოფება მართვასთან. მირთვა ნულამდე დაყვანილი მართვაა. მართვის დასუსტების ხაზით მივიღვართ მირთვისაკენ. ამ ხაზზე კი შეიძლება შეგვხვდეს ისეთი მოვლენები, რომელთა შესახებ ძნელია თქმა, მართვაა იგი თუ მირთვა“ (არნ. ჩიქობავა).

„რთულია ისეთი შემთხვევები, როცა სახელის თანდებულიანი თუ უთანდებულო ფორმა ზმნიზედად გადაქცეულა, ცალკე მდგომი თანდებულებით დაერთვის სახელს და ორივე ერთად გადმოსცემს წინადადების წევრს — გარემოებას... თუ მივიჩნევთ, რომ ყველა გარემოება მირთულია, მაშინ ორ-ორი სიტყვით გადმოცემული გარემოებებიც მირთულად უნდა დასახელდეს („ორი კაცი ჭიშკრის უკან აიტუზა“; „სოფლის თავში გამოჩნდნენ ცხენოსნები“; „თხმელის ძირში ცეცხლი ნელა ბუუტავდა“; „წარვედ წყლისა პირს სევდიანი ფიქრთ გასართველად...“), მაგრამ ყოველი გარემოება ჩაითვლება თუ არა მირთულად?“ (ლ. კვაჭავაძე).

ყველა სახის გარემოებას მირთულად ვერ მივიჩნევთ. როცა ზმნისართი თუ ზმნისართად ქცეული სახელის თანდებულიანი ან უთანდებულო ფორმა ცალკე მდგომი თანდებულებით დაერთვის სახელს და ორივე ერთად გამოხატავს წინადადების წევრს — გარემოებას, ეს უკანასკნელი მირთული წევრი კი არ არის სინტაქსური წყვილისა, არამედ იგი იმართვის ზმნა-შემასმენლისაგან გარკვეულ ბრუნვაში (წარმოდგენილი მაგალითების მიხედვით — თანდებულიანი ნათესაობითი ბრუნვის ფორმით), მაშასადამე, აღნიშნული ტიპის შემთხვევებ-

ში სინტაქსური წყვილის ერთ-ერთი წევრი, გარემოება (ზმნა-შემასმენლისაგან მართული), ორკომპონენტური იქნება:

ვფიქრობთ, ვერც სხვა შემთხვევებში ჩაითვლება ამა თუ იმ შინაარსის გამომხატველი გარემოება ყოველთვის მართულად. აქ უნდა გავითვალისწინოთ გარემოება-ზმნისართის ორი ტიპი: ა) პირველადი და ბ) ბრუნვის ფორმათაგან მიღებული.

ა) რაკი „მირთვა ჰქვია სრულმნიშვნელობიან სიტყვათა ისეთ შეკავშირებას, როცა წამყვანი სიტყვა დამოკიდებულს შინაარსობრივ იკავშირებს ისე, რომ ამას რაიმე გრამატიკული გამოხატულება არ ახლავს“, მართულად შეიძლება ჩაითვალოს მხოლოდ პირველადი ზმნისართებით წარმოდგენილი გარემოებანი (**აქ წვიმს; გუშინ და-ბრუნდა; ძლიერ თოვს; ამიტომ მოვიდა...**).

ბ) სახელის რომელიმე ბრუნვის ფორმით (თანდებულისანი თუ უთანდებულო) წარმოდგენილი, ზმნისართის ფუნქციით გამოყენებული ერთეული (სინტაქსურად გარემოება) ყოველთვის მართული იქნება ზმნა-შემასმენლისაგან იმის გამო, რომ მას გარკვეული გრამატიკული გამოხატულებით, კერძოდ, ამა თუ იმ ბრუნვის ფორმით იკავშირებს ზმნა-შემასმენელი, უფრო ზუსტად, ეს უკანასკნელი მართავს მას სხვადასხვა ბრუნვაში (**სტეფანწმინდას ამოვიდა; სახლთან ელოდებოდა; ტყეში შევიდნენ; მაისში ესტუმრა; დედასავით ესაუბრა; ზღვისკენ გადაიქროლა; გაღვიძებისთანავე იკითხა; დასავლეთით გადაიხარა; ზაფხულობით ჩადის; მოწინებით უსმენდა; სახურავიდან ჩამოვიდა; ბავშვობიდანვე წერდა; ძველად იყო; მდუმარედ იჯდა; სანადიროდ წავიდა; სახლამდე მიაცილა; დილამდე ელოდებოდა და სხვ.**).

წინადადების ერთი და იგივე წევრი, კერძოდ, გარემოება, შესაძლებელია, ერთ შემთხვევაში მართული იყოს ზმნა-შემასმენლის მიერ,

ხოლო სხვა შემთხვევაში — მირთული იმის მიხედვით, თუ რა მეტყველების ნაწილით არის იგი გამოხატული — პირველადი ზმნისართითა თუ ზმნისართის ფუნქციით გამოყენებული სახელის თანდებულისანი ან უთანდებულო ფორმით, უდრ.: **შევიდა სახლში და შევიდა იქ.**

პირველ შემთხვევაში (**შევიდა სახლში**) ზმნა-შემასმენელი სახელს მართავს -ში თანდებულისანი მიცემით. ადგილის გარემოების გამოხატვა კი მიცემითი ბრუნვის ერთ-ერთ სინტაქსურ-სემანტიკურ ფუნქციას წარმოადგენს.

ადგილის გარემოებაა აგრეთვე **შევიდა იქ** სინტაქსური წყვილის პირველადი ზმნისართით გამოხატული კომპონენტი, მაგრამ ამ შემთხვევაში იგი მიერთვის ზმნა-შემასმენელს აზრობრივად, ყოველგვარი გრამატიკული ნიშნის გარეშე.

ან კიდევ: **ლამაზად თოვს** და **ძალიან თოვს**.

პირველ შემთხვევაში სახელი მართულია ზმნა-შემასმენლისაგან ვითარებით ბრუნვაში. ამ ბრუნვისათვის ვითარების წარმოჩენა ერთ-ერთი უმთავრესი სინტაქსურ-სემანტიკური ფუნქციაა (სინტაქსურად **ლამაზად**, ბუნებრივია, ვითარების გარემოებას გამოხატავს), ხოლო წყვილში **ძალიან თოვს** ვითარების გარემოება **ძალიან** მირთულია ზმნა-შემასმენლის მიერ. ამ შემთხვევაში ვითარების გარემოება მხოლოდ შინაარსობრივად უკავშირდება წინადადების ზმნა-შემასმენელს, მას (გარემოებას — **ძალიან**) არ გააჩნია გარკვეული გრამატიკული ნიშანი (მაგ., რომელიმე ბრუნვის ფორმა).

სინტაქსური წყვილის ერთ-ერთი წევრი (სხვადასხვა შინაარსის გამომხატველი გარემოება), რომელიც გამოხატულია სახელის ამა თუ იმ ბრუნვის ფორმით (უთანდებულო, შერწყმულთანდებულისანი თუ ცალკე მდგომი თანდებულისით), ყოველთვის მართული იქნება ზმნა-შემასმენლის მიერ. ამ ტიპის შემთხვევები შეიძლება განვიხილოთ — როგორც მართვის ერთ-ერთი სახეობა — ნულამდე დაყვანილი მართვა, მაგრამ — მაინც მართვა (**წარვედ წყლისა პირს; შევიდა სახლში; ლამაზად თოვს...**), ხოლო სხვა შემთხვევებში გარემოება მირთული იქნება (**გუშინ ჩამოვიდა; შევიდა იქ; ძალიან თოვს...**), მაშასადამე, სახელურკომპონენტური გარემოება მართულია, ხოლო პირველადი ზმნისართით წარმოდგენილი — მირთული.

წა-, წამო- ზმნისწინთა ზოგი დამატებითი სემანტიკური ნიუანსისათვის იმერულში

წა-, წამო- ზმნისწინთა სხვადასხვა თვალსაზრისით კვლევას არაერთი საყურადღებო ნაშრომი მიეძღვნა. უმთავრესი ფუნქცია ზმნისწინისა, როგორც ცნობილია, მოძრაობის მიმართულების გამოხატვაა. მოძრაობის აღმნიშვნელი ზმნები არამართო მიმართულების, არამედ მანერის მიხედვითაც განიხივებიან, ანუ გვიჩვენებენ, როგორი მანერით სრულდება მოქმედება. მოძრაობის ცნებასთან მჭიდროდაა დაკავშირებული საწყისობა-სასრულობის სემანტიკური ოპოზიციის არსებობაც.

ღიალექტურ მეტყველებაში წა-, წამო- ზმნისწინები გარდა ძირითადი ფუნქციებისა, ავლენენ საინტერესო და მდიდარ ნიუანსურ მხარეებს. გამოიყოფა სემანტიკური ველები:

ა) მოქმედების ზერელობა, ოდნაობა (**წაბლანება, წაბდვანა, წაბერვა, წაპწიფება, წაყვინთვა, წატუსნა, წაკანხვა, წამოკორკობა, წაფუნცხულავება, წაწეწავა...**).

ბ) საზედაო სიტუაციაზე მითითება (**წარაფვა, წათიფვანა, წაწკილვა, წაწყვეტა, წამახვა, წაფშვნა, წამიწება, წაფარება...**).

გ) მოძრაობის მანერა (**წაფარცხუნება, წაკვანჯალეობა, წაჩლანხუნება, წაბლახუნება, წაბრაცუნება, წაკოჩილდება, წაცუხცუხუნება, წაბლუნება, წანძუება...**).

დ) მოულოდნელობა, უნებლიე მოქმედება (**წამოლავანდება, წასწრება, წაწევა, წავლება, წამოცდენა, წამოპარება...**).

ე) ძალით ან მოტყუებით შესრულებული მოქმედება (**წაღლეტვა, წაფცქვნა...**).

არანაკლებ საინტერესოა ზმნისწინთა მონაწილეობისა და როლის საკითხი მყარ ენობრივ გამოთქმებში, იდიომებში. ოდნაობის გამოხატვა ზმნისწინთა მეშვეობით აქაც ხდება. მაგალითად:

თვალის წადება // თავის წადება — წაძინება: „თვალის წადება და ყინულის ლეიბს გაადნობს“ (ო. იოსელი). „ერთი ჩვენც **წავდვით თავი** და მერე გავსწიოთ“ (დ. კლდ.).

ფეხის წაკვრა — შეფერხება, ცოტა გაძნელება (საქმის); **ხელის წაკვრა** — მიხმარება.

„სადმე იქნება, **ფეხს წავაკვრევი** იმ გლახაკს“ (დ. კლდ.). „ხან ვინ მიეშველება, ხან ვინ **წაუკრავს ხელს**“ (ო. იოსელი).

პირის წაშრობა — ოდნავ გამოცხობა; **პირის წაბიძგება** — ზედაპირის გაშრობა, შემაგრება;

„დადებ ხაჭაპურს ცხელ კეცზე, **წაუშრება პირი**, წაუსვამ კვერცხს“ (ო. იოსელი); „ძან ყვინავს, **წეიბიძგა პირი** მიწამ“ (პ. გაჩეჩ.).

არის შემთხვევები, როცა შესიტყვების მქონე ერთეულს მხოლოდ ზმნისწინი ანიჭებს იდიომურობას. მაგალითად: **ფეხი მოიტეხა** — ფიზიკური ტრავმა მიიღო; **ფეხი წაიტეხა//კისერი წაიტეხა** — შეფერხდა, დამარცხდა, საქმე გაუფუჭდა: „რაც არ დაუფერეთ აგაბოს, ყველგან **კისერი წავატეხეთ**“ (ო. იოსელი).

წა- ზმნისწინი განსხვავებულ მნიშვნელობას გვაძლევს იდიომში საყრდენი სიტყვის შეცვლის შემთხვევაშიც. მაგალითად:

სიტყვა წაართვა — გააწყვეტინა საუბარი; **ხელები წაართვა** — გაუმეშა, გაუყინა. **ფეხი წაართვა** — გაასწრო: „გაკვეთილების მერე შეგზდი, **წამართვა ფეხი** და თვალცრემლიანი გაიქცა“ (ო. იოსელი). „ზევიდან გადაცმულს ნუ დოუჭერებ, შვილო! — **წაართვა სიტყვა** ეკვირინემ (დ. კლდ.). „**ხელები წამართვა** სიცივემ, გავითბობ, ძვლებს გავაგებინებ“ (დ. კლდ.).

ყლორტები // ტაროები წაყარა — მოისხა; **ხელები წაყარა / წამოყარა** — ხელი აიფარა, თავი დაიცვა: „ჯამუტამ ამოასწრო და მონაწვავზე ცერისსიმსხო **ყლორტები წაყარა**.“ „**წაჭყარა** წყრთა წყვილ-წყვილი **ტაროები**“ (ო. იოსელი). „სონია უხატუხუნებდა თავში ბიჭს, რომელსაც **ხელები** თავზე **წამოყარა**“ (დ. კლდ.).

გულის წახვლა — ცუდად განდობა; **ხელიდან წახვლა** — გაქცევა, თავის დაღწევა:

„ასე ადვილად რაგა **წამივა ხელიდან?!**“ (დ. კლდ.).
შეიძლება შეიცვალოს არა საყრდენი სიტყვა, არამედ სხვა კომპონენტი.

ენა წაიგდო // ენა წასხლა — ბევრი ილაპარაკა; **ენა წაართვა // წააქრა** — საუბარი გააწყვეტინა; „მიწა ჩემს ენას, რაგა **თავზე წავა-**

ჭერი“. „რას **წააგდე ენა**, მე ვარ თავი და თავიო?! „ამან ყველას **წა-ართვა** პირში **ენა“** (ო. იოსელი.). „შეხედე, რავე **წაფხსლა ენა** იმ ქალმა“ (ნ. შარაშ.).

თავის წადვალვა — თავის წახრა, დამორჩილება; **თავის წაბაცვა** — ზედპირის გაშრობა, გახმობა: „საბუხრე მიწა მევიტანე, ერთი კვირა მქონდა დაყრილი სახთან, **წაბაცვია თავი** იმისანე, რომე ბარი ველარ დავაკარე ზეთე“. „**წადვალე თავი** და იმუშავე ყოველდღეო, ვინ სულელი იზამს მაგას?!“ (ნ. შარაშ.).

თავზე წამოეწია // წაებანია — თავს დაატყდა, დაემატა; **თავზე წამოიჭინა** — ზედმეტის უფლება მისცა, გაათამამა; „არ უნდა **წამოგეჩინა თავზე** ეს ურცხვი“ (ო. იოსელი.). „მოხუცებულმა ქალმა, მისი აზრით, აიცილა **თავზე წამოწეული** უბედურება“ (დ. კლდ.). „ვიღლები უბედურათ, ახლა სახლი **წამებანია** კილო“ (ნ. შარაშ.).

ხელი წაუჭირა — გამოუვალ მდგომარეობაში ჩააგდო; **ხელი წაუცდა** — უნებურად მოუვიდა: „თუ ჩვენ **ხელი წაგვიჭირე**... მაშინ სკოლას თავი უნდა დავანებოთ“ (ო. იოსელი.).

წა- ზმნისწინმა შეიძლება სხვა მნიშვნელობაზეც მიგვითითოს. მაგ.:

წალუსკა ცხვირი — გაბრაზდა; **წახდა კაცი** — ჭირს ვერ გაუძლო, გატყდა; **წაუყენა ლოცვა** — უშველა, არგო და სხვ.

მოხსენებაში წარმოვადგენთ მდიდარ საილუსტრაციო მასალას.

მ ა კ ა თ ე თ რ ა ძ ე

ლეზგიური ენის ხმოვანთა დისტრიბუცია და ფუძის აგებულების კანონზომიერებისათვის (ანლაუტი)

სხვა დალესტურ ენებთან შედარებით ლეზგიური ენის ხმოვანთა სისტემა მარტივია. სისტემა მოიცავს ოთხ სადა (ა, ე, ი, უ) და ორ პალატალიზებულ ხმოვანს (პ, ჟ). თუმცა ლეზგიურის ანბანის სისტემაში შეტანილია ყველა ის ხმოვანი, რომელიც რუსულში არსებობს

და პროლექტიულია (მათ შორის, ო - ო და მაგარი ი - ი). ო-ზე და-წყებული ყველა სიტყვა, რომელიც შეტანილია ლექსიკონში (გვულის-ხმობთ **лезгинско-русский словарь** შედგენილი ბ. თალიბოვისა და მ. გაჯიევის მიერ - 1966), ნასესხებია და ზუსტად იმეორებს პირველი ენის დაწერილობის ტრადიციებს (**остров, отказ, отдел...**). მსგავსი მდგომარეობაა მაგარი ი (и)-ის შემთხვევაშიც, თუმცა მკვლევრები მიუთითებენ მისი ფუნქციონირების შესახებ ლეზგიურის დიალექტებში (სამურის, ყუბანის) (უ. მეილანოვა, ი. გაიდაროვი).

გარდა ამისა, ლეზგიურს ახასიათებს ნაზალიზაცია და ფარინგალიზაცია, რომლებიც ანბანში არაა ასახული. ორივე მოვლენა პოზიციურია, და აქედან გამომდინარე მეორეული. ფონეტიკური ცვლილების შედეგია ლეზგიურში გრძელი ხმოვნების არსებობაც.

2. ვოკალიზმის უკლებლივ ყველა წევრის დისტრიბუცია შეზღუდულია ინტერვოკალურ პოზიციაში. ორი ხმოვნის თანმიმდევრობის აკრძალვის პრინციპი საერთოა ნახურ-დალესტურ ენებში. მოხსენებაში განვიხილავთ ხმოვანთა სხვა პოზიციურ შეზღუდვებსა და აკრძალვებით გამოწვეულ ფონეტიკურ ცვლილებებს.

3. განვიხილავთ მარცვლის სტრუქტურას ხმოვანთა დისტრიბუციასთან მიმართებაში, კერძოდ, ანლაუტის პოზიციაში ერთმარცვლიან სახელურ და ზმნურ ფუძეებთან (ორი ტიპი VC და VCC). მასალა აღებულია ლეზგიურ-რუსული ლექსიკონიდან (1966) და ამ ტიპის ფუძეები ლექსიკონში მინიმალური რაოდენობის დაიძებნა, სტატისტიკურად ყველაზე მცირე რაოდენობით ი ფიგურირებს ანლაუტის ხმოვნად (სულ რამდენიმე მაგალითია: იჩ „ვაშლი“, ისრ — „ემეკვიდრობა“; გვაქვს შემთხვევები, როცა ი>ი, ანლაუტში ჩნდება ნახევარხმოვანი და იქმნება დიფთონგი: იხთ//იხთ; ი ხთ ავუნ - „დაფრთხობა“).

ამასთან, ფუძეთა ანალიზით ირკვევა, რომ VCC ტიპი ზმნურ ფუძეებში იშლება (VC-C) და ისტორიულად გამოიყოფა ზმნისწინი.

მოხსენებაში განვიხილავთ ფუძის აგებულებასთან დაკავშირებულ ხმოვანთა დისტრიბუციულ შეზღუდვებს.

**საერთო-ქართველურ გლოტალურ ბგერათა შესატყვისობა-
თათვის საერთო-ბურუშულ და საერთო-ბასკურ ენებში**

გლოტალურ პ /p/, ტ /t/, კ /k/, ყ /q/, წ /ts/, ჭ /tʃ/, ჭხ /tʃx/ ბგერათა შემცველი ქართველური ლექსიკური მასალის ბურუშულ და ბასკურ ენათა სათანადო მონაცემებთან შეპირისპირება საერთო-ქართველურ (სქ), საერთო-ბურუშულ (სბურ.) და საერთო-ბასკურ (სბასკ.) ენებს შორის შემდეგ კანონზომიერ ბგერათშესატყვისობათა დადგენის საშუალებას იძლევა:

სქ პ /p'/ : სბურ. p /p/ : სბასკ. p /p/

სქ *პალ- > ქართ. პალ-ო, პალ-ულ-ი „მოკლე და მსხვილი ჯოხი, რომელსაც ბოლო წაწვეტებული აქვს მიწაში ჩასარჭობად“ : სბურ. *páalo > (ჰ.) páayo, (ნ.) páyo „სოლი“, (ი.) pálu „სოლი“;

სქ *პაპან- > ქართ. პაპან-ებ-ა (საბა) „უზომო სიცხე“ = (დ. ჩუბ.) პაპან-ი, პაპან-აქ-ი... : სბურ. *pápan > (ჰ.) pápan, (ი.) papán „(შუადღის) სიცხე“;

სქ *პრ- > ქართ. მო-ე-პრ-იან-ებ-ა „უინი, სურვილი წამოუვლის“ (შდრ.: პრ-იან-ებ-ა (საბა) „უზესთავსთავან წადილი“, (დ. ჩუბინ.) „მოვიწოდებ, მოვიწადინებ“; პრ-იან-ი (დ. ჩუბინ.) „ზედ. შედარ. ხარისხი უპრიანე, საამო“) : სბასკ. *par > (ლ., ჰნ.) par „კაპრიზი, სიჯიუტე“;

სქ *პიტ- > ქართ. (აჭარ.) პიტა-ჟ „თიკანი მოფერებით“, (გურ.) პეტ-ელ-ი „თხის კიკინი“ : სბურ. *pitik > (ი.) pitik, petek „ერთი წლის ცხვარი“ : სბასკ. *pitika > (ლ., ბ., ჰნ.) pitika, pittika, (ზნ.) bitika „თიკანი“ და სხვ.

სქ ტ /t'/ : სბურ. t /t/, tʃ/ : სბასკ. t /t/

სქ *ბოტ->ქართ. ბოტი- (საბა) „თხის ერკემალი (=მწერბავი ცხოვარი)“; ზან. (მეგრ.) ბეტ-არ-ი „დაუკოდავი ვაცი“; სვან. ბოტა, ბოტ „ვაცი“ : სბურ. *buṭár > (ჰ., ნ.) buṭár „ერთ წლამდე ასაკის ვაცი“;

სქ *გურიტ- > ქართ. გურიტი-ი „გვრიტი“ : სბასკ. *gurita > gurita, guita „მწყერჩიტა“;

სქ *სუეტ-//*შუეტ > ქართ. სუეტ-ი „ბოძი“, (საბა) შვეტი-ი „სწორე, გაუხრელი“...; ზან. (ლაზ.) სკვიტი „ბოძი“ : სბასკ. *zut „ფეხზე მდგომარე, აღმართული, ვერტიკალური“ (> zutabe „სვეტი, ბოძი“, zutarri „მენპირი (=ვერტიკალურად აღმართული დიდი ქვა)“, zutiko

„ბიჯვი, ბოძი“...);

სქ *ტალ- > ქართ. ტალ-ი „ციცაბო; კაჟი“, (საბა) აგრეთვე: „კბილის ანახეთქი“; სვან. [მეგრ.] ტოლ-ი „კაჟი“ : სბურ. *talí > (ჰ.) „ციცაბო“;

სქ *ტაფ- > ქართ. (მოხ., თუშ.) ტაფ-ი „ჩაღრმავებული ადგილი“, (თუშ.) ტაფ-უნ-აყ-ი „ვაკე, ოდნავ ჩაღრმავებული ადგილი“; = ტაფ-ობ-ი = (ფშ., ხევს., თუშ.) ტაფ-ტუფ-ი = ღარ-ტაფ-ი; ზან. (მეგრ.) ტოფ-ი „ტაფობი, გორაკებს შორის ჩავარდნილი ადგილი“ (> (იმ.) ტოფ-ი „ვაკე, ჩავარდნილი და შავმიწიანი ადგილი“); სვან. ტაფ „ტაფობი; დამრეცი, განი ადგილი; განზე, გარდიგარდმო“ : სბურ. *tápi > (ჰ., ნ.) tápi „კლდოვანი ტერასა“;

სქ. *ტინ- > ქართ. ტინ-ი „პიტალო კლდე“ : სბასკ. *tini > (ჰნ., ს.) tini, thini „მწვერვალი, წვერი“ და სხვ.

სქ კ /k'/ : სბურ. k /k/ : სბასკ. k /k/

სქ *ბაკ-//*ბაგ- > ქართ. ბაკ-ი „საქონლის სადგომი, ირგვლივ მოზღუდული, უსახურავო“; შდრ.: სქ *ბაგ- „გომი“ : სბურ. *bákur > (ჰ., ნგ.) bákur, (ი.) „პატარა გადახურული შემოზღუდული ადგილი კრავთა და თიკანთათვის“ : სბასკ. *baka > (გ.) baka „არენის გვერდზე შემოღობილი ადგილი კორიდაში მონაწილე ხარებისათვის“;

სქ *კო- > ზან. (მეგრ.) მ-ო-კო „მინდა“, (ლაზ.) ბ-კვათი-კო-ნ „გამეჭრა“; სვან. მ-ა-კუ „მინდა“ : სბასკ. *koi > (ჰნ. ს.) koi „მსურველი; მიდრეკილი; მიდრეკილება, სიყვარული“;

სქ *კირკიტ-ა > ქართ. კირკიტ-ა „მტაცებელი ფრინველი შავარდნების ოჯახისა“ : სბურ. *kiŋkiṭi > (ჰ.) kíiki, (ნ.) kiŋkiṭi „ქორის ან შავარდნის სახეობა“;

შდრ.: წბრძ. κίρκος „ქორი, ძერა ან შავარდენი“;

სქ *კოჭ-//ჭოკ- > ქართ. კოჭ-ი (1) „ტერფისა და წვივის შემავრთებელი ძვალი; ქმნის სახსარს; ბავშვების სათამაშო — საქონლის (მეტწილად ცხვრის) უკანა ფეხის კანჭისა და ჩლიქის ძვლის სახსრის საბრუნავი“; ძველ ქართულში ასევე: „ნების ძვალისა და თითის პირველი ფალანგის შეერთების ადგილი“ (ლ. გელენიძე); (2) „გათლილი ძელი, სახლის მოპირდაპირე კედლების თავზე გარდიგარდმო გადებული, ჭერის ფიცრების დასაკრავი; ასეთივე ძელი იატაკის ფიცრების დასაჭედი“ = ჭოკ-რ-ი = ჭოგ-რ-ი = ჭოლოკ-ი...; ზან. (მეგრ.) კონჭ-ი „კოჭი (1)“ : სბურ. *chúkus > (ჰ., ნ.) chúkus, (ი.) cúnkus „სახლის კედელზე გადებული ძელი ნივნივის დასაყრდნობად“; ცოკო „კოჭლი, ხეიბარი“ : სბასკ. *kotxo-//*txoko > (ბ.) kotxo „თითის სახსარი“, (ზნ.,

ბ., გ.) **txoko** „სახსარი; კოჭი (1)“; **txoko** „ცხოველის უკანა ფეხის მრგვალი ძვალი“; (რ.) **txunku** „სახსარი (კოჭი, მუხლისთავი, იდაყვი...)“; **txonko** „კოჭი (1)“...

და სხვ.

სქ **ყ /qʷ/** : სბურ. **q /q/** : სბასკ. **k /k/**

სქ ***ლოყ-** > ქართ. ლოყ-ა : სბასკ. ***loki** > **loki** „საფეთქელი; შუბლის შუა ნაწილი“, **lokixak** „ყბის ძვლები“;

სქ ***ფუყ-** > ქართ. გა-ფუყ-ვა „გაბერვა, გაფხორვა, გაბღენძა“; ზან. (მეგრ.) ფუყური „ბუზვა, ფუყვა“, ფუყურია, ფუყურუა „გაფუყული, მობუზული, დაბუა, ღუნღულა“; სვან. ფუყუტ „ჩიყვი; ძირმაგარა, ჩირქოვანი სიმსივნე, მუწუკი“ : სბურ. ***phoq** > (პ.) **phoq** „გასიებელი ადამიანი, რაიმე გაბერილი“, **phóqunas** „ფუთქი ხელზე; კვირტების დაბერვა“;

სქ ***ყუყუ-** > ქართ. ყიყვი-; ზან. (მეგრ.) ყვიყვი-; სვან. ყუყუტ, ყუყუტ „ჩიყვი“ : სბურ. ***quqó** > (პ., ნ.) **quqú** „ჩიყვი“, **quqúkiš**, **quqókiš** „ჩიყვიანი“, (ი.) **qoqó** „ჩიყვი“;

სქ ***ყოშ-** > ქართ. ყოშ-ი (საბა) „მაჯის საკლის გარდასაკერებელი“ : სბურ. ***quś** > (ი.) **quś** „ტანსაცმლის იღლია“ : სბასკ. ***kusa** > (რ.) **kusa** „ტანსაცმლის შემონაკეცი, ნაოჭი“ და სხვ.

სქ **წ /tsʰ/** : სბურ. **ch /tsʰ/**, **c /ts/** : სბასკ. **z /s/**, **tz /ts/**

სქ ***ეწერ-** > ქართ. ეწერ-ი „მწირი, უნაყოფო, მცირემოსავლიანი მიწა“ : სბასკ. ***etze** > (გ.) **etze**, **eltze** „უნაყოფო (მიწა); მიწის დაუმუშავებელი მონაკვეთი; უდაბნო“;

სქ ***წარ-** > ქართ. წრ-აფ-ა, ს-წრ-აფ-ა „სიჩქარე“, მო-გ-ე-ს-წარ, მ-წრ-აფ-ლ/მ-ს-წრ-აფ-ლ „სწრაფად“; ზან. (მეგრ.) წორ-აფ-ა „გასწრება“... : სბურ. ***chor** > (პ., ნ.) **chor** „ადრე, მალე, სწრაფად, დაუყოვნებლივ; სიჩქარე“, **chórchor**, **chochór** „ძალიან სწრაფად“; (ი.) **crap** „უეცრად, მოულოდნელად“;

ს.ქართვ. ***წიდ-** > ქართ. წიდ-ა „ჭუჭყი“, წიდ-ოვან-ი „თვიურიანი, ჭუჭყიანი“; ზან. (მეგრ.) წიდ-ა/წინდ-ა „ჭუჭყი“; სვან. წიდ „წვირე, ჭუჭყი; ძროხის მომყოლი“ : სბურ. ***citú** > (პ., ნ. ა ბერგერი) **zuṭú**, (ი. - ლორიმერი) **cetú**, (ი. ა ბერგერი) **zetú** „პოლუციის შედეგად ან მენსტრუაციისას დასვრილი, კოიტუსის შემდეგ დაუბანელი“ : სბასკ. ***zital** „ჭუჭყიანი; რიტუალისათვის უწმინდური“ (> (ბ.) „ცხოველის მომყოლი ნაყოფის ჩანასახითურთ“...);

სქ ***წელთ-** > ქართ. (ფშ.) წელთ-ი, (შანიძით) წელთ-ა „დიდი

ურდული; ხის კეტი, რომლითაც კარს კეტავენ“ : სბასკ. *zild > (ბ., გ., ზნ.) zildai „საყელური, ბორკილი (ცხენის); ხის სალტე, რომელსაც ძროხას კისერზე ამაგრებენ, რათა მისი მეშვეობით ბოსელში ჯაჭვით დააბან“, (გ.) zildei „ინსტრუმენტი საქონლის გასაკავებლად“, (ს.) zildi „საქონლის საყელურის საკეტი; საკეტში გასაყრელი ლურ-სმანი“ და სხვ.

სქ **ჭ /tɕ/** : სბურ. **ch /tɕ/, ch /ts/ (#-ir#)** : სბასკ. **s /ʃ/, ts /tɕ/**

სქ *ანჭლ- > ქართ. ანწლ-ი; ზან. (მეგრ.) ინჭირ-ი/ინჭურ-ი, (ლაზ.) ინჭირ-ი; სვან. განჭუტ „id.“ : სბასკ. *intsusa > intxusa, intxusa, intxosa, intxusi, (ზნ.) eltsutsa, lintxusa, linsusa, lintxusi, lintxusi „ანწლი“;

სქ *ჭაბლ- > ქართ. წაბლ-ი; ზან. (მეგრ.) ჭუბურ-ი „წაბლი“, (ლაზ.) ჭუბურ-ი/ჭუბრ-ი „წაბლი“; სვან. ჭუბერ „წაბლიანი“ : სბასკ. *sapar > (გ.) sapardu, (ბ.) txapardo „წაბლის სახეობა“;

სქ *ჭელ- > ქართ. წელ-ი „წელი; ნაწლავი“, შდრ.: (აჭარ.) წენ-წულ-ი „ნაწლავი“, (შ. ფუტკარაძე) წელწულ-ები „ნაწლავები“; ზან. (მეგრ.) ჭი/ჭგ, (ლაზ.) ჭუ/მჭუ; სვან. ჭინ-ჭილ : სბურ. *chir > (პ., ნ.) chir „ნაწლავი“; (ი.) cer „ნაწლავი“;

სქ *ჭუტე- > ქართ. წუტე-ი, დამო-ს-წუტე-ი-ს; ზან. (მეგრ.) ჭვათ-ი/ჭვეთ-ი „წვეთი“, (ლაზ.) ო-ჭუტე-უ-ა „საწვეთური“ : სბურ. *čhuṭ > (პ., ნ.) čhuṭ, čhuṭoó, čhuṭan „წვეთი“, (ი.) čuṭ;

სქ *ჭურ-//წურ- > ქართ. წურ-წურ-ი; წურ-ვა; ზან. (მეგრ.) ჭურ-ჭული „წურწური“, წირ-უ-ა/წგრ-უ-ა „წურვა“, (ლაზ.) წორ-უმ-ს „წურავს“; სვან. ლი-წურ-ე „გაწურვა“, მე-წურ-ე „თხევადი“ : სბურ. *čhuria ან *čuria > (ი.) d-čuria „წინევა, წურვა“ : სბასკ. *i-sur-i „სხმა, ღვრა; ნაკადი“.

შდრ.: შუმ. šur, sur „წურვა; ღვინის დაწურვა; ზეთის გამოხდა“

და სხვ.

სქ **ჭა /tɕ/** : სბურ. **ch /tɕ/, č /tɕ/, ʃ /ɕ/** : სბასკ. **s /ʃ/, tx /tɕ/**

სქ *ბეჭა- > ქართ. ბეჭი : სბურ. *baṣ > (პ.) baṣ „ცხვრის ფეხი, რომელიც ქორწილში სტუმრებს უნაწილდება“ (?) : სბასკ. *beso „მკლავი, წინამხარი“;

სქ *ფუჭა- > ქართ. ფუჭი „უფულო, ჭიანი (კაკალი და მისთ.)“ : სბურ. *phuṣ > (პ., ნ.) phuṣ „ცარიელი; უფულო (კაკალი და მისთ.); ცარიელი სივრცე, ნაპრალი“ : სბასკ. *huts „ცარიელი, ფუყე“;

სქ *ჭარკუ- > ქართ. ჭარკე-ანი (საბა) „იკანკელი (= ესე არს აღმართში მიმრეც მომრეცად აღსვლა...)“; ჭარკე-ან-ა (დ. ჩუბინ.)

„მთაზედ მიხვეულ მოხვეული გზა, ვითარცა კლდეზედ წავარნა (= კლდის ბილიკი)“, ჭირკვ-ალ-ი (ქართლ.) „მიხვეულ-მოხვეული ბილიკი ციცაბო კლდეზე, მთის ფერდობზე...“ : სბურ. *čangú > (პ., ნ.) čangú, čangú, čangu, čanggi, čangus, čanjkum, (ი.) čangú „ციცა-ბოზე დამავალი ვიწრო გზა“ : სბასკ. *txango > (გ., ზნ.) txango „ექ-სკურსია, ექსპედიცია, ლაშქრობა“;

სქ *ჭელტ- > ქართ. ჭელტ-ვა (საბა) „ესე არს კაცი რა საქმეს ხალისიანად და ზედაზედ იქმოდეს“; (დ. ჩუბინ.) ვ-ი-ჭელტ-ებ-ი „თავ-დადებით ვპსციდილობ“ : სბურ. *čintá > (პ.) čintá „საქმიანი, ცოცხალი, ხალისიანი, ენერგიული“ : სბასკ. *sendo > (ბ., გ., ზნ., ქნ.) sendo, (ს., რ.) sento, (რ.) sonto „ძლიერი, მძლავრი, ჯანმრთელი, ცო-ცხალი...“;

სქ *ჭუტ-//ჭიტ- > ქართ. ჭუტ-ვა, (ქართლ.) ჭუტ-ს „მყის, თვა-ლის დახამხამებაში“, ჭუტ-ა//ჭიტ-ა! „ბავშვების გასართობი სიტყვა; დამალულს შესძახებენ და ნიშნავს — გიპოვნეო, დაგინახეო“, (გურ.) ჭიტ-ინ-ი „ჭვრეტა“... : სბურ. *čhúti > (ი. — ლორიმერი) čhúti „და-მალობანას ტიპის თამაში“ : სბასკ. *txito > (ბ.) txito „შეძახილი და-ჭერობანას თამაშის დროს (ერთი ბავშვი მეორეს txito-ს ეტყოდა და გაიქცეოდა, მეორე კი დასაჭერად გამოედევნებოდა)“, txitoka „დაჭე-რობანა“, „დამალობანა“;

სქ *ხუჭა- > ქართ. ხუჭა „წართმევა“ : სბურ. *húṣi > (პ., ნ.) húṣi, (ი.) húṣi „ნადავლი, ნაძარცვი“, húṣi-t- „ძარცვა, ტაცება“ და სხვ.

რ ო მ ა ნ ლ ო ლ უ ა

შენიშვნები კავკასიის ალბანური ენის ფონოლოგიური სისტემის შესახებ. III. კონსონანტიზმი

კავკასიის ალბანური ანბანის მატენადარანის №7117 ხელნაწე-რის ნუსხაში თანხმონებით აღნიშნული 43 ნიშანი მოგვეპოვება, ხო-ლო სინურ პალიმფსესტში 42 კონსონანტი გვხვდება (პალიმფსესტში დადასტურებული ორი თანხმოვანი №7117 ხელნაწერში ხმოვნითაა აღნიშნული). ამათგან, დადგენილად შეგვიძლია მივიჩნიოთ ალბანუ-რი ანბანის 29 გრაფემის ფონემური მნიშვნელობა, ესენია: №2 **ბ**

(ბ); №3 **გ**; №4 **დ**; №6 **ზ**; №8 **ე**; №9 **თ**; №11 **ი**; №14 **ქ**; №15 **ლ**; №17 **მ**; №21 **ნ**; №23 **ვ**; №27 **გ**; №29 **ძ**; №30 **ც**; №31 **ყ**; №33 **შ**; №37 **ჩ**; №39 **ც**; №40 **ძ**; №41 **წ**; №42 **ჩ**; №43 **ც**; №44 **ძ**; №45 **წ**; №49 **ჭ**; №50 **ხ**; №51 **ყ**; №52 **ქ**.

ამ ჩამონათვალს უნდა დაემატოს ფარინგალიზებულ შიშინათა რიგი, რომელიც, ი. გიპერტისა და ვ. შულცეს აზრით,² პოსტალვეოლარულ (ველარიზებულ) რიგს წარმოადგენს: №10 **ღ**; №12 **ჩ**; №20 **ც**; №26 **ჩ**; №46 **წ**.

დამაჯერებელია, რომ №18 **ხ** ბგერას აღნიშნავდა, ხოლო №33 **ღ** — **ძ**-ს.

უეჭველია, რომ №19 **ჯ** და №48 **ი** ნიშნები **წ** ბგერას გადმოსცემდა, თუმცა დასაზუსტებელია მათი ფონემური ღირებულება; ჩვენი აზრით, **ჯ** **წ** ბგერაა, ხოლო **ი** — **წ**.

კავკასიის ალბანური ანბანის №14 **ს** ასო-ბგერა პოლიფუნქციურობით გამოირჩეოდა:

ეს ნიშანი, როდესაც თანხმოვნის შემდეგ ან სიტყვის აბსოლუტურ ანლაუტში გვხვდებოდა, ფარინგალიზაციის აღმნიშვნელი იყო (**წ**). ის **ა**, **ე** და **ი** ხმოვნებთან (იშვიათად — **ო** და **უ** ხმოვნებთანაც) ჰქმნიდა გრაფიკულ კომბინაციებს და მას, ამ შემთხვევაში, ჩვენი აზრით, დამოუკიდებელი ფონემის სტატუსი არ მოეპოვებოდა, თუმცა ინტერგოკალურ პოზიციაში ეს ნიშანი **შ** (ან **შ'**) ბგერას აღნიშნავდა.

ასევე, შესაძლებელია, რომ №24 **ი** ნიშანსაც ჰქონდა ორგვარი ფუნქცია: **ხ** და **ჯ** ბგერების გადმოცემა.

დამატებით არგუმენტაციას მოითხოვს და ამ ეტაპზე დადგენილად ვერ ჩაითვლება ი. გიპერტისა და ვ. შულცეს მიერ შემოთავაზებული შემდეგი ასო-ნიშნების ფონემური კვალიფიკაცია: №18 **ღ**, №22 **ი**, №24 **ი** (ი. გიპერტისა და ვ. შულცეს მიხედვით **წ**, **ღ**, **ჭ/წ**

² იმის მიუხედავად, რომ მონოგრაფიას „კავკასიის ალბანური პალიმფსესტები სინას მთიდან“ (“The Caucasian Albanian Palimpsests of Mt. Sinai”, Brepols, 2008) ჰყავს ოთხი ავტორი (ი. გიპერტი, ვ. შულცე, ზ. ალექსიძე და ჟ.-პ. მაე), კავკასიის ალბანური ენის გრამატიკული მიმოხილვა ეკუთვნის ოდენ ი. გიპერტსა და ვ. შულცეს. ამის გამო, ამ შემთხვევაში, ვასახელებთ მხოლოდ მათ.

ბგერებია შესაბამისად). ამის გარდა, ი. გიპერტისა და ვ. შულცეს მიერ ნავარაუდები ფონემური კვალიფიკაციებიდან ვერ გავიზიარებთ შემდეგ მნიშვნელობებს: №10 **ღ** (ი. გიპერტისა და ვ. შულცეს აზრით — **ჯ**; ჩვენი აზრით კი — **ჭ**); №12 **ჩ** (ი. გიპერტი, ვ. შულცე — **შ**; ჩვენი აზრით — **წ**); №18 **ხ** (ი. გიპერტი, ვ. შულცე — **ღ**; ჩვენი აზრით — **ჯ**); №19 **ჯ** (ი. გიპერტი, ვ. შულცე — **წ**; ჩვენი აზრით — **წ**); №20 **ც** (ი. გიპერტი, ვ. შულცე — **ჯ**; ჩვენი აზრით — **ჭ**); №26 **ჩ** (ი. გიპერტი, ვ. შულცე — **ჩ**; ჩვენი აზრით — **ჩ**); №36 **ღ** (ი. გიპერტი, ვ. შულცე — **ღ**; ჩვენი აზრით — **ჩ**); №46 **წ** (ი. გიპერტი, ვ. შულცე — **შ**; ჩვენი აზრით — **შ**); №48 **ი** (ი. გიპერტი, ვ. შულცე — **წ**; ჩვენი აზრით — **წ**). ასევე ვერ გავიზიარებთ ი. გიპერტისა და ვ. შულცეს მოსაზრებას **ს** გრაფემის შესახებ: პატივცემული მკვლევარების აზრით, ეს გრაფემა სპეციფიკურ ფარინგალურ თანხმოვანს აღნიშნავდა, ხოლო, ჩვენი აზრით, ფარინგალიზაცია კავკასიის ალბანურში არ წარმოადგენდა სეგმენტურ თვისებას და ამდენად, **ს** ნიშანს, როგორც ზემოთ აღინიშნა, არ მოეპოვებოდა დამოუკიდებელი ფონემის სტატუსი და ის ოდენ ფარინგალიზაციაზე მიგვიითებდა.

ამრიგად, კავკასიის ალბანური ენის კონსონანტთა სისტემა ასეთი სახით წარმოგვიდგება:

	ხშული			აფრიკატი			სპირანტი		სონორი		
	მყლური	ფშინფური	აბრუბტივი	მყლური	ფშინფური	აბრუბტივი		მყლური	ყრუ	მარტივი	პალატალიზებული
						მარტივი	ინტენს.				
ლაბიალური	ბ	ფ	პ					ვ	ფ	ჟ	მ
დენტალური	დ	თ	ტ	ძ	ც	წ	ჭ	ხ	ს	წ	ლ
ალვეოლარული				ჯ	ჩ	ჭ	ჭა	შ	შ	რ	
ფარინგალიზ.*				ჯ'	ჩ'	ჭ'		შ'	შ'		
შუაენისმიერი										ფ	
უკანაენისმიერი	გ	ქ	კ					ღ	ხ		
ფარინგალური		*გ	ყ								
ლარინგალური								ჰ			

შენიშვნა: * ფარინგალიზებულთა რიგს პირობითად გამოვყოფთ.

ქეთევან მარგიანი - სუბარი

ინფერენციის გამოხატვის ლექსიკური საშუალებები სვანურ ენაში

სვანურ ენაში ევიდენციალობა (როგორც ვერბალური, ასევე ინფერენციული), გარდა მორფოლოგიური და სინტაქსური საშუალებებისა, ლექსიკურადაც გამოიხატება.

ევიდენციალობის ლექსემები ფუნქციურად ორი ტიპისაა: ერთნი ვერბალობას გამოხატავენ (მიუთითებენ ინფორმაციის გარეშე წყაროზე), მეორენი კი — ინფერენციას და აფიქსირებენ ინფორმაციის სავარაუდობას.

ნაწილაკი, რომელიც ორივე ფუნქციას ითავსებს (სათანადო კონტექსტის გათვალისწინებით ხან ვერბალურ წყაროს გამოხატავს და ხან ინფერენციულს), მხოლოდ ერთია: **ესნწრ ჭხნწრ ი** „თურმე“: ა) **ესნწრ ლწდი შტწნს შდუე** — „თურმე დღეს სვანეთში თოვს“ — ინფორმაციის წყარო გარეშეა, ვერბალობაა, თუმცა მთქმელი მას არ აკონკრეტებს — ეს წყარო შეიძლება იყოს იმპერსონალურ პირი, ხმები ხალხში, მასმედია... ბ) **ესნწრ ალა ქორს წრი!** — „თურმე ეს სახლშია!“ — მთქმელმა სააკმელში შუქი ან სახლთან მანქანა დაინახა და ფაქტის განზოგადებით ლოგიკურ დასკვნამდე მივიდა — ინფორმაციის წყარო ამ შემთხვევაში ინფერენციაა.

საკუთრივ ინფერენციულობის გამომხატველი დამხმარე ლექსემები (რომლებიც ვერბალობას არასდროს გამოხატავენ) ენაში უფრო მრავლადაა; აგებულების მიხედვით, შეიძლება გამოიყოს სამი ტიპი: 1) საკუთრივ ნაწილაკები, რომელთა სემანტიკა არ ხერხდება და ეტიმოლოგია უცნობია (**მგრწს** „ალბათ; როგორც ჩანს“; **ნოთაუ** „ვინძლო“...); 2) სინთეზური ლექსემები, რომლებშიც შემადგენელი კომპონენტების დადგენა შესაძლებელია (**მატშლი** < *მწ-შტ ლი „ალბათ; როგორც ჩანს“; **სერთხი** < **სერ-დ-ხი** „გაითუ“...), თუმცა ისინი არ წარმოადგენენ ამ კომპონენტთა მნიშვნელობების მარტივ ჯამს 3) ნაზმნარი დამხმარე სიტყვები (**წნდტლი** „მგონი“, **მაბჟა** „მგონი“/ „მიმაჩნია“/ „ჩემი აზრით“...).

დასტურდება შემთხვევები, როცა ერთ დიალექტში მოქმედი ნა-

წილაკის ზუსტი სემანტიკური შესატყვისი სხვა დიალექტ(ებ)ში არ მოეპოვება და პირიქით: ბზ. **გომნი/ გომწი** („თუ“; „აი, ნახავ, თუ“) **მუგტდა** (ბზ.) ~ „თითქოს“, „ვითომ“ — ეს ნაწილაკები დუბიტატიურობას (სემანტიკური კატეგორია, რომელიც გულისხმობს რომ მთქმელი ინფორმაციას საეჭვოდ მიიჩნევს, არ იზიარებს, პასუხისმგებლობას იხსნის) გამოხატავენ, ბალსქვემოურში კი აღნიშნული სემანტიკა მხოლოდ ვრცელი კონტექსტით ან სვანურ ტექსტში ქართული ნაწილაკების ჩართვით თუ გადმოიცემა; **წოთაუ** (ბზ.) **წოთი** (ლწბ.), **წოთი** (ლწტ.) „ვინძლო“, „იქნებ“ — ამ ნაწილაკით მთქმელი ინფორმაციაში ერთდროულად **სასურველობა-სავარაუდობას**, ანუ ვარაუდში ნატერის, ამ ვარაუდის მიმართ თავის პოზიტიურ (და არა ნეიტრალურ) განწყობის ნიუანსს აფიქსირებს...

კვლევაში აჩვენა, რომ ინფერენციული ლექსემების გამოყენება ზმნის მწკრივებთან თავისუფალი როდია. მათი გარკვეული ნაწილი მხოლოდ ინდიკატიურ (თხრობითი კილოს) ფორმებს უთავსდება, ზოგი კი, პირიქით, მხოლოდ ზმნის საკუთრივ სვანურ, ინფერენციულ მწკრივებს (მყოფადუსრული — **resp.** ინფერენციული აწმყო, ძირითადპრევერბიანი სრული მყოფადი, პირობითი, პირობით-შედევობითი I და II), იშვიათად — კავშირებითებს იგუებს, რაც, ერთი მხრივ, ინფერენციის როგორც სემანტიკური და გრამატიკული კატეგორიის ჩამოყალიბების და, მეორე მხრივ, თავად ინფერენციული ლექსემების წარმოშობის ეტაპებს, ქრონოლოგიას უნდა უკავშირდებოდეს, რაც უმწერლობო ენაში, ცოტა არ იყოს, რთული დასადგენია;

თანამედროვე ეტაპზე კი ნაწილაკებისა და ზმნური ფორმების აღნიშნული სემანტიკური ურთიერთმიმართების გაუთვალისწინებლობა (თავისუფალი ჩანაცვლება) სტილური ანომალიის ან, შესაძლოა, ტექსტის არასწორი ინტერპრეტაციის საფუძველიც კი გახდეს.

ნ ა ნ ა მ ა ჯ ა ვ ა რ ი ა ნ ი

ფაუნის სომატური ლექსიკა აფხაზურში

ფაუნის სომატური ლექსიკა აფხაზურში წარმოდგენილია ამ ენისათვის დამახასიათებელი სემანტიკური და სტრუქტურული მრავალფეროვნებით, გვხვდება ოდენფუძიანი, კომპოზიციითა და აფიქსაციით მიღებული სიტყვები, ცალკეა გამოსაყოფი ნასესხები ლექსიკა.

მოხსენებაში წარმოდგენილია ფაუნის სომატური ლექსიკის სემანტიკურ-სტრუქტურული ანალიზი.

• ოდენფუძიანი სახელები: ა-ზ „ნაღველი“, ა-მგა „მუცელი“ აბაზ. მგა „მუცელი“, ა-ჭგ „პირი“

კომპოზიციით ნაწარმოებ სახელთა შორის გვხვდება ორ, სამ, ოთხ და ოთხზე მეტკომპონენტიანი სახელწოდებები:

•• ორკომპონენტიანია:

ა-მაზარ, ბზ. ა-მაზჭა/ა-მაზჭგ „მკლავი“, ზედმიწევნით: ა-მა+ზარ „ხელი+მოხრილი“

ა-უასცა „ცხვრის ტყავი“, სიტყვასიტყვით: ა-უას+ცა, „ცხვარი+ტყავი“

••• სამკომპონენტიანია:

ა-შამხგ „მუხლი“, ა-შამ+მხგ, ზედმიწევნით: „ფეხი კიდური თავი“, ა-შაცაჟს „ფეხის ნეკი“, ა-შამ+ცა+ჟს, სიტყვასიტყვით: „ფეხი კანი ნეკი“

•••• ოთხკომპონენტიანია:

ა-შარგაცა „წვივი, კანჭი“, ზედმიწევნით: ა-შარ+გ+ცა „ფეხი+ მესამე პირის კუთვნილების მრავლობითობის რ- აფიქსი+გული, ამ შემთხვევაში „შუა“ +კანი, „ფეხი მათი შუა კანი“.

••••• ხუთკომპონენტიანია:

ა-ცაჟხთაჟა „სხეულის ნაწილები“, სიტყვასიტყვით: ა-ცა+ჟ+ჟ+ხთა+ჟა „კანი და ხორცი ნაწილ ები“.ჟ

აფიქსაციით ნაწარმოებია: ა-ზთრა „ნაღველის ბუშტი“ ა-ზ+ შემოზღუდული სივრცის აღმნიშვნელი სუფიქსი პთრა“ ზედმიწევნით: „ნაღველის ადგილი“.

რედუპლიცირებული ჩანს: ა-ლალო „აპკი“; ალგმჰა ალალო „ყურის

აპკი“, „ტყავქვეშა კანი“, ა-ჟაჟა „ზურგი“.

ნასესხებია სიტყვები: ა-ჭაპან „ჭიპი“, ა-ჭაჭა „თირკმელი“, ა-ბგმბგლ „ბუმბული“.

ლექსიკის ამ უბანში მცირე რაოდენობითაა წარმოდგენილი ოდენფუძიანი სიტყვები და აფიქსაციით ნაწარმოები ფუძეები. ასევე ცოტაა ნასესხები მასალაც. მრავლადაა კომპოზიციით მიღებული ლექსემები, სომატურ ლექსიკაში უძველესი ოდენფუძიანი სიტყვები ჩანს.

თ ა მ ა რ მ ა ხ ა რ ო ბ ლ ი ძ ე

კლასის კატეგორიის ტიპოლოგიისათვის

ენათა მიდგომა ვინ — რა მორფოსემანტიკური კატეგორიის მიმართ სხვადასხვაა. ეს დამოკიდებულია ერის ან ტომის ფსიქო-სოციალურ, რელიგიურ, ეთნოგეოგრაფიულ და სხვა ტიპის ყოფით ფაქტორებზე, ასევე ამ კონკრეტულ ენებზე მოლაპარაკე ხალხის აზროვნების აბსტრაქციის დონეზე — ანუ ერის ენობრივ ნიჭზე. ჩვენ მიერ გამოვლენილი უნივერსალური საკლასიფიკაციო მოდელის მიხედვით, კლასის კატეგორიის ზოგადი კრიტერიუმები მოიცავს შემდგომ ოპოზიციებს:

A ადამიანი ——— Aa მდედრ. Ab მამრ. Ac საშ.

B ნივთი

B1. სულიერი ——— B1a მდედრ. B1b მამრ. B1c საშ.

B2. უსულო ——— B2a საგანთა თვისობრიობის (ზომა, ფერი, ფორმა, ძალა, სინათლე, ზრდის დინამიკა, ციური სხეულები, რელიგიური ერთეულები და ა. შ.) მიხედვით სქემი ან კლასი; დანარჩენი

მოხსენებაში მოცემულია კლასის კატეგორიის ზოგადი ტიპოლოგიური ანალიზი; ენათა მორფო-სინტაქსურსა და ლექსიკურ დონეებზე კლასის კატეგორიის მიხედვით განხილულია ქართული სამეტყველო და ჟესტური ენების, ასევე ბასკურის ენის მასალა.

დამანამელიქიშვილი

მეთოდოლოგიური პრობლემები ქართული ენის გრამატიკულ ლიტერატურაში

მოხსენებაში საუბარი იქნება ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში მეთოდოლოგიური ხასიათის პრობლემების, დაბრკოლებებისა და დარღვევების მაგალითებზე, რაც ძირითადად გამოწვეულია სემანტიკური / ლოგიკური და გრამატიკული კატეგორიების აღრევითა და ცნების დაყოფის ლოგიკური წესის დარღვევით და სათავეს იღებს ჯერ კიდევ დიონისე თრაკიელის გრამატიკიდან.

1. აკად. არნოლდ ჩიქობავამ ჯერ კიდევ 1928 წელს წამოაყენა მეთოდოლოგიური იმანენტიზმის მოთხოვნები: ა) საკლასიფიკაციო კრიტერიუმი (პრინციპი) უნდა ემყარებოდეს მეცნიერების მოცემული დარგის შესასწავლი ობიექტის (საგნის / მოვლენის) შინაგან, იმანენტურ ბუნებას: გრამატიკის შემთხვევაში — მორფოლოგიურ და სინტაქსურ კრიტერიუმებს. ბ) კვლევისას გამოყენებული უნდა იყოს დარგის შესაბამისი ცნება-ტერმინები: მართალია, ენათმეცნიერება სწავლობს ენის ფორმასთან ერთად შინაარსსაც, მაგრამ ეს არ ნიშნავს იმას, რომ გრამატიკაში ოპერირება ხდებოდეს ლოგიკური ტერმინოლოგიით: გრამატიკული სტრუქტურა და კონსტრუქცია უნდა აღიწეროს გრამატიკულ და არა ლოგიკურ ცნებათა აღმნიშვნელი ტერმინებით. ლოგიკიდან შემოტანილი ტერმინები: სუბიექტი//ქვემდებარე, პირდაპირი/ირიბი ობიექტი//დამატება, რომლებიც შესიტყვების წევრთა შინაარსობლივ დახასიათებას გულისხმობენ, არაადეკვატურად, მცდარად ასახავენ ქართული ზმნის მორფოსინტაქსური შესაბამისობის სურათს; ტერმინები: „გენსი“, „აცენსი“, „ნიციატორი“, „თემა“ და სხვ. გამოყენება არ ცვლის სიტუაციას. ნეიტრალური შინაარსის ტერმინი „პარტიციპანტი“ ტერმინი უკეთესია, როგორც ნეიტრალური, მაგრამ იგი არ შეიცავს შესიტყვების „მონაწილეთა“ სინტაქსურ დახასიათებას, არ იძლევა მათი სინტაქსური ფუნქციის შესახებ ცნობას // ცოდნას.

მეთოდოლოგიურად სწორი კლასიფიკაციის იდეალური მაგალითია ქართული ზმნის დრო-კილოთა ფორმების აკაკი შანიძისეული სამ სერიად დაყოფა, რაც ეყრდნობა მორფო-სინტაქსურ კრიტერი-

უმს: ზმნის მორფოლოგიურ სტრუქტურასა და სინტაქსურ კონსტრუქციას; ასევე, ქართული შესიტყვების სტრუქტურა-მექანიზმის არნ. ჩიქობავასეული ანალიზის შედეგად ქართული ზმნური შესიტყვების სუბორდინაციულთან ერთად კოორდინაციული სინტაქსური სისტემის გამოვლენა და მის წევრებად ძირითადი, დიდი და მცირე კოორდინანტების გამოყოფით დაძლეულია ლოგიკის ექსპანსიის პრობლემა გრამატიკაში.

2. კლასიფიკაციისას აუცილებელია დაცულ იქნას ცნების დაყოფის ლოგიკური წესი, რაც გულისხმობს გვარეობითი ცნების სწორად განსაზღვრას და ამ კლასიფიკაციის ფარგლებში მიღებული კრიტერიუმის ბოლომდე დაცვას:

ა) ქართული ზმნის უღლების ტიპებად დაყოფისას გვარის სემანტიკური კატეგორიის მიღება გვარეობით ცნებად და მის ქვეშ უღლების სახეების /ტიპების ფორმალური კლასიფიკაცია ბევრ დაბრკოლებასა და შეუსაბამობას იწვევს, რომელთა გადალახვაც ამ კლასიფიკაციის ფარგლებში შეუძლებელია, რადგანაც კლასიფიკაციისას დარღვეულია როგორც ცნების დაყოფის ლოგიკური წესი, რომლის თანახმადაც გვარეობა უნდა მოიცავდეს სახეობას, ასევე მეთოდოლოგიური იმანენტიზმის მთავარი მოთხოვნა, რომლის თანახმადაც კლასიფიკაცია უნდა მოხდეს მორფოსინტაქსური პრინციპით.

ბ) ე. წ. ქცევის სემანტიკური კატეგორიის გვარეობით ცნებად მიღებამ მწვავედ დააყენა ზმნურ ხმოვანპრეფიქსთა გრამატიკული ფუნქციის საკითხი: ხმოვანპრეფიქსების გრამატიკული ფუნქცია — პირთა კორელაცია-ორიენტაციის („პირის პოზიციების“ ბესიკ ჯორბენაძე) აღნიშვნა, ხოლო ლოგიკურ-სემანტიკური ქვეკატეგორია მიუთითებს კუთვნილება-დანაშინულების, ლოკატიურ თუ სხვა ფუნქციებზე (რაც ქცევის გრამატიკულ კატეგორიადაა მიჩნეული), ხოლო R-ები სტრუქტურის ზმნებში, განსხვავებით უ- ხმოვანპრეფიქსისაგან, ი- და ე- პრეფიქსი პასივის ნიშნადაა კვალიფიცირებულ.

3. კლასიფიკაცია უნდა ეყრდნობოდეს ემპირიულ მასალას (ინდუქციიდან >დედუქციისკენ და არა პირიქით); გრამატიკული კატეგორიის (/ნიშნის) კვალიფიკაციისას აუცილებელია სტატისტიკური (მათ შორის მონათესავე ენების) მონაცემების გათვალისწინება: მაგრამ პრობლემებს ქმნის ქართული ზმნის უღლების ტიპებად კლასი-

ფიკაციის კრიტერიუმად გვარის სემანტიკური კატეგორიის მიღება, რამაც გამოიწვია ლოგიკურ/სემანტიკური და გრამატიკული კატეგორიების აღრევა, რის შედეგადაც ქართული ზმნის უღლების სისტემის არაადეკვატური სურათია მიღებული: R-ებ-ი სტრუქტურის ზმნების პასივად კვალიფიცირება, მედიუმის, როგორც გვარის გრამატიკული კატეგორიის მესამე სახის მიღება და მედიოაქტივისა და მედიოპასივის ქვეჯგუფების გამოყოფა აქტივისა და პასივისაგან ფორმათა „სესხების“ დაშვების საფუძველზე, რაც განმარტებითი ლექსიკონის მთლიანი ზმნური ბაზის როგორც დიაქრონიულმა, ისე სინქრონიულმა ემპირიულმა კვლევამ და სტატისტიკურმა ანალიზმა არ დაადასტურა.

4. დასკვნების სისწორე-მცდარობა დამოკიდებულია ან წანამძღვრის სისწორე-მცდარობაზე (რასაც ემპირია ამოწმებს და ხშირად დამოკიდებულია ახალი მასალის მოკვლევასა თუ აღმოჩენებზე), ან ლოგიკური არგუმენტაციის სიმტკიცე-სისუსტეზე. პირველის მაგალითია არნ. ჩიქობავასთვის ჩვეული მტკიცე არგუმენტაციით გამორჩეული სტატია „მრავლობითის აღნიშვნის ძირითადი პრინციპისათვის ქართულში“: დანასკვის მცდარობა გამოიწვია წანამძღვრის მცდარობამ (კერძოდ, რომ მრავლობითისა და ინკლუზივის კატეგორია ერთი და იგივეა, რაც კვლევის შემდგომ ეტაპზე უარყოფილ იქნა აღ. ონიანის მიერ სვანური მასალის მონაცემებით და გ. ნინუას ძველი ქართულის ბრძანებითის ფორმების მასალის ანალიზს შედეგად); ასევე, R-ებ-ი სტრუქტურის ზმნების (აქტივის კონვერსიული ფორმების) აპრიორულად პასივად კვალიფიცირების არამართებულობა აჩვენა ქეგლ'ის სრული ზმნური ბაზის სტატისტიკურმა ანალიზმა (რაც დაადასტურა ძველი ქართული ნათარგმნი ძეგლების ამ სტრუქტურის ზმნათა ანალიზმაც).

5. აუცილებელია კვლევისას სინქრონიისა და დიაქრონიის მონაცემების გამიჯნვა: სინქრონიულ დონეზე ენობრივი ფაქტის კვალიფიკაციისას დიაქრონიული ანალიზის შედეგების (მაგ., მორფო-სინტაქსური მოვლენის რეინტერპრეტაციის) მომარჯვება საჭირო ხდება ფაქტის ახსნის მიზნით, მაგრამ არა სინქრონიულ ჭრილში ამ ფაქტის კვალიფიკაციისთვის: დიაქრონიული ანალიზის შედეგად მორფო-სინტაქსური ფაქტების რეინტერპრეტაციის გამომყდავენება და მათი სათანადო კვალიფიკაცია სინქრონიულ ჭრილში (მაგ.: ქართული სალიტე-

რატურო ენის განვითარების სხვადასხვა დონეზე ძირეულ ნაცვალსახელთა ფუძის აგებულების (//ფუძის სეგმენტაციის) პრობლემა, რაც მონათესავე ენათა მონაცემებთან შეჯერება-შეპირისპირების შედეგად უნდა გადაწყდეს; ამასთან დაკავშირებით ერთის მხრივ — არსებით სახელთა ბრუნვის ნიშანთა გენეზისის საკითხი და მეორე მხრივ — სინქრონიამი ამ ნაცვალსახელთა ბრუნვის ნიშნების კვალიფიკაცია;

ბ. დგას მორფო-სინტაქსური ფაქტების ტერმინოლოგიური დახასიათების პრობლემა: მაგ.: ა) ძველი ქართული ენის გრამატიკაში ტერმინის „კავშირებითის მწკრივები“ გამოყენების შეუსაბამობა და მიზანშეუწონლობა; ბ) III სერიის მწკრივთათვის ტერმინ „თურმეობითების“ მიზანშეუწონლობის საკითხი როგორც ძველ, ისე თანამედროვე ქართულში; გ) გარდამავლობის, როგორც გრამატიკული კატეგორიის საკითხი პოლიპერსონალურ ქართულ ზმნაში, ინვერსიის პრობლემა და ამასთან დაკავშირებით პირის გრამატიკული მარკერების ლოგიკური ფუნქციების განსაზღვრა დიაქრონიულ და სიქრონულ ჭრილში და სხვ.).

კო ბ ა მ ი თ ა გ ვ ა რ ი ა

სომატიზმების შემცველი გვარები სხვადასხვა სისტემის ენებში

სომატიზმები ნებისმიერი ენის უძველესი ლექსიკური ფონდის კუთვნილებაა. მათი გარკვეული ნაწილი ხშირად გვარსახელთა შემადგენლობაში იჩენს თავს.

როგორც სპეციალური ლიტერატურიდანაა ცნობილი (ჯ. კოკოვი, ზ. ჭუმბურიძე, ა. რიბაკინი, ვ. ნიკონოვი) ადიღურში, რუსულსა და ინგლისურში სომატიზმების შემცველი გვარები ათეულობით დასტურდება. რაც შეეხება ქართველურ ენებს, აქ განსხვავებული ვითარებაა. ქართულში თუ ორ ათეულამდე ასეთი გვარი გვხვდება, მეგრულსა და სვანურში მხოლოდ თითო-ოროლა შემთხვევა ფიქსირდება.

გასათვალისწინებელია, რომ გვარში წარმოდგენილი სომატიზმი

უშუალოდ გვარს კი არ უდევს საფუძვლად, არამედ — საკუთარ სახელს, რომლისაგანაც შემდეგ იწარმოება გვარი.

აღიღეთრი ონომასტიკონისთვის დამახასიათებელია გვარები, რომელთა ერთერთ კომპონენტს წარმოადგენს შემდეგი სომატური ერთეულები: ს'ჰჰ „თავი“ (**ს'ჰჰ**ლავს, **შეგ'ჰჰ**, **ს'ჰჰ**ფაცა, ჰას'ჰჰანგვო, **ს'ჰჰ**აფწაზ'ჰჰ; „ცხვირი“ (**ფჰ**ნას', ჰა**ფჰ**ფხ'); **ნ** „თვალი“ (**ნ**მგტ, **ნ**აშხაზ, **ნ**ფსაჰ, **ნ**ტტჰ, **ნ**მგთაჰ).

რუსულში ხშირია გვარები, რომელთა ერთერთი კომპონენტია: **голова** „თავი“ (**Головин, Голова, Головка, Головатов**); **нос** „ცხვირი“ (**Капинос, Носин, Кривонос, Носиков, Носов**); **нога** „ფეხი“ (**Белоногов, Ношкин, Кривоногов, Теплоногов**); **борода** „წვერი“ (**Белобородов, Бородаев, Майборода**) და სხვა.

ინგლისურ სომატიზმების შემცველ გვარებში მეტწილად გვხვდება: **head** „თავი“ (**Whitehead, Redhead, Westhead, Greenhead**); **foot** „ტერფი“ (**Fairfoot, Barefoot, Woodfoot, Footman**) და ა. შ. როგორც აღნიშნავენ, აღნიშნულ გვართა პირველ ნაწილში ხშირად ხარისხის აღმნიშვნელი კომპონენტია წარმოდგენილი: წითელი, მწვანე, თეთრი, დიდი, ნათელი და სხვ.

სომატიზმების შემცველ ქართულ გვარებში გვხვდება: **თავი** (**თავაძე, თავდელიშვილი**), **თვალი** (**თვალჭრელიძე, თვალთვაძე, თვალიაშვილი**), **შუბლი** (**შუბლაძე**), **ყური** (**ყურაშვილი**), **ხელი** (**ხელაშვილი, ცალხელაშვილი**), **კოჭი** (**კოჭლამაზაშვილი, კოჭიბროლაშვილი, კოჭაური**); **კბილი** (**კბილაშვილი**), **წვერი** (**წვერიკმაზაშვილი, წვერავა**), **ხახა** (**ხახაშვილი**), **ტუჩი** (**ტუჩაშვილი**), **ფეხი** (**ხისფეხიშვილი**), **გული** (**გულიაშვილი**).

მეგრულში სომატური ერთეულების შემცველი ორიოდ გვარი დადასტურდა, ესენია: **ტყებუჩავა** (მდრ. მეგრ. ტყები „ტყავი“), **ოყუჩავა** (მდრ. ყუჩი „ყური“). რაც შეეხება თანამედროვე მეგრულში გავრცელებულ გვარებს **ხელაიასა** და **წვერავას**, სათანადო ფუძეები ქართულიდან უნდა იყოს შეთვისებული.

როგორც საენათმეცნიერო ლიტერატურიდანაა ცნობილი, სვანურში, სავარაუდოდ, ორ გვარში დასტურდება სომატური ერთეული: **ტვილდიანი**, რომელიც ქართ. **ტვინ** სიტყვასთანაა დაკავშირებული.

ლი (მდრ. მისი ამოსავალი შეუტყუმშავი ფორმები **ტვინო-ან-ი, ტვინო-ლ-იან-ი**), **გვიდა** (მდრ. **გუი** „გული“ — ქ. მარგიანი).

სომატური სახელების შემცველი გვარების უმეტესობა მარტივი შეერთებით იწარმოება: მაგ.: აღიღ. **შეგ'ჰჰ — შეგ** „ცხენი“ + **ს'ჰჰ** „თავი“; რუს. **Жултоухов — желтый** „ყვითელი“ + **ухо** „ყური“; ინგ. **Fairhead — fair** „ნათელი“ + **head** „თავი“; **Whitefoot — white** „თეთრი“ + **foot** „ტერფი“. ქართ. **თვალჭრელიძე** → **თვალი** + **ჭრელი** + **ძე**, **ხახაშვილი — ხახა** + **შვილი**.

რუსულსა და ქართულში ერთ, ორ და სამკომპონენტიანი გვარები გვხვდება, ხოლო ინგლისურში — ორკომპონენტიანი. სხვა ენებისაგან განსხვავებით რუსულში წარმოდგენილია გვარები, რომლებიც სუფიქსების მეშვეობით იწარმოება: **Глаз-ов, Череп-ов, Зуб-ов, Язык-ов** (მდრ. მეგრ. ტყებუჩავა).

სომატურ ერთეულთა შემცველი გვარების ანალიზის შედეგად გამოვლინდა ის საერთო და განსხვავებული, რაც სხვადასხვა სისტემის ენებს აქვთ ამ გვარების სტრუქტურის თვალსაზრისით.

მიტროპოლიტი ანდრია (გვაზავა),
ნელი მახარაძე, ლია ქაროსანიძე

მასალები ქართულ საეკლესიო ტერმინთა ისტორიისათვის (კუნკულ-ბარტყული)

ქართულ საეკლესიო ტერმინთა ისტორია ქართული ეკლესიის ისტორიაა, მისი ნაწილია. საეკლესიო ტერმინთა სამეცნიერო შესწავლა გადაუდებელი საქმეა, თუმცა ეს საკმაოდ რთულია, რადგან ქართულ საეკლესიო ტერმინოლოგიასაც ის ხანგრძლივი გზა აქვს გამოვლილი, რაც თავად ქართულ ეკლესიას. ამ ისტორიაზე მუშაობისას ერთი რამ ცხადია: ძველ მთარგმნელთა დამოკიდებულება არა მარტო საეკლესიო, არამედ სხვა დარგის ტერმინებისადმი სრულიად განსხვავებულია; ისინი ქმნიდნენ და ამკვიდრებდნენ მხოლოდ ქართულ შე-

სატყვისს. რუსულის გავლენით კი ქართულში თანდათან დამკვიდრდა ან რუსულში უთარგმნელად შესული ბერძნული ტერმინები, ან რუსული ტერმინების კალკირებული ფორმები.

სხვადასხვა ქვეყნისა თუ დროის ტრადიციები არა მარტო ტერმინშია ასახული, არამედ ამ ტერმინებით აღნიშნულ ნივთსა თუ ცნებაში და, ზოგადად, საღვთო ლიტურგიაშიც. ეს კარგად ჩანს კუნკულ-ბარტყულის ისტორიაშიც.

ჩვენ მიერ მოპოვებული მასალების მიხედვით, გაურკვეველია კუნკულ-ბარტყულა სინონიმური კომპოზიცია თუ — არა. სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონის მიხედვით, კუნკული „მონაზვნის თავსაბურავია“, ბარტყულა კი — „მონაზონთ კუნკული“. ნიკო ჩუბინაშვილი თავის ქართულ ლექსიკონში ბარტყულას ასე განმარტავს: „მონაზონთ კუნკულის ქვეშ გასაფარებელი ვარშამანი“ (თავმოსახვევი, მანდილი, სამხრე). რუსულ შესატყვისად **клобук**-ი უწერია. სამხრეულს უწოდებს იოანე ბატონიშვილი ბარტყულას „კალმასობაში“.

როგორც ლიტერატურიდან ირკვევა, პირვანდელი სახის კუნკული ჩვილის ჩაჩს ჰგავს და ეს მსგავსება შემთხვევითი არ არის: ძველ ქართულ წყაროებში კუნკულს სხვა მნიშვნელობაც ჰქონდა: ნ. ჩუბინაშვილის ლექსიკონში კუნკული, გლეხურად, ნათლის მიერ მოტანილი ქსოვილიცაა. ე.ი. ხალხში ჯერ კიდევ შემორჩენილი იყო ამ სიტყვის ერთ-ერთი უძველესი მნიშვნელობაც (დღეს კუნკულმა ეს მნიშვნელობა საბოლოოდ დაკარგა). კუნკული ახალნათელდებულთა თავსაბურავიცაა. ძველი ქართული ლიტურგიკული მასალების მიხედვით, არსებობს ასეთი ტერმინები: „კუნკულის ახდა“, „კუნკულის დადება“. ჩვილებს მერვე დღეს ხდიდნენ კუნკულს და სანათლო რიტუალის შემდეგ, რომელშიც თმის მოკვეცა, მოჭრაც იგულისხმებოდა, შემოსავდნენ („დაადებდნენ“) სანათლო კუნკულით.

სწორედ მერვე დღეს ხდიან ბერსაც კუნკულს. მონაზონი ვალდებულია 7 დღე ატაროს კუნკული და თავდაბურული დაესწროს ყველა მსახურებას. მერვე დღეს წინამძღვრის ლოცვითა და დამოძღვრით, მთელი საძმოს თანდასწრებით საჯაროდ ხდიან მას.

ბერძნულში კუნკული, გარდა იმისა, რომ აღნიშნავს დღევანდელი ტერმინით, **επαυκαλυσμαύχις**, ანუ ბერის ქუდზე დასამარებელ ქსოვილს, ჰიმნოგრაფიული ტერმინიცაა, **παιδίμου**-ის სინონიმი. ქართულში კუნკული ამ მნიშვნელობით არ გვხვდება, შესაძლოა იმიტომ, რომ უკვე დამკვიდრებული იყო უძველესი, საბაწმინდური წარმომავლობის, ტერმინი ძლისპირი.

ქართულში სიტყვა **კუნკული** ბერძნულიდან შემოსულ სიტყვად ითვლება. ბერძნულში კი ლათინურიდანაა შესული. ეტიმოლოგიურად მისი წარმოშობის ისტორია გაურკვეველია. გერმანელი მეცნიერი შმიდტი ვარაუდობს, რომ ეს უცნობი წარმომავლობის „მოხეტიალე სიტყვა“ და იმას, რომ იგი გალურის გზითაა შესული ლათინურში, ადასტურებს მარციალისთან ხმარებული **bardocuculios** ფორმა. ამ კომპოზიციის პირველი ნაწილი კელტურია და ბარდას ან მომღერალს ნიშნავს. რისმაც გორდეზიანი კი კუნკულს შუმერული წარმოშობის სიტყვად მიიჩნევს. სიტყვა კუნკული ძალიან ორგანული ჩანს ქართულისათვის (მაგ. კუნკული, დაკუნკულებს „ბავშვისა ან მოხუცის სიარული“) და ხომ არ უნდა გვეძებნა მისი ისტორია წინარეპარტველურ გარემოში?

მე-17 საუკუნიდან ბიზანტიაში შეიცვალა კუნკულის ფორმა. მე-17 საუკუნეშივე ჩნდება რუსეთშიც ე.წ. **клобук**. იგი ორი ნაწილისგან შედგება: გვერდებზემოჭრილი ცილინდრის ფორმის ქულისა და ზედ მისამაგრებელი ქსოვილისაგან. ქუდს **камилавка**-ს უწოდებენ, ხოლო ქსოვილს — კუნკულს **куколь**. ეს განსხვავებული კუნკული ქართულშიც შემოვიდა და, სავარაუდოდ, ამ პერიოდში უნდა იყოს გაჩენილი კომპოზიტი კუნკულ-ბარტყული.

ბარტყულა საბასთან და ჩუბინაშვილებთან სხვაგვარად განმარტებული არ არის. მხოლოდ არის ერთი, ჩვენი აზრით, ყურადსაღები განმარტება სიტყვისა ბარტყი ნ. ჩუბინაშვილის ლექსიკონში: „ბლარტი მართვე მფრინველთა, ანუ წვრილთა ცხოველთა // საკერავში ჩაგდებული პატარა ნაჭერი ან აზლუდი.“ აზლუდი კი ასეა განმარტებული; „ტანსაცმელთა თეძოს თავს ქვემოთ ირიბად ჩაგდებული ნაჭერი“. „საკერებელი“, ხომ არ ნიშნავს ბარტყულა ამ კომპოზიტი დაკერებულს ან სულაც „ირიბად ჩაგდებულ ნაჭერს“ (ჩაგდებული — „ჩაკერებული“, „დაკერებული“)?

მასასადამე, მართალია, კუნკულის ფორმა და ფერი საუკუნეებისა და ქვეყნების მიხედვით მრავალნაირად შეიცვალა, ძირითადად, არსებობს ორი ფორმისა: ე. წ. მარტივი, ჩვილის ჩაჩის მსგავსი (მოგვაგონებს ყაბალახსაც) და ორნაწილიანი, ცილინდრის ფორმისა, ზედ მამარებული ქსოვილით. თანამედროვე ქართულში სიტყვა კუნკული აღნიშნავს მარტივ, ჩაჩის ფორმის, თავსაბურავს (რომლის აღდგენასაც დღეს ცდილობენ ქართველი ბერები) და ასევე — ორნაწილიანი კუნ-

კულ-ბარტყულის ქუდს. უცნაურია, რომ სიტყვა კუნკული, რომელიც ქსოვილს, ტილოს აღნიშნავდა (და ასე იხმარება კიდევ იგი სხვა ენებში), ქუდის მნიშვნელობით მკვიდრდება დღევანდელ ქართულში.

ნიკოლოზ ოთინაშვილი

1728 წლის თბილისის ვილაიეთის დიდ დავთარში დაცული ონომასტიკური მასალები ლიახვის ხეობიდან

მეთვრამეტე საუკუნის მთელ რიგ ძეგლებში ფაქტობრივი მასალაა წარმოდგენილი ზემო ქართლის ლინგვისტური, ონომასტიკური, ისტორიული და სხვა საკითხების შესასწავლად. საკმარისია დავასახელოთ ვახუშტი და იოანე ბაგრატიონების „აღწერები“, რომლებიც ობიექტურად ასახავენ ზემო ქართლის და არა მარტო ამ კუთხის თავისებურებებს.

აღნიშნულ ძეგლებს გვერდით უნდა ამოვუყენოთ 1728 წლის „თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთარი“, რომელიც საუკეთესო წყაროა აღმოსავლეთ საქართველოს შესასწავლად და ასევე დღევანდელ ვითარებასთან შესადარებლად.

თურქული ტექსტი, რომელიც არაბული შრიფტით არის შესრულებული, არ ყოფილა სპეციალური კვლევის საგანი. აკადემიკოსმა სერგი ჯიქიამ შეძლო ტექსტის დამუშავება, ამოკითხულია საკუთარი და გეოგრაფიული სახელები. ოსმალური ტექსტი ქართული თარგმანით მოამზადეს და გამოსცეს აკად. სერგი ჯიქიამ და პროფ. ნოდარ შენგელიამ.

პირველ წიგნში მოცემულია თბილისის, გორის მხარეები, საციციანო, ამილახვრის (ნაჰიე მხარე), მუხრანის მხარე და სხვა. ამჟერად ჩვენ ყურადღებას ვამახვილებთ ლიახვის ხეობაზე, რომელიც საკმაო სისრულითაა აღწერილი.

ტექსტში მოცემულია ოსმალური საგადასახადო ტერმინები, ამჟამადც არსებული და დღეს უკვე გამქრალი სოფლები, რომელთა ლოკალიზაცია დასადგენია, ასევე, ანთროპონიმული მოდელის პირველი წევრი საკუთარი სახელი, მამის სახელი გვარის გამოკლებით, წოდებრივი იერარქია და სხვა.

აღსანიშნავია, რომ ლიახვის ხეობის სოფელთა უმეტესობა ამ დროისათვის მაჩაბელთა თავადურ გვარს ემორჩილებოდა, მაგრამ მთელი რიგი სოფლები ამილახვრებს ეკუთვნოდა. მაგალითად, სოფლები: ცხინვალი, წუნარი, ზემო და ქვემო ხვითი, ქვედა ნიქოზი, ფხვენისი ამილახვართა გამგებლობაშია. ასევე ამილახვრების გამგებლობაშია: დამპალეთი, თამარაშენი, კეხვი, აჩაბეთი, ქურთა, სვერი, ქემერტი და სხვა სოფლები.

ზემოთ ჩამოთვლილი სოფლების ეთნიკური შემადგენლობა მთლიანად ქართულია. სოფელი წუნარი, რომელიც ამჟამად ეთნიკურად შეცვლილია, იმ დროს მთლიანად ქართული იყო. სახლობდნენ: აღდგომელა, მახარებელი, ივანე, ბერუკა, გენება, ზაქარია, თევდორე, რევაზ, ფილიპე და სხვები.

პატარა ლიახვის ხეობის სოფელი გერი, რომელიც უძველესი დასახლებაა, იმ დროისათვის ქართველებით იყო დასახლებული. იქ სახლობდნენ: გიორგი, ბერი, ოთარ, ოქრუა, დიმიტრი, ზურაბ და სხვები, რომელთა გვარების აღდგენა აუცილებლობად მიგვაჩნია.

ტოპონიმებიდან გაურკვეველია სოფლების: ტოლეთუბნის, წარის, ქუთასლისის, ზარსეთის, ზენსლისის, ბარდიზას, ზენდისის ლოკალიზაცია, სადაც ქართველობა სახლობდა. სოფელი ღუსირეთი (დღევანდელი კუსირეთი) დიდი დასახლება ყოფილა.

მოხსენებაში წარმოვადგენთ „აღწერის“ სხვა მასალებსაც.

ს ა ლ ო მ ე ო მ ი ა ძ ე

ლინგვოკულტურული სივრცის ანთროპომორფულობის ერთი საკითხისათვის

ქართული ლინგვოკულტურული სივრცის სრულყოფილი აღწერისათვის აუცილებელია კულტურის კოდების შესწავლა. კულტურის კოდები ადამიანის უძველეს არქეტიპულ წარმოდგენებს მიემართება. ფაქტობრივად ისინი ამ წარმოდგენათა კოდებია. რამდენადაც ადამიანმა გარემოს წვდომა საკუთარი თავის შეცნობითა და წვდომით დაიწყო, კულტურის კოდებს შორის ყველაზე მნიშვნელოვანი ანთროპომორფული კოდია.

ადამიანის მიერ სამყაროს შეცნობის პროცესში უმნიშვნელოვანესი ორგანო თვალთაა. გარემოს შესახებ ინფორმაციის ოთხმოც პროცენტს თვალების საშუალებით ვიღებთ. ამ პროცესის აღმწერი ლექსიკური ერთეულები მოტივირებულობითა და სახელდების ადეკვატურობით გამოირჩევა.

ქართულ პარემიებში უხვად არის წარმოდგენილი მასალა, რომელიც ადამიანის კომუნიკაციურ ქცევაში მზერიით ინტერაქციის როლს ასახავს. საუბრისას სამეტყველო აქტებზე არანაკლები ინფორმაციული თვალებით მეტყველებს. არავერბალური სემიოტიკის მრავალ მიმართულებას შორის ერთ-ერთი მთავარი ადგილი სწორედ ოკულესიკას ანუ თვალების ენის შემსწავლელ დისციპლინას ენიჭება.

ოკულესიკაში აღწერილი თვალების ენის ნიშანთა სისტემა მთლიანადაა გასიტყვებული ქართულ დისკურსში. თვალების ენის ნიშნურობას განაპირობებს ისეთი მახასიათებლები, როგორცაა მზერის მიმართულება, ხანგრძლივობა, ინტენსივობა, სტატიკურ-დინამიკურობა. ყველა დასახელებული პარამეტრი კონკრეტულ სტერეოტიპულ საკომუნიკაციო სიტუაციაში სხვადასხვა შინაარსითა და ზემოქმედების სხვადასხვა ხარისხით ხასიათდება, ამასთან დაკავშირებული ინფორმაცია კი იმ კომუნიკაციური ცოდნის ნაწილია, რომელიც საზოგადოებაში მიღებული ნორმებისა და წესების ნაკრებთან ერთად ადამიანის კომუნიკაციურ ცნობიერებაში ინახება, მამასადამე, ინახება ენასა და დისკურსში

მოხსენებაში განხილული და კლასიფიცირებული იქნება „თვალთან“ დაკავშირებული ერთ- და ორკომპონენტური ლექსემები, იდიომები და ფრაზეოლოგიზმები, რომელთა აღწერაც მნიშვნელოვან ინფორმაციას იძლევა ქართული ლინგვოკულტურული სივრცის ერთი უბნის დასახასიათებლად.

მ ე რ ა ბ რ ო ბ ა ქ ი ძ ე

„მიამიტის“ შინაარსისა და ეტიმოლოგიისათვის (ქართულ და სომხურ ენებში „გულ“ და „გონებით“ შედგენილი კომპოზიტების ურთიერთმიმართების ფონზე)

„მიამიტი“ სომხური წარმომავლობის (მჩაამჩი) სიტყვაა და ძველ სომხურ ენაში ნიშნავს „ერთგულს“ („ერთსულოვანს“; „გულწრფელს“); ამასთან აქვს „გულუბრყვილოს“ მნიშვნელობაც. გარკვეული დროიდან, როგორც არმენიზმი, ქართულ ენაში მკვიდრდება. „მიამიტი“, ისევე როგორც ქართულში „ერთგული“, კომპოზიტს წარმოადგენს; იგი შეიცავს ამგვარ შემადგენლებს: მჩ [მი] = ერთი, ა [ა] = კომპოზიტის წვერთა მაკავშირებელი ხმოვანი, მჩი [მიტი] = გონება. ამ კომპოზიტთა შედარება გვიჩვენებს, რომ ქართული სიტყვის „გულ“-ს სომხურში შეესატყვისება „გონება“. მიუხედავად ამისა, ქართულისა და სომხურის ეს კომპოზიტები სტრუქტურულად და სემანტიკურად ერთმანეთის შესატყვისი ტერმინოლოგიური ცნებებია.

2. „მიამიტის“ პარალელურად სომხურ წყაროებში გვხვდება აგრეთვე კომპოზიტი მჩაამჩი [მიამიტ], რომელშიც ამჩი = „გულს“. ასეთ შემთხვევაში საქმე გვაქვს „ერთგულისა“ და „მიამიტის“ სრულ — სტრუქტურულ, ლექსიკურ და სემანტიკურ შესატყვისობასთან. ამასთან, აღსანიშნავია ისიც, რომ სომხური ენისთვის უფრო დამახასიათებელია „გონება“ სიტყვით შედგენილი კომპოზიტები, რომელთა შესატყვისი სტრუქტურულად და სემანტიკურად მსგავსი კომპოზიტები ქართულში სომხური „გონების“ შესატყვისად გვიჩვენებენ „გულს“.

3. ამ ტიპის სომხურ და ქართულ კომპოზიტებში „გონებისა“ და „გულის“ მონაცვლეობა კანონზომიერი მოვლენაა: მჩაამჩი [მიამიტ], ხაამჩი [ჰამამიტ] = ერთგული; ხეამჩი [ერამიტ] = ორგული; ანხეამჩი [ანერამიტ] = შეუთორგულბელი, ერთგული; მთაამჩი [მთადირ] // ითაამჩი [მოჟარამიტ] // კათაამჩი [მარამიტ] = გულსმოდგინე; არამჩი [არდარამიტ] = გულმართალი, გულწრფელი; ქაამჩი [ვაირენამიტ] = გულმხეცი; მთაამჩი [მთარუ]

= გულხმეირი, **მთათიქის** [მტარუთი'ნ] // **მთათელ** [მტარელ] // **ქაძი** **აინიქ** [ი მიტ არნელ] // **ქსელამი** **აინელ** [ხელამუტ არნელ] = გულის-ჭუმე, გულ(ის)-ღებე; **სენცამი** [ნენგამიტ] = გულმზაკვარი, გულბოროტი; **სურამი** [სრბამიტ] = გულწრფელი, გულ(ით) წმიდა; **ყარამი** [ბარესირტ] = გულკეთილი; **ყარამი** [არაგა მიტ] = გულჩქარი; **ყარამი** [ბარძრამიტ] = გულმალაღი; **ქსელამი** [ბერკრამიტ] = გულმხიარული; **სენიქამი** [ნეროლამიტ] = გულმოწყალე; **ყარამი** [ბარზამიტ] = გულმართალი, გულწრფელი; **იქამი** [ოლჯამიტ] = გულსაგე, გულსრული.

4. სომხურ ენაში ვხვდებით ისეთ კომპოზიტებს, რომლებიც „გონებისა“ და „გულის“ მონაცვლეობით არიან წარმოდგენილი (ქართულ ენაში შეისატყვისებენ „გულს“: **მამამი** // **მამამი** [მიამიტ//მიამიტ] = ერთგული; **ქანდრამი** // **ქანდრამი** [თანძრამიტ//თანძრამიტ] = უგულისხმო; **ქიქამი** // **ქიქამი** [თულამიტ//თულამიტ] = გულმედგარი; **სარამი** // **სარამი** [კარჰამიტ//ნელ(ა)სირტ] = გულიწრო (შდრ. სულმოკლე, იწროება გონებისა, იწროება სულისა); **ყარამი** // **ყარამი** გულბოროტი; **ყარამი** [პაკასამიტ] = გულნაკლული, „ნაკლულევანი გულითა“, „ნაკლულევანი გონებითა“, გონებანაკლული, ჭკუანაკლული, ჭკუამოკლე; **ბანდრამი** // **ბანდრამი** [წანრამიტ//წანრამიტ] = გულმყარი, გულფიცხელი, გულსასტიკი; **ქსელამი** // **ქსელამი** [ხსტამიტ // ხსტამიტ] = გულმყარი, გულფიცხელი, გულსასტიკი **ყარამი** // **ყარამი** [ჩარამიტ//ჩარამიტ] = გულძვრი, გულბოროტი.

5. „მიამიტი“ არ ჩანს ძველი ქართული ენის ლექსიკონებსა და კლასიკურ ტექსტებში, არც სულხან-საბას, ნიკო და დავით ჩუბინაშვილის ლექსიკონებშია შეტანილი, რაც იმას გვაფიქრებინებს, რომ ეს სიტყვა ქართულში გვიანაა შემოსული, როგორც არმენიზმი.

6. **მიამიტი** // **მემიტი** შეტანილია იოსებ გრიშაშვილის „ქალაქურ ლექსიკონში“. მოხმობილი მასალიდან ჩანს, რომ ეს სიტყვა ჟურნალ-გაზეთებში, მხატვრულ ნაწარმოებებსა და თარგმანებში XIX ს-ის მეორე ნახევრიდან (ამ ს-ის უკანასკნელი მეოთხედიდან) უნდა იჩენდეს თავს (გ. სულდუკიანცი, ვ. ბარნოვი, კ. გამსახურდია, გ. ქიქო-

ძე, ვ. კოტეტიშვილი და სხვა). საფიქრებელია, რომ ამ სიტყვის შემოსვლას ქართულში განსაკუთრებით შეუწყო ხელი ცნობილი სომეხი დრამატურგის პიესებმა („პეპო“, „ხათაბალა“, „დაქცეული ოჯახი“), რომლებიც ათეული წლების მანძილზე იდგმებოდა ქართულ თეატრში. ი. გრიშაშვილი აღნიშნავს, რომ „მიამიტი“ ხალხურია, ხოლო მწერლობაში გავრცელებულია „გულუბრყვილო“. ლექსიკონის შემდგენელი ამბობს, რომ „ეს სიტყვა არ ესმით ლიხს იქითელებს“.

ლ ა ტ ა ვ რ ა ს ა ნ ი კ ი ძ ე

ქართველურ-ნახურ ენათა ლექსიკური ურთიერთობიდან

1. ქ ა რ თ ვ ე ლ უ რ ე ნ ე ბ შ ი დასტურდება ძირები: მეგრ. **ბარგ-** / **ბერგ-** „თოხი“, **ბარგ-**უნ-ს „თოხნის“; **ბარგ-**უ-ა „თოხნა“, **ო-ბარგ-**ალ-ი „სამარგლავი, გასათოხნი“; **ბერგ-**ი „თოხი“; ლაზ. **ბერგ-**, **ბერგ-**უმ-ს „თოხნის“; **ო-ბერგ-**უ „თოხნა“; **ბერგ-**ი „თოხი“; სვან. **ბერგ-**, **ლი-ბერგ-**ე „თოხნა“; **ბერგ** „თოხი“; ხუ-ა-**ბერგე** „ვთოხნი“.

ქართულში შესატყვისი ძირი ჯერჯერობით არ არის მიკვლეული.

სვანური **ბერგ-**ის კანონზომიერი შესატყვისია მეგრ. **ბარგ-**; ზან. **ბერგ-** < **ბარგ-** უმლაუტის გზით. ლაზურის **ბერგ-** ზმნურ ფორმებში გათანაბრების (უნიფიკაციის) შედეგად არის მიჩნეული (თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, 1965; ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, 2000).

ნ ა ხ უ რ ე ნ ე ბ შ ი გვხვდება „წერაქვის“ მნიშვნელობით: ბაცბ. **ბარაგ**, ჩაჩნ. **ბერგ** (ზჰოქ **ბერგ** „ჩახმახი წერაქვი“), ინგ. (აშქა **ბარგ** „რკინის წერაქვი“).

ბაცბ. **ბარაგ** < **ბარგ-**ისაგან (მ. ჩუხუა, 2008).

„თოხი“ ნახურ ენებში სხვა ლექსემებიდან წარმოდგენილი: ჩაჩნ.

ცელ, **მეთიგ**, **გამ**, **წთა**; ინგ. **ცელ**, **გუნაშ დერგ**; ბაცბ. **თოხ**.

ერთი მხრივ, „თოხისა“ და, მეორე მხრივ, „წერაქვისათვის“ განსხვავებული ლექსიკური ერთეულების წარმოჩენა ნახურ ენებში მეო-

რეული უნდა იყოს: ამოსავალში **ბერგ, ბარგ** (> **ბრაგ**) ლექსემები უნდა გვქონოდა როგორც „თოხის“, ისე „წერაქვის“ მნიშვნელობით, შდრ. სომხ. **Բրիչ** (bric) „სათხრელი იარაღი“ (ჰრ. აჭარიანი, 1971); **Բրիչ** (bric) 1. „წერაქვი“, 2. „თოხი“ (ა. ლარიბიანი, ე. ტერ-მინასიანი, მ. გეგორგიანი, 1947).

ჩაჩნურსა და ინგუშურში (resp. ნახურ ენებში) შემდგომში მომხდარა სემანტიკის დავიწროება: **ბერგ, ბარგ**-ს, რომლებიც ერთდროულად აღნიშნავდნენ „წერაქვისა“ და „თოხის“, შემორჩენია მხოლოდ „წერაქვის“ მნიშვნელობა, „თოხი“ კი სხვა ლექსემებით წარმოჩენილა.

2. **დუდ**- ფუძეს ადასტურებენ ლექსემებში: ქართ. **დუდ**-, **დუდ**-ი „ქათმის ბიბილო“, „თხემი“; ზან. **დუდ**-ი „თავი“, „კეფა“, „სათავე“; სვან. **დუდ**-ულ „ძუძუსთავი“ (არნ. ჩიქობავა, გ. კლიმოვი); ჩაჩნ. **თჷთა** „ქალა“; ინგ. **თითი** < **თჷთი** (id). ბაცბურში შესატყვისი ფუძე დაკარგულად მიიჩნევა (მ. ჩუხუა, 2008).

შესაძლებელია, **დუდ**- („თავი“) ფუძე შემორჩენილი იყოს ბაცბ. **დუდახ** „წელან“ ზმნისართში. **დუდ**-ა-ხ **დუდ**-იდან ნაწარმოები **ხ** სემანტიკიანი ფორმაა. **დუდახ**-ისათვის ამოსავალი მნიშვნელობა უნდა ყოფილიყო „თავიდან, დასაწყისიდან, ადრე, წინ“, შდრ. ქართ. **თავ**-იდან, მეგრ. **დუდ**-იშე „თავიდან, დასაწყისში“.

ასეთი სემანტიკაც (თავიდან, დასაწყისიდან, ადრე, წინ) უნდა ჰქონოდა აგრეთვე **დუდ** „თავი“ მარტივ სახელს, რომლისაგანაც არის ნაწარმოები ზმნისართი **დუდახ**. შდრ. ნახური ენების **დუდ**-ის („თავი“) სინონიმების **ქორთო**, **ქორთა** („თავი“) მნიშვნელობა შესიტყვებაში: ბაც. ხი⁶ ქორთო და ჩაჩნ.-ინგ. ხინ ქორთა „მდინარის სათავე, დასაწყისი“ (ა. მაციევი, 1961; ზ. მალსაგოვი, 1968). შდრ. აგრეთვე ქართ. **თავი** „პირველის, დასაწყისის, წინას“ მნიშვნელობით (საბა; ქეგლ; ი. აბულაძე, 1973).

მ ე დ ე ა ს ა ლ ლ ი ა ნ ი

ერთი ტიპის დრონაკლი ზმნებისათვის სვანურში

ზმნათა დეფექტურობა ამა თუ იმ კონკრეტული ენის ზმნისათვის დამახასიათებელი კატეგორიების მიხედვით მრავალ ენაში აღინიშნება. ცხადია, ამ თვალსაზრისით არც სვანური წარმოადგენს გამონაკლისს. 1976 წლამდე ეს საკითხი, როგორც საენათმეცნიერო ლიტერატურიდანაც ცნობილი, სვანურში სპეციალური შესწავლის საგანი არ ყოფილა. პროფ. ვ. თოფურის სვანური ზმნისადმი მიძღვნილ მონოგრაფიაში განხილული აქვს მხოლოდ ძირმონაცვლე (მისი ტერმინოლოგიით **ძირცვალებადი**) ზმნები და იქვე ცალკე პარაგრაფად აქვს წარმოდგენილი რამდენიმე თავისებური ზმნის (**ხაყა** „ყავს, ვარგა“, **ხულჷა/ე** „აქვს“, **ხაკუ** „უნდა“, **იგნალ** „დგება“, **ხაჯე** „გავს, ღირს“ და ა. შ.) ფონეტიკურ-მორფოლოგიური დახასიათება. კ. გაგუამ კი სვანურ დეფექტურ ზმნებს სპეციალური ნაშრომი მიუძღვნა. მან სვანური დრონაკლი ზმნები პირობითად ორ დიდ ჯგუფად დაყო: **ძირმონაცვლე დრონაკლი ზმნები** და **ფუძემონაცვლე დრონაკლი ზმნები**.

მონოგრაფიაში ცალკე ჯგუფადაა გამოყოფილი და წარმოდგენილია ავტორისეული დაკვირვების შედეგები ერთი ტიპის ზმნებზე — **ადან** (**მ'დან** „რა იქნა...“), **ხოჩა** „ყოფილა“ და **ათხანდ** „თქვა“, რომელთა რაოდენობა, კ. გაგუას თქმით, იმდენად მცირეა, რომ შეიძლება უხერხულიც კი იყოს მათი ცალკე გამოყოფა, მაგრამ ვინაიდან ისინი რამდენადმე განსხვავებული არიან ძირითად თავებში განხილული სხვა ზმნებისგან, ამიტომ შესაძლებლად თვლის მათ ცალკე განხილვას. ამ ზმნებს არ გააჩნიათ სხვადასხვა დროის ფორმები და ისეთი შთაბეჭდილება იქმნება, რომ თითქოს არც იგრძნობა ნაკლები ფორმების რითიმე შევსების საჭიროება.

მოხსენებაში სწორედ ამ ტიპის ზმნებზე გვექნება საუბარი, რომელთა რაოდენობა სვანურში, ჩვენი დაკვირვებით, საკმაოდ დიდია, და, საინტერესო სტრუქტურული თავისებურებებით გამოირჩევა.

საველე პირობებში ჩვენ დავაფიქსირეთ არა ერთი ისეთი დეფექტური ზმნა, რომელთა უმეტესობა დღემდე არსებულ არც ერთ პუბლიკაციაში არ დაფიქსირებულა და, ამდენად, მათი აღწერა და კონ-

კრეტული ანალიზი ძალზე მნიშვნელოვნად გვესახება.

როგორც ცნობილია, დეფექტურ ანუ თავისებურ ზმნად მიიჩნევა ყოველი **პირნაკლი, რიცხვნაკლი, დრონაკლი, გვარნაკლი** და **ქცევანაკლი** ზმნა. ბუნებრივია, რომ ამგვარ ზმნათა ანალიზი მეტად მნიშვნელოვანია სვანური ზმნის გრამატიკულ კატეგორიათა განვითარების ისტორიის შესწავლისათვის, თუმცა რთულიც სვანური ზმნის ბუნებიდან გამომდინარე.

უნდა ითქვას ისიც, რომ კატეგორიანაკლ ზმნათა ანალიზი ცნობილ მეცნიერთა ნაშრომებში ძირითადად აღწერილი ხასიათისაა, თუმცა, როგორც პროფ. ვ. თოფურია აღნიშნავს: „სვანური ენის აგებულების ყოველმხრივ აღწერას გარკვეული წვლილის შეტანა ევალება“. ვფიქრობთ, ჩვენი ნაშრომიც გარკვეულ წვლილს შეიტანს სვანური ენის აგებულებისა და ისტორიული განვითარების შესწავლის საქმეში.

ცნობილ მეცნიერთა კვალდაკვალ ჩვენც აღნიშნულ ნაშრომში წინა პლანზე წამოვწევთ დრონაკლ ზმნათა აღწერას და მათ კონკრეტულ ანალიზს, თუმცა შეძლებისდაგვარად ყურადღება იქნება გამახვილებული ამა თუ იმ საანალიზო ზმნის ძირის წარმომავლობაზეც.

ზმნათა უმრავლესობას, როგორც ცნობილია, ადვილად შეუძლია გამოხატოს ყველა დრო-კილოს ფორმა ისე, რომ ზმნის ძირს ცვლილება არ მოუვიდეს, თუმცა ზმნათა მნიშვნელოვანი ნაწილი ამის შესაძლებლობას მოკლებულია. ამგვარ ზმნებს ერთ ან ორ დრო-კილოზე მეტი საერთოდ არ გააჩნია და თუ მოეპოვებათ დამატებით რომელიმე დრო, ფუძე სათანადო ცვლილებას განიცდის (ივ. ქავთარაძე). ცნობილი მეცნიერის ამ დებულებას ეწინააღმდეგება სწორედ კ. გაგუას მიერ საანალიზოდ ზემოთ წარმოდგენილი სვანური სამიოდე ზმნა (**მ'წღწ** „რა იქნა“, **ხოჩღა** „ყოფილა“ და **ათხწღ** „თქვა“) და ჩვენ მიერ სვანური ენის დიალექტებსა და კილოკავებში დაფიქსირებული არა ერთი დეფექტური ზმნური ფორმა (მაგ.: ბქ. **ხემზარალ** „რაიმე დაავადების (მაგ. გრიპის...) დაწყება, დასაწყისი“, ჩოლ. **ხეკანწღ** „ავადმყოფობა ეწყება, ენიშნება“, ბქ. **ხეჰწწნი** „გაემტყუნება“, ბქ. **ესყჟღეჩნე**, „ესეც იტყვის რა“, ბქ. **აზრგნე** „დრო გაყავს, ნელა მოქმედებს“, ჩოლ. **ხეწყრებ** „ეჭუჯღუნება“, ბქ. **ხეშუალ** „დასტირის, გლოვობს“, ლხმ. **ხენტრელ** „დასტირის“ და ა. შ.), რომლებიც ნაკლული ფორმების შევსების საჭიროებას თითქოს არ საჭიროებენ.

ჩვენ მიერ საანალიზოდ წარმოდგენილ ზმნათა უმეტესობას არ ეწარმოება მეორე სერიის ნაკვთები, ვინაიდან მათი სემანტიკა ამას ვერ იტყობს, უფრო სწორად, არ მოითხოვს. ამგვარ ზმნათა ფუძეწარმოების თავისებურებისა და დრონაკლობის გასაგებად სხვადასხვა მომენტის გათვალისწინებაა საჭირო, თუმცა სვანურში, ქართულისგან განსხვავებით, ამ მომენტთა გათვალისწინება ბევრად უფრო რთულია ძველი წერილობითი ძეგლების უქონლობის გამო.

მ უ რ მ ა ნ ს უ ხ ი შ ვ ი ლ ი

კაუზატიური სუბიექტის ფუნქციისათვის

კაუზატივი ქართულში გარდამავალი ზმნის კატეგორიაა და მას ქმნის გარდამავალი არაკაუზატიური და კაუზატიური ფორმების, როგორც ძირეული და წარმოქმნილი ფორმების, დაპირისპირება; მორფოლოგიურად წარმოქმნილი ფორმა განიცდობს სათანადო აფიქსებით, სინტაქსურად — ვალენტობის მატებით (**თლის** ის ფიცარს — **ათ-ლეგინებს** ის მას ფიცარს, **აკეთებს** ის საქმეს — **აკეთებინებს** ის მას საქმეს); არაკაუზატიურ და კაუზატიურ ფორმებს შორის ფუნქციურ-სემანტიკურ განსხვავებას ქმნის მოქმედების ჩამდენი პირის გრამატიკული სტატუსი: არაკაუზატიურ ზმნებში მოქმედების ჩამდენი, შემსრულებელი, თავისი ნებით მოქმედი სუბიექტია (**აკეთებს** ის საქმეს „შრომით რასმე ქმნის“...), კაუზატიურ ზმნებში შემსრულებელი სხვისი (სუბიექტის) ნების კარნახით, სხვისი ინიციატივით მოქმედი ირიბი ობიექტია: **აკეთებინებს-ს**... ავალებს აკეთოს... „მოსე მამასახლისს და სოფლის მსაჯულებს, როგორც უნდოდა, ისე ატრიალებდა, რაც თვითონ სურდა, იმას აკეთებინებდა“ (ე. ნინოშ.).

ასე რომ, კაუზაციის ცნების განსაზღვრაში არსებითია არა ის, რომ სუბიექტი მოქმედებს პირდაპირ ობიექტზე ირიბი ობიექტის მეშვეობით, არამედ ის, რომ ირიბი ობიექტი მოქმედებს პირდაპირ ობიექტზე სუბიექტის ინიციატივით, მისი მიზეზით (გ. მაჭავარიანი,

1988), ე.ი. კაუზაციაში ღირებულება ის, რომ სუბიექტი ინიციატორია და არა შემსრულებელი (თ. გამყრელიძე, ზ. კიკნაძე, ი. შადური, ნ. შენგელაია, 2003).

კაუზატიური ზმნის სუბიექტი, ძირითადად მოქმედების მაიძულელი და ინიციატორია, თუმცა, ცალკეულ შემთხვევებში, სუბიექტი შეიძლება მოქმედების შემსრულებლად მოგვევლინოს, მაგ., თუ ირიბ ობიექტად ზმნაში უსულო (რა ჯგუფის) სახელია წარმოდგენილი, ირიბი ობიექტის, როგორც მოქმედების უშუალო შემსრულებლის ფუნქცია ბუნდოვანი ხდება და მოქმედების შემსრულებლად სუბიექტი გვევლინება, შდრ.: [სეტყვა] ხეხილს ნაყოფს აყრევიანებს (ი. გოგებ.). მოქმედების შემსრულებლად ამ კონტექსტში არა ირიბი ობიექტი (ხეხილს), არამედ სუბიექტი (სეტყვა) მოიაზრება.

ფაქტობრივ მასალას გარკვეული კორექტივები შეაქვს კაუზატიური ზმნების სუბიექტისა და ირიბი ობიექტის ფუნქციათა დამკვიდრებულ განმარტებებში; ხშირად ეს ფორმები პოლისემიურია და ირიბი ობიექტი შუალობითი კონტაქტის ფორმებში ყოველთვის არ არის მოქმედების ერთადერთი ფაქტობრივი შემსრულებელი. ბევრ შემთხვევაში მას თანამონაწილედ სუბიექტიც შეიძლება ჰყავდეს. განმარტებით ლექსიკონში აბანიებს ზმნასთან დამოწმებულ წინადადებაში ახალგაზრდა დედას ბებია შველის და ბავშვს აბანიებს — ბებია (სუბიექტი) თანამონაწილეთა დედის მიერ (ირიბი ობიექტი) ბავშვის (პირდ. ობიექტი) დაბანის პროცესისა. ასეა სხვა შემთხვევებშიც:

აკიდებინებს ის მას ტვირთს ორგვარად შეიძლება გავიაროთ: 1. ის (სუბიექტი) ავალებს მას (ირიბ ობიექტს) ტვირთის (პირდ. ობიექტი) აკიდებას, 2. ის (სუბიექტი) სთხოვს მას (ირიბ ობიექტს), რომ ტვირთი (პირდ. ობიექტი) თავად მას (სუბიექტს) აჰკიდონ.

ამოაყვანინებს ის მას მას. ავადმყოფს კიბეზე ამოაყვანინებს: 1. ის (სუბიექტი) ავალებს მას (ირიბ ობიექტს) რომ ავადმყოფი (პირდ. ობიექტი) ამოიყვანოს, 2. ის (სუბიექტი) თვითონ ეხმარება მას (ირიბ ობიექტს) ავადმყოფის (პირდ. ობიექტი) ამოყვანაში.

შუალობითი კონტაქტის ფორმათა სალექსიკონო განმარტებებში სუბიექტისა და ირიბი ობიექტის მიერ ერთობლივად გან-

ხორციელებული მოქმედებები დაფიქსირებულია **შველის, ეხმარება, შეაძლებინებს** ზმნათა მეშვეობით. ნიშანდობლივია, რომ მოქმედების ასეთი ერთობლივი, კოლექტიური შემსრულებელი ძირითადად იმ ზმნებთან მოიაზრება, რომლებიც ყოფით-სამეურნეო საქმიანობას ასახავენ (**ამარგვლინებს, ათიბვინებს, აბლანდვინებს, ათუთქვინებს, აბმევიანებს, აბერტყვინებს, ათონინებს, აგრეხინებს** და ა.შ.). წარმოგიდგინებ სათანადო მასალას ქველის მიხედვით:

აბერტყვინებს-ს... ავალებს ბერტყოს; ბერტყვაში შველის ხალიჩას აბერტყვინებს. კაკალს აბერტყვინებს.

ათესვინებს-ს... ავალებს თესოს, თესვაში ეხმარება. სიმინდს ათესვინებს, — ბურს ათესვინებს.

ათონინებს-ს... ავალებს თონოს; თონაში ეხმარება.

აკაფვინებს-ს... ავალებს კაფოს, შველის კაფვაში. ტყეს აკაფვინებს.

ამარგვლინებს-ს... ავალებს ან შველის მარგლოს. ბოსტანს ამარგვლინებს...

თ ე ლ ო უ თ უ რ გ ა ი ძ ე

„ხანმეტობისა“ და „ჰამეტობის“ ქრონოლოგიური მიმართებისათვის

ქართული ენის თანამედროვე დიალექტები S₂-ისა და O₃-ის მარკირების მიხედვით უკლებლივ ძველი ქართულის ბოლო პერიოდის (IX, X სს.) მემკვიდრე არიან. ამ პირთა საზიარო {ჰ-} მორფემის ალომორფთა განაწილება სქემატურად ასე დახასიათდება ძველი ქართულის ამ მონაკვეთში:

{ჰ-} — /ჰ-/ ~ /ს-/

/შ-/. ეს ნიშნავს, რომ {ჰ-}-ს წინაენისმიერი

თანხმოვნებით დაწყებულ ზმნურ ფუძეთა წინ გაუჩნდა ამ თანხმოვანთა ჰომორგანული და ასევე ყრუ /ს-/ ვარიანტი. ამ პერიოდში ში-

შინა აფრიკატთა წინ /ჰ-/ს და /ს-/ს ხმარება ჩვეულებრივია (დაჰყირდა // დაჰყირდა... ჰჯობდის // სჯობდის...), რაც იმას ნიშნავს, რომ {ჰ-}-ს ალომორფთა ასიმილაციაში ჰომოგენურობის პრინციპი (შჰამს, დაშჰერდის...) გვიან შემოსულა.

რასაც აღნიშნული სქემა გამოხატავს, თანამედროვე ქართული დიალექტების სასტარტო ვითარებას ასახავს. თანამედროვე ვითარების მიხედვით კი ჩანს, რომ ჩამოყალიბდა დიალექტთა ორი ჯგუფი: I ეკუთვნის აღმოსავლეთ საქართველოდან მოხეური, ხევსურული და თუშური, ხოლო დასავლეთ საქართველოდან — ყველა დიალექტი კლარჯულის ჩათვლით. ამ ჯგუფში S₂-ისა და O₃-ის {ჰ-}-ს ცვლილებას იწვევენ ზმნურ ფუძეთა დასაწყისი თანხმონები ჰომორგანულობისა და ჰომოგენურობის პრინციპებით, რამაც მოგვცა /ს-/~ /ზ-/~ /წ-/~ /ყ-/~ /ხ-/~ /ღ-/^{*} ალომორფები. ამ ჯგუფში ასიმილაციის პრინციპები არათანაბრად მუშაობს, ასე მაგალითად, ხევსურულისა და თუშურის გარდა, /ყ-/ ალომორფი სხვაგან არ დაუფიქსირებიათ დღემდე. ვარიანტთა გაჩენის პრინციპებით /ყ-/ სხვა დიალექტებში ვირტუალურად ჩაითვლება.

II ჯგუფში, გარდა ქართლურისა და კახურისა, შედიან მათი გავლენის ქვეშ მყოფი დიალექტები: ფშაური, მთიულური, გუდამაყრული, მესხური, ჯავახური, ინგილოური და ფერეიდნული. ამ დიალექტებში ამოსავალი {ჰ-}-ს ვარიანტები იქმნება V-C პოზიციაში, სადაც არსებითი გავლენა ეკუთვნის პირის ნიშნის წინ მდგომ ხმოვანს (ზმნისწინის ან წინმდგომი სიტყვის დამაბოლოებელ ხმოვანს); გავლენის შედეგად ხდება /ჰ-/ და /ს-/ ვარიანტთა /ღ-/დ გარდაქმნა გარკვეული ნიუანსებით, რაც ფუძისეულ თანხმონებს მიეწერება.

I ჯგუფში გამოსაყოფია ხევსურული და თუშური, რომლებშიც ჰომორგანულობისა და ჰომოგენურობის ასიმილაციური პრინციპები ბოლომდეა დაცული, რასაც შედეგად მოჰყვა /ჰ-/ ალომორფის სრული გაქრობა ამ დიალექტებში. ზემოთ წარმოდგენილი სქემა S₂-ისა და O₃-ის {ჰ-}-ს მორფემის ალომორფთა დისტრიბუციისა და დიალექტებში ისტორიის გათვალისწინებით იღებს ასეთ სახეს:

* ნულოვანი ალომორფი ხმოვანთა წინ ძველი ქართულის ბოლო პერიოდშივეა განმტკიცებული.

{ჰ-} (IX, X სს.)

*{ჰ-} — /ს-/~ /ზ-/~ /ყ-/~ /ხ-/~ /ღ-/.

თუ გავითვალისწინებთ გენეტიკურ საფუძველზე დამყარებულ ენობრივ მოვლენათა განმეორადობას, აღწერილ ვითარებათა მიხედვით „ხანმეტობის“ წინა პერიოდში არსებული {ჰ-} რომელიმე დიალექტში მატერიალურად შეიძლება გამქრალიყო და სამწერლო ენის საყრდენად გახდომის შემდეგ ხ- პრეფიქსი ჰომორგანულობის პრინციპზე დამყარებით განმტკიცებულიყო S₂-ისა და O₃-ის ნიშნად; უფრო გვიან კი, დაახლოებით VII ს. შემდეგ, დიალექტი, რომელსაც შემორჩა „ხანმეტობის“ დროზე ადრეული ჰ- ნიშანი, გამხდარა სამწერლო ენის საყრდენი და სწორედ ეს ნიშანი იქცა ძველი ქართულის ბოლო პერიოდის (IX-X საუკუნეების) ნიშნად S₂-ისა და O₃-ისთვის. ამავ პერიოდის ფარგლებში დაიწყო მისი ვარიანტების წარმოქმნა ჰომორგანულობა-ჰომოგენურობის პრინციპებით.

ჩვენი ვარაუდის საფუძველია ქართული ენის გენეტიკური თვისება: 'ჰ' ბგერას შეუძლია 'ხ'-ს მოცემა, პირიქით კი არა ხდება.

რო ს ტ ო მ ფ ა რ ე უ ლ ი ძ ე

ერთი თანდებულის შესახებ ქისტურში

ჩეჩნურ სალიტერატურო ენაში ტყე „-ზე“ თანდებული დაერთვის არსებითი სახელის მიცემითი ბრუნვის ფორმას, რომელიც შეიძლება წარმოდგენილი იყოს როგორც სრული, ისე ე.წ. „მოკლე“ სახითაც. მოკლე ფორმა იგივეა, რაც სახელის II საბრუნებელი ფუძე, რომელსაც მოკვეცილი აქვს მიცემითი ბრუნვის ნიშანი. II საბრუნებელი ფუძე ხმოვანზე ბოლოვდება, რომელიც, თავის მხრივ, ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნის ხმოვანითი ნაწილია. შდრ.:

სახ. ზეზაგ „ყვაკილი“

ნათ. ზეზაგ-ან

მიც. ზეზაგ-ა-ნა (< ზეზაგ-ან-ნა)

თანდებულის დართვით:

სრული ფორმა: ზეზაგ-ა-ნა ტყე

„მოკლე“ ფორმა: ზეზაგ-ა ტყე „ყვავილზე“...

ტყე თანდებულს ჯერ კიდევ შენარჩუნებული აქვს სახელის მნიშვნელობა. შდრ. ტყე „ზედაპირი“. მაშასადამე, იგი ჯერ კიდევ არ არის ჩამოყალიბებული თანდებული, ამიტომ ცალკე იწერება.

ქისტურში ჩვეულებრივია სალიტერატურო ენაში ზემოთ განხილული ფორმები, მაგრამ მათ გვერდით ჩამოყალიბდა ახალი ვარიანტი, რომელიც, ჩვენი ვარაუდით, შემდეგნაირად არის ჩამოყალიბებული:

აღნიშნული თანდებული ქისტურში ბოლოკიდურ პოზიციაში კარგავს ხმოვნით ნაწილს, თანხმოვნითი ნაწილი კი ერწყმის II საბრუნებელ ფუძეს. ხმოვნის მომდევნო პოზიციაში კი იგი მქლერდება. შდრ.:

გოჭრ-ა-დ (<გოჭრ-ა-ტ <გოჭრ-ა ტყე // <გოჭრ-ა-ნა ტყე) „ცხენზე“...

მაშასადამე, ცნობილი ფონეტიკური მოვლენების შედეგად მივიღეთ სალიტერატურო ენისგან განსხვავებული ფორმა, სადაც ბოლოკიდური -დ თანხმოვანი მომდინარეობს ტყე (ქისტურში: ტი//ტე) თანდებულისაგან.

-დ-ს დაკარგული აქვს სემანტიკური კავშირი ამოსავალ ფორმასთან, იგი დესემანტიზებულია და ჩამოყალიბებულ თანდებულს წარმოადგენს, რომელიც შერწყმულია ფუძესთან.

გარდა ამისა, განხილულია ის ფონეტიკური თავისებურებანიც, რომლებიც აღნიშნული თანდებულის დართვის შედეგად თავს იჩენენ მრავლობითში. შდრ.: გოჭრ-ა-მ-თ // გოჭრ-ა-მ-დ (<გოჭრამნა ტყე) „ცხენებზე“...

ნ ა თ ი ა ფ ო ნ ი ა ვ ა

CVC ტიპის აბაზურ ზმნურ პირთა ფონემური სტრუქტურისათვის

მოხსენებაში განვიხილავთ ფონემათა დისტრიბუციას CVC ტიპის აბაზურ ზმნურ ძირებში. მასალა მოვიძიეთ ვ. ბ. ტუგოვის რედაქციით 1967 წელს გამოცემულ „აბაზურ-რუსულ ლექსიკონში“. საანალიზოდ აღებული გვაქვს როგორც საკუთრივ აბაზური, ისე ნასესხები ზმნური ერთეულები.

აბაზურ ზმნურ ძირებში დავადასტურეთ CVC ტიპის 128 ზმნური ერთეული, რომლებიც გადანაწილებულია 12 ქვემოდელში: CVF (აბა-კაჟ-რა „ერთად წაქცევა, დავარდნა“), CVC (წაკ-რა „დამალვა, მიჩქმალვა რაღაცის“, „შეკრება, მოგროვება“), CVS (წგრ-რა „ყვირილი“), CVs (წაი-ზლა-რა „ბავშვად ყოფნა“), FVC (საქ-რა „მთლიანად დაწვა რაღაცის“), FVF (სას-რა „სტუმრობა, სტუმრად ყოფნა“), FVS (საგლ-რა „ტანსაცმლის ჩატევა“), SVS (მალ-რა „მონაწილეობის მიღება რაღაცაში“, „შესვლა ხშირ, სქელ მასაში ან ერთგვარი საგნების სისხირეში“), SVF (ლას-ხა-რა „დაბრმავება, დაბეცება“), SVC (ლგხ-ხა-რა „მონად ქცევა“), s.Vs (ალა-უჟუ-რა „ღმთილი, ყმთილი“, „ყმთილის ატეხა“), s.VF (უაზ-ზლა-რა „გვალვა“).

CVC სტრუქტურაში ხმოვანთაგან ყველაზე გავრცელებულია ა და გ. ა დასტურდება 73 ძირში, გ - 51-ში, უ წარმოდგენილია 2 ზმნურ ერთეულში, თითო ძირში გვხვდება ი და ე ხმოვნები. საანალიზო სტრუქტურულ ტიპში ო საერთოდ არ რეალიზდება.

გარკვეული შეზღუდვები ახასიათებს ცალკეულ თანხმოვნებს: თავკიდურში საერთოდ არ გვხვდება ვ, თ, ტ, ასევე სადა უ ფონემა, თითო ძირშია ძ, ზ, აგრეთვე სადა ჯ და ჰ ფონემები.

ბოლოკიდურ პოზიციაში 45 ძირში ძირში რეალიზებულია სპირანტები, 44-ში — ხშულები და აფრიკატები, 34-ში — სონორები, 5-ში — სონანტები.

თავკიდურ პოზიციაში ყველაზე მეტად გავრცელებულია ხშულები (64 ძირი), სპირანტები (41 ძირი), სონორები (9 ძირი), სონან-

ტები (4 ძირი).

CVC სტრუქტურაში არ შეგვხვდება ხმოვანთ გათიშული ისეთი მიმდევრობები, რომელთა თავკიდურსა და ბოლოკიდურ პოზიციაში იქნებოდა ერთი და იმავე რიგის თანხმოვნები (შეზღუდვა არ ვრცელდება ერთი და იმავე რიგის იდენტურ თანხმოვნებზე). მაგ.: **ბვბ** დასაშვებია, მაგრამ აკრძალულია **ბვფ, ბვპ, ფვბ, ფვპ** ა.შ. შემოთქმული ვრცელდება ნებისმიერი რიგის თანხმოვანზე, მათი პალატალიზებული, გემინირებული და ლაბიალიზებული სახეობების ჩათვლით.

ერთი ძირეული მორფემის ფარგლებში ანლაუტსა და აუსლაუტში სისინა და შიშინა აფრიკატებთან ერთად ძირში არ დასტურდება სისინა და შიშინა სპირანტები: **ზ, ს, ყ, შ**. აბაზურში დასახელებული წესები დაცულია უგამონაკლისოდ.

ამრიგად, აბაზურ ზმნურ ძირებში **CVC** სტრუქტურა საკმაოდ გავრცელებულია. ძირთა ნაწილი სახელური წარმოშობისაა, ამავე დროს მიღებულია **CVCV** მოდელის რედუქციით (**CVC < CVCV**): **(მაყ-ხა-რა „გაძლიერება“ (მდრ. მაყგ „ძლიერი“)**. აღსანიშნავია, რომ საანალიზო მოდელში თანხმოვანთა დისტრიბუცია ანლაუტსა და აუსლაუტში მსგავსია სხვა იბერიულ-კავკასიური ენების ამავე მოდელში ფონემათა დისტრიბუციისა (აფხაზური, ქართული, ბაცბური, თაბასარანული, ლეზგიური).

მ ე დ ე ა ლ ლ ო ნ ტ ი

დროის კატეგორიის საღვთისმეტყველო ასპექტები

კაცობრიობას დღემდე ამწყვედევს ჩიხში მარადისობისა და საზოგადოდ დროის პარადოქსული ბუნების ძიება: რა არის მარადისობა და რა არის დრო? რა განასხვავებს და რა აერთიანებს ამ ორ ოდენობას — უძრაობა-მოძრაობა, ხანგრძლივობა-ხანმოკლეობა თუ უცვლელობა-ცვლილება და ა.შ.?

დემიურგისგან შექმნილ სამყაროში დრო, პლატონის თეორიით,

არის მოძრავი, მარადმიმდინარე (მარადმედინი) ხატება, ერთგვარი ანალოგიური პროექცია უძრავი და უცვლელი მარადისობისა, რაც გაცხადებულია ამქვეყნიურ საგანთა და მოვლენათა არსებობით, მათი მოძრაობითა და ცვალებადობით; ხოლო **მარადისობა არის მარადი, წარუვალი აწმყო**, რომელიც გამოიხატება ერთადერთი ატრიბუტით — „არის“. საკუთრივ დრო კი ვერასოდეს იქნება პირწმინდად აწმყო, არამედ განწილულია წარსულ დროდ — „იყო“, და მომავალ დროდ — „იქნება“.

მარადისობისა და დროის სრულყოფილ, ჭეშმარიტ დეფინიციას საგანგებოდ ეძიებს ნეტარი ავგუსტინე, რომლის განმარტებით, ღმერთმა დრო სამყაროსთან ერთად შექმნა („სამყარო შეიქმნა არა დროში, არამედ დროსთან ერთად, რათა გვიჩვენოს, როგორ გადადის უცვლელი და უძრავი მარადისობა წამითი-წამად ცვალებადსა და მოძრავ დროში“). მასასადამე — **დრო ღვთის მიერ ქმნილ სამყაროში ქმნილებაა, განწილული წარსულად, აწმყოდ და მომავლად**, რომელთაგან: მომავალი ჯერ არ არსებობს, წარსული უკვე არ არსებობს, ხოლო აწმყო მყისიერად მიედინება.

საყურადღებოა ნეტარი ავგუსტინეს მიერ წარმოდგენილი კვალიფიკაცია შესაქმისეული დროის სახეებისა. წმიდა მამის რწმენით, არ არსებობს საკუთრივ სამი დრო — წარსული, აწმყო და მომავალი, არამედ: „არის სამი დრო: აწმყო წარსულისა, აწმყო აწმყოსი და აწმყო მომავლისა. აწმყო წარსულისა მახსოვრობაა, აწმყო აწმყოსი — უშუალო ჭვრეტა, ხოლო აწმყო მომავლისა — მოლოდინი... **წარსული და მომავალი მხოლოდ აწმყოს სახით არსებობენ**“.

შესაქმისეული დროის თავისებურება, ნეტარი მამის განმარტებით, ის არის, რომ დრო არსობრივად სუბიექტივისტურია, ანუ განწილული დროის სამივე სახე ადამიანის ცნობიერებითაა განსაზღვრული: „ეს სამი დრო მხოლოდ ჩვენს სულში არსებობს და სხვაგან ვერსად ვხედავთ მათ... დრო ერთგვარი განფენილობაა საკუთრივ სულისა, რადგან... მარტოოდენ სულში არსებობს სამი დრო — სამყარო სულმა „გაადროულა“, — დასკვნის ნეტარი მამა და „სულში“ გულისხმობს ადამიანის სულს.

გრამატიკული დროც სუბიექტივისტურია, ვინაიდან ზმნის სამივე დრო მოუბარი ადამიანის თვალსაზრისით განისაზღვრება: გრამატიკული დრო ზმნის ფორმას, რომელიც „გვიჩვენებს მოქმედების მო-

მენტის შეფარდებას უბნობის (ანუ ლაპარაკის) მომენტთან: აწმყო დროის შემთხვევაში „გვაქვს ერთ-დროულობა, ანუ ერთ-ჟამიერობა უბნობისა და მოქმედებისა... მეორე და მესამე შემთხვევაში კი უბნობის მომენტი და მოქმედების მომენტი სხვადასხვაა ფიზიკურად“ (აკ. შანიძე).

ზმნის გრამატიკულ დროს აიგივებენ ზმნის კილოსთან, ასევე — მწკრივთან (ნ. მარი, არნ. ჩიქობავა, ს. ხუნდაძე). აკ. შანიძის აზრით, მიუღებელია ზმნის კატეგორიათა აღრევა, „გრამატიკული დრო შეიძლება მხოლოდ სამი იყოს: ეხლანდელი, წარსული და მომავალი“.

ზმნის დროისა და ზმნის მწკრივთა ფორმების ურთიერთმიმართების თვალსაზრისით, ყურადღებას იპყრობს ის ფაქტი, რომ საკუთრივ ახლანდელი დრო ზმნის მწკრივთაგან მხოლოდ ერთი - აწმყოს მწკრივის ფორმით გამოიხატება, ხოლო წარსული და მომავალი დროის გამოხატვა დანარჩენ მწკრივებზეა გადანაწილებული. ასეა ქართულში და მსოფლიოს ყველა ენაში. ამას ხელს არ უშლის ძვ. ქართ. აწმყოს ხოლმეობითის მწკრივის არსებობა, რომელიც არის არა „მეორე აწმყო“, არამედ მრავალგზისობის კატეგორიით „დატვირთული“ აწმყოს მწკრივის ფორმა, შდრ.: ამ მწკრივის ნაკლული უღლილება (მხოლოდ მე-3 პირის სახით) და, მეორე მხრივ, „ვარ-ი, ხარ-ი, არ-ი-ს“ ტიპის ხოლმეობითის პარალელური არსებობა ძველ ქართულში.

ვფიქრობთ, ზმნის გრამატიკული დროის გამოხატვის ამგვარი თავისებურებით აღიბეჭდება შესაქმისეული დროის ზემოთ წარმოჩენილი კვალიფიკაცია: „წარსული და მომავალი მხოლოდ აწმყოს სახით არსებობენ“ — იმის გათვალისწინებით, რომ ზმნის ყველა მწკრივის ფორმისათვის ამოსავალი, საბოლოო ჯამში, აწმყოს მწკრივია.

ნ ა ტ ო შ ა ვ რ ე შ ი ა ნ ი

ქვემდებარისა და ზმნა-შემასმენლის რიცხვში შეთანხმებისათვის სვანურში

სხვა ქართველური ენების მსგავსად, სვანურშიც ქვემდებარესთან ერთად შესიტყვებას ქმნის ყველა სახის ზმნა-შემასმენელი: ერთპირიანი, ორპირიანი და სამპირიანი, ხოლო ობიექტთან — ორპირიანი და სამპირიანი ზმნა-შემასმენელი.

როგორც ცნობილია, ქვემდებარე შეიძლება გადმოიცეს ვინ და რა ჯგუფის სახელებით და, შესაბამისად, ქვემდებარისა და შემასმენლის რიცხვში შეთანხმების საკითხს სამეცნიერო ლიტერატურაში, სწორედ, ვინ და რა ჯგუფის სახელთა შეპირისპირების ფონზე განიხილავენ.

ამჯერად ყურადღებას გავამახვილებთ უსულო საგნით გამოხატული ქვემდებარისა და შემასმენლის სინტაქსურ ურთიერთობაზე სვანურში.

ისევე, როგორც სხვა ქართველურ ენებში, სვანურშიც როცა ქვემდებარე უსულო საგნის სახელია, შემასმენელთან ურთიერთობისას მრ. რიცხვში ხან შეთანხმება გვაქვს, ხან შეუთანხმებლობა. უფრო მეტიც, ერთნაირი ქვემდებარეებიც სხვადასხვაობას ამჟღავნებენ და, შესაბამისად, ვხვდებით ასეთ პარალელურ ფორმებს:

თოფ-წარ შეყდნი-ხ აშთე (სვ. პროზ. ტექსტ., 68,17) „თოფები ვარდებიან ერთ მხარეს“

ქორწილობეჟი ჩივარ **იცრიელი თოფ-არ** (ლშხ.) „ქორწილისას ყოველთვის იცლება (ისვრიან) თოფები“

იწარგეჟი **ქორ-ალ მწ ლგ-ხ** (ლშხ.) „იწარს იქით სახლები არ დგანან“

მოხსენებაში, ასევე, განხილული იქნება რაოდენობითი რიცხვითი სახელით განსაზღვრული აქტანტის ზმნა-შემასმენელთან ურთიერთობა, ვინაიდან, სხვა ქართველურ ენათა მსგავსად, სვანურშიც დასტურდება ისეთი შემთხვევები, როცა რაოდენობითი რიცხვითი სახელით განსაზღვრული წინადადების მთავარი წევრი შეიძლება მხოლოდითშიც შეგვხედეს და მრავლობითშიც.

ე თ ე რ შ ე ნ გ ე ლ ი ა

თავსაბურავი მეგრულ-ლაზურში

თავსაბურავი სამოსლის ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილია. ამ სემანტიკურ ჯგუფში შეიძლება გამოიყოს ქვეჯგუფები:

I. თავსაბურავის აღმნიშვნელი ზოგადი ტერმინები

მეგრ. გიორთუშალარ-ი//დუდიშ-ი გიორთუშალარ-ი „ნებისმიერი სახის თავსაბურავი“; ლაზ. მოთუშალე//მოთვალუშ-ი//თი(ს)-მოთვალუშ-ი//მოთუშუშ-ი//თი-მოთვალონ-ი; ლაზ. თიშთიშალე „თავსაფარი“

II. თავსაბურავის სახეობანი:

1) თავსაფარი და მისი სახეობანი

მეგრ. ქიცა „ლეჩაქი“; „მანდილი“; მეგრ. ლეჩექ-ი//ლექეჩ-ი „ლეჩაქი“; ლაზ. ლაჩაქ-ი; მეგრ. ცანორც-ი//ცანოც-ი „თავსაფარი“; „მანდილი“; ლაზ. თი-მანდილონ-ი//თი-მენდილონ-ი//მენდილი-ი „მანდილი“; მეგრ.-ლაზ. კასინკა; მეგრ. ღაზ-ი „შალის მსხვილი ძაფით მოქსოვილი ქალის თავსაბურავი“; „ღაზლი“; ლაზ. კაზ-ი „თავსაფარი“; ლაზ. ხასე „თავსაფარი ერთგვარი“. ლაზ. ხასა „თავსაფრად (წასაკრავად გამოიყენებოდა)“.

2) ჩინტიკობი

მეგრ. გაგურჯელა//გარჯუჯელა//გაგურჯელა//გაურჯელა//გაურჯელა „გვირგვინი; ჩინტიკობი, ქალების თავსაბურავი“; მეგრ. კაკულარ-ი, კაკულა „კავები“; „კავებიანი ჩინტა, ლაზ. თაბლა „ჩინტიკობი“

3) თავმოსასხამი

მეგრ. დარაია „აბრეშუმის თავმოსასხამი“; მეგრ. შალ-ი „თავშალი, დიდი თავსაფარი“; მეგრ.-ლაზ. თავშალ-ი.

4) თავსაფარი დანიშნულების მიხედვით

ა) საპატარძლო

მეგრ.-ლაზ. ფატა; ლაზ. ფეჩე „ფატა“; ლაზ. დუად-ი „პატარძლის თავსაბურავი“.

ბ) სამგლოვიარო

მეგრ. ომორგუალო//სამორგუალო ქიცა „სამგლოვიარო“; მეგრ.

ჩხვინხველ-ი ქიცა „შემოუქობავი თავსაფარი“; ლაზ. მგააშ-ი (მოთვა-ლუშ-ი) „სამგლოვიარო (ზედმიწ. ტირილის) თავსაფარი“.

გ) ყელზე მოსახვევი

მეგრ. შარფ-ი, ლაზ. შარფ-ი „შარფი“; მეგრ.-ლაზ. კაშნ-ი „კაშნე“.

დ) პირბადე

ლაზ. კავუნ-ი, კაუნა „ძველებური თავსაბურავი; საფარველი, გარსი“; ლაზ. მაშმა//აშმა „სახის საფარი“; ლაზ. ჩადრ-ი „ჩადრი“; ლაზ. კაზ-ი „პირბადე“; ლაზ. ღაზ-ი „პირბადე“.

4) თავსაფარი ფორმის მიხედვით

მეგრ. სუშკუნთხურ-ი „სამკუთხა“; მეგრ. ოთხკუნთხურ-ი „ოთხკუთხა“

III. ქული

1) ქულის სახეები

მეგრ.-ლაზ. ქულ-ი „ქული“ (ყველა სახის ქული); მეგრ. ბოხოხ-ი//ბოხოხია//ბოხოხიაშ-ი (ბუნარიშ-ი) ქულ-ი „ბოხოხი, ბუხრის ქული, ცხვრის ტყავის ქული“; ლაზ. ბოხოხ-ი; მეგრ. ნაბადიაშ-ი ქულ-ი „ნაბადის ქული“; მეგრ. ტეტიაშ-ი ქულ-ი „ტეტის ქული“; მეგრ. შონურ-ი ქულ-ი „სვანური ქული“.

მეგრ. ტატუც-ი „ფაფანაკი“; მეგრ. ფაყუ „ქული, თავსაბურავი“; მეგრ. ბოწორია „გრძელბეწვიანი“; მეგრ. ჭილიშ-ი ქულ-ი „ჭილობის ქული“; მეგრ.-ლაზ. ცილინდრ-ი „ცილინდრი“; მეგრ. უშანკა ქულ-ი „ზამთრის თბილი ქული“; ლაზ. შაპკა, შაფკა, შაფკა, შავკა „ქული“; ლაზ. ჭესი; ლაზ. კალფად-ი „ქული, ფაფანი“; ლაზ. პაპან-ი//ფაფან-ი „ქული“; მეგრ. გურგინ-ი „გვირგვინი“.

2) ყაბალანი და მისი სახეები

მეგრ. ბაშლაყუ//ბაშლაყვი-ი//ბაშლაყ//ბაშლაყუ „ყაბალანი, ბაშლაყვი“; ლაზ. ბაშლუ//ბაშლუდ-ი 1) „ყაბალანი“, „ეროვნული ლაზური თავსაბურავი“. 2) ბაშლუდ-ი „საცოლის დანიშვნის დროს გაღებულ საჩუქარი, ქრთამი ქალის მშობლებისათვის“; მეგრ. ჭყვინტიან-ი ყაბალან-ი.

3) ქული დანიშნულების მიხედვით

მეგრ. ოჩხანიე//საჩხანიო//ჩხანაშ-ი ქულ-ი „მზის ქული“; ლაზ. მუჟაშ-ი ქულ-ი//მუჟრაშ-ი ქულ-ი „მზის ქული“; ლაზ. ფოთე — მუჟაშ-ი ქული „მზის ქული“.

IV. თავსაბურავის ნაწილები

1) საკუთრივ ნაწილები

მეგრ. წკვეტ-ი//წკვენტ-ი „წვერო, წვერი“;

მეგრ. ქუდიშ-ი ცუჯ-ი „ქუდის ყური“; ლაზ. ქუდის კუკუტ-ი;

მეგრ. ჩხვიჩხვი-ი „ფოჩი“.

2) მოსართავეები

მეგრ. ყრუყაო//კრუყაო „მაქმანი“; მეგრ. ფოჩი-ი „ფოჩი“; ლაზ.

მფულ- „ლილი“; მეგრ. ძია „მძივი“, ლაზ. მონ-ი.

ვაჟა შენგელია

ფრაგმენტები მოგონებიდან აკადემიკოს არნოლდ ჩიქობავაზე. LI-LVII

LI. 1973 წლის ივნისში ბატონ არნოლდს ვახლდი ლენინგრადში, სადაც სამეცნიერო სესია „მეშხანინოვის საკითხავები“ უნდა გამართულიყო...

გამგზავრებამდე დაახლოებით ორი კვირით ადრე ქალბატონმა თამარ ყიასაშვილმა (არნ. ჩიქობავას მეუღლე) დამიბარა. მითხრა: „არნოლდი ლენინგრადს უნდა გაემგზავროს, სადაც სამეცნიერო სესიაში მიიღებს მონაწილეობას, თან იქაურ კლინიკებში გამოკვლევები უნდა ჩაიტაროსო... ადრე მე დაგყვებოდი ყველგან, ახლა ფიზიკური შესაძლებლობა არა მაქვს... შენ ახალგაზრდა ხარ, თან ამჟამად — ჩვენთან ერთ-ერთი ყველაზე მეტად დაახლოებული ადამიანი, ჩვენთვის ბევრს აკეთებ, შვილივით ზრუნავ... კარგი იქნება, თუ ლენინგრადში გაჰყვებიო“.

ავიღე თვითმფრინავის ბილეთები. ბ-ნი არნოლდის მძღოლმა ივანემ აეროპორტში წაგვიყვანა...

LII. ლენინგრადში სასტუმრო „ჩამოსულ მეცნიერთა სახლში“ დავბინავდით, ხალტურინის ქუჩაზე. ნომერი ოთხთახიანი იყო (აკადემიკოს ვ. სტრუგეს ყოფილი ბინა)...

ბ-მა არნოლდმა თანხა მთლიანად თვითონ გადაიხადა, ასევე თვითონ იხდიდა ათი დღის განმავლობაში კვებისათვის საჭირო თანხას... როცა შევწუხდი, მითხრა: თბილისში ჩასვლის შემდეგ გავსწორდეთო...

LIII. სადილად სასტუმროს რესტორანში დავდიოდით... პირველად რომ მივედით (არ ვიცი რატომ), მაგიდაზე ლუდის ბოთლები ელაგა. მართალი ვითხრათ, მე, ლუდის მოყვარულ ადამიანს ძალიან მესიამოვნა, მაგრამ ბ-მა არნოლდმა ოფიციალტს უთხრა: ესენი ჩვენ არ გვინდაო (ბუნებრივია, ვერ ვიტყვოდი, დატოვეთ-მეთქი)... როცა სადილი დამთავრდა, ბ-მა არნოლდმა დანახარჯი გადაიხადა, თან ზედსაკმაო თანხა დაამატა... ამის შემდეგ კარებში გვეგებებოდნენ და დიდი მოწიწებით მიგვაცილებდნენ მაგიდამდე, აქეთობისას კი კარებამდე მოგვყვებოდნენ...

LIV. სასტუმროში რომ ვეწყობოდით (ნომერი დაჯავშნული იყო), ადმინისტრატორთან ცნობილი ქართველი ლიტერატორი ნოდარ ალანია დავინახე, მივესალმე, მოვიკითხეთ ერთმანეთი. ბ-მა არნოლდმა მითხრა: თუ ადგილი არ იქნება, ჩვენთან მოვიდესო (როგორც ზემოთ აღვნიშნე, ნომერი ოთხთახიანი იყო)...

მეორე დილას მირეკავენ ნომერში: თქვენი ნაცნობი ქართველი წუხელ ცუდად გახდა და სასწრაფოდ სამხედრო-სამედიცინო აკადემიის კლინიკაში წაიყვანესო... შევწუხდი. გავიგე, რომ ძალიან რთული ოპერაცია გაუკეთებიათ და რეანიმაციაში წევს. მაშინვე წავედი. მკურნალი ექიმი მეუბნება: მდგომარეობა მძიმეა, მაგრამ არის შანსი, რომ გადარჩესო... წერილი მივწერე, გავამხნევე (არ ვიცოდი, რომ უგრძობლად იყო). თბილისში დებეშები გამოვგზავნე ენათმეცნიერებისა და ლიტერატურის ინსტიტუტებში, რომ ოჯახისთვის შეეტყობინებინათ... სამ დღეში ნ. ალანიას მეუღლე — ლილი გოგოხია და მირიან აბულაძე ჩამოვიდნენ...

როცა ბ-მა არნოლდმა გაიგო ნ. ალანიას მძიმე მდგომარეობის შესახებ, პროფ. მ. ხახანაშვილს (მაშინ ის ლენინგრადში მუშაობდა აკად. ი. პავლოვის ლაბორატორიის ხელმძღვანელად) სთხოვა, თუ შესაძლებელი იქნებოდა, ყურადღება მიექცია ავადმყოფისათვის... ბ-მა მიხეილმა გულთან მიიტანა ეს თხოვნა, ინახულა ავადმყოფი,

ექიმებსაც გაესაუბრა, და ბ-ნ ნოდარს ყურადღება არ მოჰკლებია...
საბედნიეროდ, ბ-ნი ნოდარი საკმაოდ ხანგრძლივი მკურნალობის შემდეგ გამოჯანმრთელდა.
სხვათა შორის, თბილისში ბ-ნ მიხეილთან ერთად გამოვფრინდით...

LV. ლენინგრადში ნევის პროსპექტზე შემთხვევით შევხვდი ჩერქეზ მხატვარს თიაუცვაჟ კატს...
ერთხელაც, როცა ქალაქში ვიყავი გასული, თ. კატი მოსულა ჩემ სანახავად.

ვბრუნდები სახლში. ვხედავ სუფრას უსხედან ბ-ნი არნოლდი და თ. კატი. ბ-ნი არნოლდი უმასპინძლდება და თან ესაუბრება. მე რომ მივვლი, გვითხრა: ახლა მე დაგტოვებთ და თქვენ გააგრძელებთ საუბარიო...

LVI. ლენინგრადში ყოფნის დროს ბ-ნი არნოლდი ხშირად მიშვებდა ქალაქში, რათა ლენინგრადის ღირსშესანიშნაობებს გავცნობოდი, დამეთვალაყრებინა ერმიტაჟი...

LVII. თბილისში დაბრუნების შემდეგ, როცა ჩიქობავებს ვესტუმრე, ქ-მა თამარმა გადმომცა ბ-ნი არნოლდის ნათქვამი: ვაჟა იყო მზრუნველი, მაგრამ არა მომბეზრებელიო... ბუნებრივია, ძალიან მესიამოვნა.

ი ზ ა ჩ ა ნ ტ ლ ა ძ ე

ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიურ ლექსიკონებში გამორჩენილ ფუძეთა ფონოლოგიურ-სემანტიკური ანალიზი

წინამდებარე მოხსენებაში განვაგრძობთ დღემდე არსებულ ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიურ ლექსიკონებში შემთხვევით თუ იმ დროისათვის შესაბამისი მასალის მოუძიებლობის გამო გამოტოვებულ (განსაკუთრებით სვანური ენის) ძირთა ისტორიულ-შედარებით

კვლევას, რასაც სერიოზული შედეგი მოაქვს — ქართულ-ზანური ერთიანობის ეპოქისათვის აქამდე სავარაუდო არქიფორმები სვანური ეკვივალენტის დადასტურების წყალობით გადაინაცვლებენ ხოლმე შედარებით უფრო არქაულ წარსულში, კერძოდ — საერთოქართველური ფუძეების დონეზე.

ჩვენი აზრით, ქართველური ლექსიკის ისტორიულ-შედარებითი კვლევა უნდა წარიმართოს სამი ძირითადი მონაცემის მიხედვით:

1. ფუძეების დიფერენცირების შედეგად მიღებულ რეგულარულ ფონეტიკურ კანონზომიერებათა ამსახველი ქართველური ლექსიკა;

2. სხვა ენათაგან ფუძეების ან ქართულ-ზანური ერთიანობის ეპოქისთვის ნასესხები მასალა, რომელიც ერთ-ერთ ქართველურ ენაში მაინც იძლევა ფონემათშესატყვისობას;

3. ფუძეებიდან მომდინარე ძირითადი ლექსიკური ფონდის სიტყვათა ძირები, რომლებიც ყველა ქართველურ ენაში წარმოდგენილია უცვლელი სახით და არსად მოიპოვება არანაირი ფონემათშესატყვისობა (მაგ. ქართ. **ფოლ**-ი, მეგრ. **ფოლ**-ო „ჩლიქი“, ლაზ. **ფოლ**-ო „ფეხი“, სვან. **ფოლ** „ჩლიქი“).

ყველაზე არქაული ჩანს ძველ ქართულ წერილობით ძეგლებში (უკიდურეს შემთხვევაში სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონში მაინც!) დადასტურებულ მონაცემებთან შეპირისპირებული სვანური და მეგრულ-ლაზური ეკვივალენტები.

ი რ ი ნ ა ჩ ა ჩ ა ნ ი ძ ე

ძვირფას თვალთა („ბივრილი“ და „ანთრაკი“) ტიპოლოგიური დეფინიციები

ძველ ქართულში მრავალი სიტყვაა შემოსული ბერძნულიდან, რაც შეპირობებულია იმ მჭიდრო პოლიტიკური, ეკონომიკური და კულტურული კონტაქტებით, ქართველ ხალხს ათეულობით საუკუნის მანძილზე რომ ჰქონდა ბერძნებთან. ცნობილია, რომ ბიბლიის უძველეს თარგმანებში აისახა სწორედ ის წარმოდგენები, რაც ბერძნებს

ჰქონდათ ძვირფასი ქვების აღმნიშვნელ ლექსემებთან დაკავშირებით.

ძვირფასი ქვა **ბერილი** ქართულ წყაროებში ცნობილია სხვადასხვა სახელწოდებით: „**ბერილოსი**“, „**ბივრილი**“, „**ბივრიტი**“, „**ბერილიონი**“. ბიბლიაში იგი „**ბირვილიონის**“ სახელწოდებით არის აღნიშნული. სულხან-საბა ორბელიანი განმარტავს როგორც „ზღვისა და ცისფერ თვალს“. ექვთიმე თაყაიშვილის ცნობით, ვახუშტის გეოგრაფიის ხელნაწერის არსებობზე შენიშვნები გაუყუთებია დავით რექტორს, სადაც ის წერს: „ბივრიტი და ბივრილი ერთი და იგივე არს“. ქართულ ენაზე მას მეტწილად ბივრიტს ან ბერილიონს უწოდებდნენ.

ყველაზე ადრინდელი ცნობა ამ მინერალის შესახებ შემონახულია თხზულებაში „ცხოვრება წმინდისა ნინოსი“. წმინდა ნინომ მცხეთაში ნახა კერპი: „დგა კაცი ერთი სპილენძისა და ტანსა მისსა ეცვა ჯაჭვ ოქროდსა და ჩაფხუტი ოქროდსა და სამხარნი ესხნეს ფრცხილნი და **ბივრიტი**“. „ხოლო მასვე დღესა რისხვისასა ოდეს დასცხრა სეტყუა იგი და ქარი სასტიკი, გამოვიდა წმინდა ნინო კლდისა მისგან ნაპარალსა და ჰპოვა თუალი იგი ბივრიტი („ქართლის ცხოვრება“, 1942, 56).

ეპიფანე კვიპრელის „თვალთაძში“ ეს მინერალი „**ბივრიონის**“ — „**ბივრილის**“ სახელწოდებით არის აღნიშნული და დახასიათებულია, როგორც ღრუბლისებური თეთრი ფერის ქვა და წყალივით გამჭირვალე, უფრო მუქი ამეთვისტოზე და „უწმინდეს იაკინთისა“, ხოლო მზის სხივების წინ იისფერს ან ფეტვის მარცვლის ელფერს ლებულობს.

თამარ მეფის სასახლეში: „ოქრო-ვერცხლებრივ, ბრწყინავს ცეცხლებრივ კედელ-ყურენი, ფიქლით ძერწილნი, **ბივრილიონი**, ლიგვირიონი, ურთიერთობით შორის შთაყრილნი“. (ი. შავთელი).

ხელნაწერთა წყაროებში „**ბივრიტი**“ არს ქუა სპეკალი პატიოსანი ოქროსფერი და ელუარე ადრეული სიმწუანითა... რომელიცა ესე თუმცა სიმწუანითა თვისითა ჰმსგავსებს სამარაგდოსა, გარნა რომელიცა არს ყვითელი ფერითა, იგი არს თვით უკეთესი ბივრიტი“. იოანე ბატონიშვილის „კალმასობის“ მიხედვით: „ბივრილიონი ...აგრეთვე ბივრიტი ეწოდების ესე ქუა არს სხუათა ძვირფასთა ქუათაშინა აღრიცხული, მყარი და ბრწყინვალე. ფერით არს ზღვის წყლის ფერი ანუ ხოხბის ყელის გინა მომწვანომომრქალო...და ფასითა ესწორების ზურმუხტსა“.

რუსი ლექსიკოგრაფი მიხეილ დალი თავის ლექსიკონში ბერილს იგივე **აკვამარინს** (Аквамарин) განმარტავს, როგორც „ზღვის წყლის ფერის ზურმუხტის ერთ-ერთ სახეობას“.

აკვამარინი უცხო სიტყვათა ლექსიკონის მიხედვით „მოლურჯომწვანე ფერის ძვირფასი ქვაა, ბივრილის ნაირსახეობა. იგი ლათინური წარმოშობისაა (aqua marina) და „ზღვის წყალს“ აღნიშნავს, ხოლო ბერილი კი ბერძნული (bērillos).

გრანატის ჯგუფის მინერალებიდან კაცობრიობა უძველესი დროიდან იცნობს „**ანთრაკს**“. ლექსემა ბერძნული წარმოშობისაა (anthrakos — ნახშირი), რომელიც ზოგჯერ „ლათინური კარბუნკულის“ (karbunkulus) სინონიმად გამოიყენება, რაც ქართულად ნაკვერცხალს ნიშნავს.

პარიზულ ხელნაწერში დაცული ძველი და ახალი აღთქმის საკითხავებში მოხსენიებულია ანთრაკი: „ვითარმცა ჰმონებდით ოქროსა...ანუ **ანთრაკსა**, გამოხატულსა ხუროებითა კაცთაძთა“.

სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონის მიხედვით, ანთრაკი „ესე თუალი ნაკვერცხლის ფერია, ღამე ცეცხლებრ ელავს, დია ძვირფასია“. ნიკო და დავით ჩუბინაშვილების განმარტებით, „ანთრაკი- ნაკვერცხალი, თვალი პატიოსანი, ცეცხლისფერი, анфракс, карбункул, род чирья“.

მიხეილ დალის განმარტებით: „კარბუნკული (карбункул) გრანატის სახეობის ძვირფასი ქვაა“.

ბიბლიაში ძვირფასი ქვებიდან ყველაზე ხშირად ანთრაკია მოხსენიებული. ამ ლექსემის შესახებ ცნობა „ქართლის ცხოვრებაშიც“ გვაქვს: „... და ვითარცა უთხრეს სიტყუა ვახტანგისი, შეიწყნარა და წარსცა გორგასალს ძღუენი ძლიერი და მის თანა გუიგუინი **ანთრაკიანი** და ჟამი დადგეს შეკრებისა“. ანთრაკი ხშირად აქვთ მოხსენიებული ძველ ქართველ მწერლებსაც (იოანე საბანისძე, იოანე მტებეგარი, იოანე შავთელი და სხვა).

გრანატის სინონიმი — „ანთრაკი“ ქართულში უფრო არქაული ფორმაა, ვიდრე „**იაკინთი**“. როგორც ჩანს „ანთრაკი“ ჯერ „იაკინთმა“ შეცვალა, შემდგომ **„იაგუნდმა“**. ხატების, სამკაულებისა და მზითვის წიგნებში მხოლოდ „წითელი იაგუნდი“ გვხვდება.

ტიმოთე გაბაშვილის „იმოსლვაში“ გვითხულობთ: „და ვინ არს, რომელი აღმოიჭირვის ვითარცა ცისკარი. სადა კიდობანი მედაბირით

და კანთაროდში... ნივთი და ქვანიცა ათორნი — სამარაგდე და ზმური, **იაკინთე** და ტბაზიონ — განდგმულ უსაშუელოდ განწმედილებ იჩინებოდეს“.

საინტერესოდ გვაწვდის ანთრაკის შესახებ ცნობას იოანე ბატონიშვილი „კალმასობაში“: „ანთრაკი ბერძნული ლექსია ანტრაკს, ესე ქუა არს ძვირფასთა ქუათა შორის შერაცხილ, ხოლო ფერით არს ნაკვერცხლის მსგავსი და ამის გამო ჰსწორდებიეს სახელი ესე **ანტრაკს ანუ ანთრაკი**...ესე თუალი უფრორე ბუნებით მიეწერება წითელსა იაგუნდსა და ფასითა არს მასთანვე შერაცხილ“.

მოხსენებაში აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით განხილულია ლექსემათა ტიპოლოგიური დეფინიციები და მასალად გამოყენებულია სხვადასხვა ტერმინოლოგიური ლექსიკონის მონაცემები.

მ ე რ ა ბ ჩ უ ხ უ ა

სახელური -იშენი დაბოლოების კვალიფიკაციისათვის ლაზურ-მეგრულში

ზანურში ნათესაობითი ბრუნვის **-იშ** ფორმანტიანი ყალიბით ნაწარმოები რთული შედგენილობის ბრუნვათა არსებობა მკვლევართა უმრავლესობაში დიდი ხანია, ეჭვს არ იწვევს. მეგრულისა და ლაზურის მიხედვით ვითარებითი ბრუნვის უქონლობის გამო **-იშ** ყალიბიან ბრუნვათა რიცხვი განსხვავებულია. მეგრულში სამი ადგილობრითი ბრუნვა გვაქვს:

მიმართულებითი	ხოჯ- იშ-ა	„ხარისკენ“
დაშორებითი	ხოჯ- იშ-ე	„ხარისგან“
დანიშნულებითი	ხოჯ- იშ-ო(თ)	„ხარისთვის“
ლაზურში კი — ორი:		
მიმართულებითი	ხოჯ- იშ-ა	„ხარისკენ“
დაშორებითი	ხოჯ- იშ-ე //ხოჯ- იშ-ე(ნ)	„ხარისგან“

ლაზურისებური, ოღონდ უფრო გართულებული, ნარ-იანი დაშორებითი დასტურდება სამურზაყანოულში, სადაც ტოპონიმებიდან ნაწარმოებ დაშორებითში მხოლოდ გალ-**იშენო** „გალიდან, გალისგან“ ტიპია გამეფებული.

მსგავს სიტუაციაში სპეციალურ კვალიფიკაციას ითხოვს როგორც ლაზურში, ისე, მეგრულში **-იშ-ენ(ი)** დაბოლოებიანი ფორმების არსებობა, მხედველობაშია ჩქიმ-**იშენ(ი)** „ჩემზე, ჩემთვის“, ემუშენ(ი) „მასზე, მისთვის“, ხოჯ-**იშენ(ი)** „ხარზე, ხარისთვის“, გურ-**იშენ(ი)** „გულზე, გულისთვის“ (შდრ. გურ. გულ-იზა) და მრავალი სხვა, როცა ეს **-იშენ(ი)** დაბოლოება ერთნაირად გამოიყენება ყველა სახელში, მათ შორის ნაცვალსახელებშიც, რომლებიც, როგორც ცნობილია, მიმართულებით-დაშორებითში **-იშ-ა/-იშ-ე** დაბოლოებათა ნაცვალად **-და-ა/-დ-ე-ს** დაირთავს, შდრ. ჩქიმ-და-ა „ჩემკენ“, ჩქიმ-დ-ე „ჩემგან“; შდრ. მუ-შენი „რატომ, რისთვის“, ი-შენი „იმისთვის, იმიტომ“, „მაინც“...

ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, ვასკნით, რომ **-იშ-ენ(ი)** ფორმანტიანი სახეობები, ასევე, წარმოადგენენ რთული შედგენილობის ბრუნვის ფორმებს და უნდა ჩადგენ ნათესაობითზე დაყრდნობილ **-იშ** ყალიბიან რთული შედგენილობის ბრუნვათა რიგში, ამიტომაც მეგრულში გვექნება ოთხი, ხოლო ლაზურში სამი ნათესაობითარი ბრუნვის ფორმა.

რო ე ნ ა ჭ კ ა დ უ ა

-წლ..., -იელ... ელემენტთან ზმნათა მორფოსინტაქსური ანალიზისათვის სვანურში

სვანურში **-წლ / -წლ / -ალ, -იელ / -იელ / -იელ / -ელ** ელემენტები აქტივის ფორმებში მოქმედების მრავალგზისობასა და ობიექტის სიმრავლეზე მიუთითებენ.

რამდენადმე განსხვავებული ფუნქცია აქვთ მათ გარდაუვალ ზმნებში. **-წლ..., -იელ...** ფორმანტიანი გარდაუვალეები მიჩნეულია საშუალო

გვარის მედიო-აქტივისა და მედიო-პასივის ფორმებად (ვ. თოფურია, კლ. გაგუა, მ. სუხიშვილი...).

ზემოაღნიშნული ფორმანტიებიანი ზმნური ლექსემები ყურადღებას იპყრობენ როგორც გრამატიკული მნიშვნელობის მრავალფეროვნებით (ინგრესივი: **ი-დგ-წლ** „იქრობა“ — ის, სტატიკური ელფერით: **ი-მარ-წლ** „მზადობს“ — ის), ისე მასთან დაკავშირებული სინტაქსური კონსტრუქციის არაერთგვაროვნებით (**ი-შდრ-წლ** „თამაშობს“ ის, ბურთის **ი-შდრ-წლ** ბურთს თამაშობს (ის მას)).

სვანურში დასტურდება სისტემებრივი დაპირისპირება **ი-** და **ე-** პრეფიქსიან ფორმებს შორის (როგორც ეს არის ვნებითის აბსოლუტურ და რელატიურ ფორმებში): **ი-ზჷრ-იწლ** — **ეჯა** „იქაჩება საჩხუბრად“ — ის — **ხ-ე-ზჷრ-იწლ** — **ეჯა ეჯას** „გა⁷ ექაჩება“ — ის მას, **ი-ლყაფ-წლ** — **ეჯა** „ხუმრობს, მასხრობს“ — ის — **ხ-ე-ლყაფ-წლ** — **ეჯა ეჯას** „ეხუმრება“ — ის მას, **ი-ბგრგ-წლ** — **ეჯა** „ჭიდაობს“ — ის — **ხ-ე-ბგრგ-წლ** — **ეჯა ეჯას** „ეჭიდავება“ — ის მას.

მორფონოლოგიური მოდელი ერთპირიანი ზმნებისთვის ასეთია:

პირის ნიშანი + **ი** ხმოვან პრეფიქსი + ძირი + **წლ**...

ორპირიანი ფორმებისთვის გვექნება: პირის ნიშანი + **ე** ხმოვან პრეფიქსი + ძირი + **წლ**...

გრამატიკული მნიშვნელობის თვალსაზრისით აღნიშნული ზმნური სტრუქტურების ნაწილი გამოხატავს ე. წ. ინგრესივს (მოქმედების დაწყებას), ხოლო ნაწილი სტატიკური მნიშვნელობით გვევლინება, ითავსებს საურთიერთო მიმართებასაც.

ასევე ყურადსაღებია ის გარემოებაც, რომ როგორც აბსოლუტურებს, ისე რელატიურებს შესაბამის კონტექსტებში შეიძლება ჩაერთოთ ობიექტი.

ნ ი ნ ე ლ ი ჭ ო ხ ო ნ ე ლ ი ძ ე

როჭიკი- ფუძის ომონიმური ცალეების წარმოშობისათვის

როჭიკი¹ საზრდელი, ულუფა;

როჭიკი² 1. ჭიკჭიკი; 2. სასიამოვნო ლაპარაკი

როჭიკი¹

ძველ ქართულში **როჭიკი** საზრდელი, ულუფა, იშვიათად „გასამრჯელოა“. მიცემად როჭიკისა მათა ჟამსა **C** — მიცემად საზრდელი მათი ჟამსა თუსსა (**DE**, მთ. 24, 45). მისცეს სასყიდელი გალატოზთა და ხუროთა და როჭიკი მათი (**O, I** ეზრა, 5, 54). რომელნი მირეწვიდეს მე დღისა როჭიკსა (ფლკტ. 147, 13) — ი. აბულ.

ძველსავე ქართულში გვხვდება **როჭიკისაგან** ნაწარმოები ფორმაც: **უროჭიკო** „უულუფო“: შეაყენეს ლომი ერთი ოც დღე ოდენ უროჭიკოდ (**H** — 341, 402).

შუა საუკუნეების ლიტერატურულ და სამართლის ძეგლებში **როჭიკი** ფართო გამოყენების სიტყვაა მნიშვნელობით 1. ულუფა, საზრდელი; 2. ჯამაგირი.

1. მე ესე მიხარიან, როჭიკს ეგზომ დიდსა ველარა სჭამენო (ამირანდ. 242, 1). ერთ დღეს არ თხოვეს როჭიკი, არც სხვა რამ სათხოვარია (ვახტ. VI, 148, 717, 1). ე, ტურფაო, სანაჯაო და როჭიკიანო მამაცო (შაჰნამე, III, 547, 21). ერთსა კაცსა დღიურ ეგოდენი ჯორცი ჰქონდა როჭიკად, შიმშილისა ცეცხლსა დაუვსებდის (ქილ. 547, 25).

2. და მოჯამაგირისას ვაწესებთ ესრეთ, რათა მიეცემოდის მას აღთქმული როჭიკი თვისი, უკეთუ იქცეოდეს კეთილსულობით და სიმართლით (სამ. დავით., 55, 7). უკეთუ აქუს პენციათ, ესე იგი როჭიკად, მაშინ შემდგომად სიკუდილისა დედაკაცისა მის დარჩეს ქმარსა (სამ. დავით., 60, 12). დიდებულნი, ვითარ ჯამდა, ეგრე შემოუძღვნენ და მისსა საკადრისსა სრათა გარდავდინეს და როჭიკითა და როჭით უადრეს უმასპინძლეს (ქილ. 799, 31).

საბა განმარტავს **როჭიკი** „ულუფა სამეუფოთა გამოსაზრდელი,

შკულიერი მთავრობისა ნიჭი“. დ. ჩუბინაშვილი კი – **როჭი, როჭიკი** ულუფა, ჯამაგირი, საზრდო, სკულიერი ნიჭი მთავრობისაგან. ქეგლში დასახელებული სიტყვა მიჩნეულია უკვე ძველი ქართულის ფორმად და როგორც დ. ჩუბინაშვილთან, აქაც ორ ფონეტიკურ ვარიანტზეა მითითებული **როჭი, როჭიკი** „ულუფა, საზრდო; ქირა, ჯამაგირი“.

იშვიათად **როჭიკი** თანამედროვე სამწერლო ქართულშიც იჩენს ხოლმე თავს. დღეს ვაჭრობ, ხვალ ჩარჩობ, ზეგ ბერად როჭიკობ (მ. ლებან.). მთარგმნელმან საჭიროდ არ ჩათვალა ეხსენებინა როჭიკობანი („ლიტ. საქ.“).

როჭიკი დასტურდება მოხუერის შემდეგ ფრაზეოლოგიზმშიც: **როჭიკად ვერ წაუვიდა საქმე** „საქმე კარგად, წაღმართიანად ვერ მოეწყო“ (მოხ. ქავთ.). ამკარაა, რომ ამ შემთხვევაში გამოყენებული **როჭიკი** გადატანით უნდა უკავშირდებოდეს ძველ ქართულისეულ მნიშვნელობას საზრდელი, ულუფა, „გასამრჯელო“.

გამოთქმულია მოსაზრება, რომ სიტყვა **rōčik** ნაწარმოებია სიტყვისაგან **rōč** „დღე“ (ძვ. სპ. **Raučah-**, ავ. **Raočah-**), ახ. სპ. **rōz** „დღე“; **rōčik** ნიშნავს „დღიურს“ (ანდრონიკაშვილი, 367).

ჩვენი აზრით კი **როჭიკი** საერთო ქართველური სიტყვა უნდა იყოს. იგი დასტურდება როგორც სვანურში, ისე მეგრულში. **როჭიკი** (-იშ, -აღ ბზ., -ალ ლშხ.) „როჭიკი, სარჩო, გასამრჯელო“. აღ ზადა როჭიკს ღუაჟარ ითხელნეს (ლშხ.) – ამ წლის სარჩოს მამაკაცები იშოვიან („მოიძებნიან“) (სვან. თოფ., ქალდ.).

როჭიკ – როჭიკი, ულუფა (სვან. ლიპარტ.).

მეგრულში კი დასახელებული სიტყვა გადატანით უნდა იყოს გამოყენებული: **როჭიკი** „უმნიშვნელო ნარჩენი“. თქა როჭიკი ძუ – აქ როჭიკი (უმნიშვნელო ნარჩენი) ძევს (მეგრ. ელ.). **როჭიკი** როჭიკი; წვრილმანი. **როჭიკ-როჭიკი** წვრილმანი; წვრილ-წვრილი რამ, ერთგვარი წვრილ-წვრილი გადასახადი; **საროჭიკო** საწვრილმანო ტომარა (მეგრ. ქობ.).

მთიულურში გვხვდება ზემოდსახელებული **როჭიკის** ომონიმური ცალი **როჭიკი**² მნიშვნელობით ჭიკჭიკი. **როჭიკობს** ჭიკჭიკებს (შან.). **როჭიკობს** 1. ჭიკჭიკებს; 2. სასიამოვნოდ ლაპარაკობს (მთ. კაიშ.).

ჩვენი აზრით, სიტყვა წარმომავლობით იგივე უნდა იყოს რაც

სვანური **რიჭ** მითქმა-მოთქმა რაიმე საქმის გარშემო (სვან. ლიპარტ.). **რიჭ** (-იშ, –) ზს. გაუთავებელი ლაპარაკი. იმშსა რიჭ ჯარხ? (ბზ.). – რა (რისი) გაუთავებელი ლაპარაკი გაქვთ? 2. აყალმაყალი. რიჭიშ ლიგნე (ბქ.) – აყალმაყალის ატეხა (დაყენება). **რიჭი-რაჭა** (-ჭშშ, –) – მითქმა-მოთქმა; ჭორიკნობა. ჩუ ხა დახ ზურალელს **რიჭი-რაჭა** (ლშხ.) – ქალებს მითქმა- მოთქმა ჰქონდათ. რიჭი-რაჭა ნესგა უბნარ (პოეზ. 222) – ჭორიკანა („მითქმა-მოთქმა“) შუა უბნები (სვან. თოფ., ქალდ.).

А й с а И. Х а л и д о в

Осетинизмы в Вайнахских Языках

Приводимый у некоторых авторов, особенно у В. И. Абаева, материал свидетельствует «о широте, объеме и значении осетино-чечено-ингушских схождений», общее количество которых достигает нескольких сотен. В. И. Абаев справедлив в интерпретации осетино-вайнахских культурно-языковых связей, когда отмечает, что «ряд лексических схождений ведет от чеченского прямо к осетинскому, минуя ингушский» и «некоторые из этих схождений связывают чеченский с западным дигорским диалектом осетинского языка, минуя иронский». Однако автора интересуют, главным образом, схождения, которые идут в большинстве из осетинского (аланского) языка. Вопрос состоит лишь в том, действительно ли в вайнахских языках это является лексическими заимствованиями из осетинского языка.

Всего В. И. Абаев приводит 216 схождений. Подавляющее большинство – имена существительные; есть несколько примеров имен прилагательных и глаголов.

Первое, что настораживает – это то, что в список включены некоторые слова, обычно принадлежащие к основному словарному фонду в любом языке: *барам* «мера, размер, величина» (ос. *бар̄аи* «мера»), *бениг* «хлеб» (ос. *банпа* «хлеб»), *бакъа* (правильно: *бекъа*) «жеребенок» (ос. *б̄ах* «лошадь»). Некоторые схождения сомнительны уже потому, что звуко- и образоподражательные слова и междометия во многих языках совпадают не потому, что связаны с заимствованиями, а по причине совпадения, например, самих звуков и образов,

воспринимаемых носителями разных языков одинаково или почти одинаково, поэтому образованные на основе звуко-образоподражаний слова, как правило, очень часто совпадают во многих языках. В этой связи трудно согласиться с тем, что чеч. *чахчари* / *чухчари* происходит от ос. *цыхцыр*, *цухцур*. На этой основе, похоже, образуются и слова типа чеч. *туй* «плевок» – ос. *ту* «плевок», чеч. *кьурд*, инг. *кьург* «глоток» – ос. *хьуртт*. Трудно принять такие схождения, которые основаны на совпадении звучания форм или словообразовательных дериватов в одном языке и словарных форм и непроизводных в другом языке, как например, чеч. *хьежар* «смотреть, ждать» (на самом деле это масдар от многократного глагола) и ос. диг. *хезин* «пасти, ждать». Отдельные схождения не могут не вызывать сомнения уже потому, что слишком различаются фонетически: чеч. *тIулг* «камень» – ос. *дур/дор* «камень», инг. *гила* «волчок» – ос. диг. *кин* «волчок», чеч. *кхезари* «смородина» – ос. *хьäläрдз*, чеч. *Иьрг*, инг. *Иург* «дыра» – ос. *хуынкъ*. К восходящим к ос. *фäрäз* / *фäрäзнä* «средство, возможность» В. И. Абаев относит даже чеч. *парз*, инг. *парз* «обязанность», хотя этимология этого слова иная. Что касается многих схождений с дигорским диалектом (при отсутствии таковых в иронском), – это отдельная проблема, исследование которой фактически еще и не начато.

Небезынтересен и тот факт, что многие из рассмотренных 216 слов отсутствуют в вышедшем позднее четырехтомном «Историко-этимологическом словаре осетинского языка», составленном самим В. И. Абаевым.

Показательна в контексте рассматриваемой проблемы попытка В. И. Абаева обосновать фонетическую проницаемость ингушского языка в связи с наличием в ингушском (и отсутствием в чеченском) звука **f**. В. И. Абаев был не первым, выдвинувшим такое объяснение. В свое время П. К. Услар объяснял появление **f** в ингушском языке влиянием осетинского, придав этому факту такое значение, что счел возможным заявить: «Наречие их (ингушей – А. Х.) образовалось под сильным влиянием осетинского языка» (П. К. Услар. Этнография Кавказа. Языкознание. II. Чеченский язык. Тифлис, 1888, с. 5). На сегодняшний день это практически единственная озвучиваемая научная версия появления **f** в ингушском языке. З. К. Мальсагов включил **f** в таблицу звуков ингушского языка без комментариев относительно его происхождения (З. К. Мальсагов. Грамматика ингушского языка. Грозный, 1963, с. 5, 8-9) и в словаре там же приводит 31 слово со звуком **f**. Не комментируется в этом плане **f** и авторами «Современного ингушского языка» (Р. И. Ахриева, Ф. Г. Оздоева, Л. Д. Мальсагова, П. Х. Бекова. XIанзара гIалгIай мотт. Грозный, 1972, с. 50, 52). В. И. Абаев уверен, что этот звук попал в ингушский язык вместе с заимствованиями

из осетинского языка. Возможно, пополнение звукового состава ингушского языка губным щелевым глухим **f** (**fu?** «что?») и его полумягким вариантом (**fäldig** «сказка») можно объяснить и так, поскольку ближайшими соседями ингушей, в языке которых этот звук есть и с которыми ингуши давно тесно контактируют, являются индоевропейцы-осетины, а наличие **f** в других, уже родственных, языках, носители которых находятся в более отдаленных областях, не может быть более веским основанием для выдвижения иной, кроме осетинской, версии. Однако реальность такого происхождения звука в ингушском языке все же представляется сомнительной. Заимствование одним языком из другого звука или фонемы должно происходить вместе со словами, в структуру которых этот звук входит, и отдельно, вне заимствований, никакой звук не может быть воспринят одним языком от другого. Причем вряд ли даже десяток слов из языка – «донора» сможет включить в заимствующий язык еще и звук из этого языка – «донора». В ингушском языке должно быть не два и не несколько слов, а достаточное их множество, включающих **f** и заимствованных именно из осетинского языка. По З. К. Мальсагову, в ингушском языке 31 слово с анлаутным **f** (т.е. все слова с **f**, поскольку он в ингушском языке исключительно анлаутный). Из этого количества к «схождениям, которые идут в большинстве из осетинского (аланского)» (В.И. Абаев. Осетино-вейнахские лексические параллели. – Известия ЧИНИИИЯЛ, том I, вып.2, «Языкознание». Грозный, 1959, с. 91), при наличии полного доверия к этимологиям В. И. Абаева, мы можем отнести 4: **фашкал** «пчелиный сот» ← осет. **фäзгъæр**; **форд** «море» ← осет. **фурд** (иронск. диал.), **форд** (дигорск. диал.) «большая река; море»; **фос** «добыча» ← осет. иронск. **фос**, дигорск. **фонс** «скот»; **фусум//фусам** «пристанище, приют, дом хозяина» ← осетинск. иронск. **фысым**, дигорск. **фусум**.

Надо сказать, что у такой этимологии В.И. Абаева были и есть последователи. С уверенностью в том, что «воздействие осетинского в появлении звука **f** в ингушском несомненно», Т. Б. Гониашвили рассматривает в этом контексте также примеры, где осетинск. **f** в чеченском и ингушском соответствуют **p**, **v**, **h** (Т. Б. Гониашвили. Специфика языковых связей нахской группы с иносистемным осетинским. – Материалы пятой региональной научной сессии по историко-сравнительному изучению иберийско-кавказских языков. Орджоникидзе, 1977, стр. 64). В конце указанной статьи на с. 68 Т. Б. Гониашвили рассматривает осет. *fos* «скот; богатство»– чеч. *fuons*, инг. *fuos* «добыча», осет. *fusum/fusun* «хозяин в отношении гостя», инг. *fusam/fusum* «дом, пристанище», но эти примеры не расширяют материал В. И. Абаева, кроме того, при достаточной убедительности отдельных этимологий не убеждают в том, что сам звук в ингушском

иранского происхождения. Добавим к этому еще и то, что все слова на **f**, включая и эти, в ингушском языке характеризуются исключительной анлаутной позицией; в осетинском языке позиция **f** не является строго фиксированной, хотя и здесь инлаутный **f**, например, характерен лишь для сложнообразованных слов, в которых инлаутный **f** является обычно начальным звуком второго компонента слова: **ნაღფыс** «баран (холощенный)», из **ნაღ** и **фыс**; **фысы+фыд** «мясо+барана (род.п.)» = **фысыфыд** «баранина»; **хырхæ йфадæнтæ** «опилки»; и т.д. Если бы в ингушском языке **f** фиксировался *только* в заимствованных из осетинского языка словах, а этих слов было больше, чем их обнаружили В.И. Абаев, Т. Б. Гониашвили и ранее П. К. Услар, предположение об осетинском происхождении ингушского **f** не вызывало бы особых возражений. Однако не может не казаться странным то, что всего лишь с четырьмя словами (пусть даже с десятью, если обнаружатся еще) один язык заимствует из другого звук, затем включает его в структуру собственных или заимствованных из других языков (не осетинского) слов. При этом даже расходится с родственным чеченским языком, заменяя **в** на **ф** (**фашкарг** «клещ» – чеч. **вошкарг/веччалг**; **фата** «барабан» – чеч. **вота**; **форта** «шея» – чеч. **вуорта**; и т. д.), **xI (h)** на **ф** (**фуо** «воздух» – чеч. **xIyo**; **фу** «что?» – чеч. **xIyn**; **фураIал** «райский (обычно о женщине)» – чеч. **xIурлаIан**; **фу** «семья» – чеч. **xIy**; **футта** «рубанок» – чеч. **воттана**; и т. д.). Видимо, вопрос о происхождении **f** в ингушском языке нуждается в дополнительном исследовании: может быть, предположение П. К. Услара и будет подтверждено, но, как видим, есть определенные основания его не поддерживать.

Анализ приведенных В. И. Абаевым осетино-вайнахских лексических сходжений (с явным желанием считать параллели к осетинским лексемам осетинизмами в вайнахских языках) показывает:

1) лишь незначительная их часть может считаться предположительно достоверной и определенная часть может быть отнесена к закономерным совпадениям, объясняемым не лексической проницаемостью того или иного языка, а высоковероятным сходством звучания, скажем, звуко- и образоподражаний, являющихся производящими основами для полнозначных слов;

2) обоснование фонетической проницаемости языка его подкреплением несколькими примерами заимствований, даже если они достоверны, не может быть убедительным;

3) основанные на таких параллелях выводы о заимствованиях вайнахскими языками из осетинского языка нуждаются в тщательной проверке и убедительной историко-этимологической аргументации.

ნ ი ნ ო ხ ა ხ ი ა შ ე ი ლ ი

ჩანჩქერის ეტიმოლოგიისათვის

სულხან-საბა განმარტავს: „**ჩანჩქერი** წყალი კლდეზედ გარდმონადენი ZAB ნ. წყარო“; **წყარო** სიტყვის ბუდეში კი ვკითხულობთ: „რა წყარონი შეკრბებიან და ჩავლიან, ვევი ეწოდების; და ვევი რა შეერთდებიან, მდინარე შეიქმნების; უკეთუ წყალი მალალთა კლდეთა **ჩა(ს)დის** — **დანჩქერი**; და დაბალთა კლდესა **ჩამდენსა** — **ჩანჩქერი**... ხოლო ლოდებთა ზედა(ნ) ჩქარა მდინარეთა (მინადენთა Cq) **მჩქერვალო**; ...სადაც **მჩქერვალო** დაწყნარდების და ერთსა ადგილსა დაღრმავდების — მორვეი; **დანჩქერი** ღრმად ჩაიჭრების და აღმოღუღილივით ზე აღმოიჭრების — ზვირთი“... (საბა). დავით ჩუბინაშვილი ეყრდნობა სულხან-საბას განმარტებას და ამბობს: „**ჩანჩქერი** წყალი კლდეზედ გადმონადენი; **ან ხმა ამგვარის მდინარისა**; водопадъ; шумъ водопода... **დანჩქერი** მდინარე, რომელიც ჩამოდის მალალთა კლდეთა, потокъ...“ (ქართ.-რუს. ლექსიკ., 1984)... „**ჩანჩქერ**-ი წყლის ნაკადი, რომელიც ციცაბოზე გადმოდის... **ჩქერალ-ი** იგივეა, რაც ჩანჩქერი“ (ქველ VIII). **ჩანჩქერი, დანჩქერი, მჩქერვალო, ჩქერალი**... საშუალებას იძლევა **და- II ჩა-** ზმნისწინებისა და **ჩქერ-** ფუძის გამოყოფისა. **ჩქერი** „მდინარის ჩქარი სიარული“ **ნჩქერვა** წყალთ ძრვა (საბა), ჩანჩქერის სინონიმებშიც **ჩა-** ზმნისწინი დასტურდება: **ჩაქუხა, ჩაშხრიალა, ჩახრიალა, ჩანჩრიალა**... აქ **ჩა-** ყველგან მიმართულებას მიუთითებს: ზემოდან — ქვემოთ... საგულისხმოა, რომ ყველა მათგანი ხმიანობას აღნიშნავს (ჩანჩქერი ხომ ხმაბაძვით, რედუბლიცირებულ სიტყვადაა მიჩნეული), მაგრამ ამოსავალი სემანტიკა ჩანჩქერისა (←* ჩამჩქერი), ვფიქრობთ, ზემოდან ქვემოთ სწრაფი (ჩქარი) ღინება (მოძრაობა) უნდა იყოს, [მდრ. რუს. **быстрина** „ჩქერი“]. ხოლო ხმიანობა, რომელიც თან ახლავს ამ მოძრაობას რომელსაც სწორედ ეს სწრაფი ღინება იწვევს, — შემდგომი.

ცირა ჯანჯღავა

ცხოველთა სახელები ბოტანიკურ ტერმინოლოგიაში

ბოტანიკურ ტერმინოლოგიაში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს ცხოველთა სახელების მონაწილეობით შექმნილ ტერმინოლოგიურ ერთეულებს. აქ სამი ტიპის ტერმინები გვაქვს: დერივატები, კომპოზიტები და ტერმინოლოგიური შესიტყვებები.

ა) დერივატებია: ცვარა, ფუტკარა, ბაყაყურა, კამეჩურა, ოფოფურა...

ბ) საკმაოდ ბევრი მოგვეპოვება კომპოზიტები: ცხენისკუდა, ცხენისწაბლა, ძაღლყურძენა, ძაღლმაცვალა, ჩიტავაშლა, ჩიტისთავა, ხართუთა, ხარისკუდა, კატაბალახა, გველთავა...

გ) შესიტყვებებიც ხშირია: ცხვრის ქლიავი, ცხვრის სამყურა, ძაღლის ბირკა, ძაღლის პიტნა, ძაღლის ქინძი, ჩიტის ია, ჩიტის იონჯა, კალმახა სოკო, მგლის ბალანი, გუგულის კაბა...

ბოტანიკურ ტერმინებში უფრო ხშირად გამოიყენება ცხოველთა ისეთი სახელები, როგორებიცაა: ცხენი, ცხვარი, ძაღლი, ჩიტი, ხარი...

განსახილველ ტერმინთა ნაწილი ორიგინალური, ქართული ტერმინებია, ნაწილი კი — თარგმნის (თუ კალკირების) შედეგი.

ქართული ენის დიალექტებსა და სხვა ქართველურ ენებში დასტურდება როგორც ქართული სალიტერატურო ენის მსგავსი შემთხვევები, ისე — განსხვავებული ვითარება (იგულისხმება როგორც ტერმინის სტრუქტურა, ისე — მოტივაცია).